

TRÜ ÜLDISE AJALOO KATEEDER

JEAN MESLIER' ATEISM JA SELLE OSA XVIII SAJANDI  
KRISTLIK-KATOLIKU KIRIKU KRIITIKAS

Diplomitöö

Sirje Annist

ajaloo osakonna  
statsionsearne üliõpilane

Juhendaja: dots. J. Madisson

Tartu 1960



## Sissejuhatus

Valgustusaeg XVIII sajandi Prantsusmaal on renessansi ja reformatsiooni kõrval keskaegse ideoloogilise pärandi kõige otsustavam ründamise perioodiks, Prantsuse kodanliku revolutsiooni ideoloogilise ettevalmistuse perioodiks. Juba ammu enne seda kui algas revolutsioon, oli kogu feodaalsete suhete süsteem kaotanud oma autoriteedi laialdes massides. Revolutsioon inimeste mõtlemises toimus varem kui algas tegelik vana korra lammutamine, sest iga revolutsiooni eelduseks on üldrahvuslik, nii eksploatatavaid kui eksploatatavaid puudutav kriis, "...mis tõmbab poliitikasse isegi kõige mahajäänunud rahvahulgad." Võidu eelduseks iganenud feodaal-absolutistliku korra üle oli nende ühiskondlik-poliitiliste, religioossete ja filosoofiliste vaadete kõrvaldamine, mis vana korda kaitsesid. Just neid vaateid ründasid prantsuse valgustajad, puhastades teed revolutsioonile.

Käesoleva töö eesmärgiks on anda ülevaade ühe varase valgustusaja osinaja Jean Meslier' (1664-1729) õpetusest ja eelkõige ta ateismist.

Algallikana on kasutatud Meslier' ainukese teose "Testamendi" Kapeljuš-Poljakovi venekeelset tõlget.<sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> V. I. Lenin. "Pakemööbluse" lastehaiguse kommunismis. Teosid, 31 k. Tallinn, 1955, lk. 1-95, lk. 64.

<sup>2)</sup> M. Merse. Zabeuganne. I-III. M., 1954.



Nõukogude autoreist on Meslier'd uurinud akadeemik V.P.Volgin, Meslier'le on pühendatud eri osad ta Prantsuse ühiskondliku mõtte arengut käsitlevast teosest<sup>3)</sup> ja ta uurimustest sotsialismi ajaloo kohta.<sup>4)</sup> Ka "Testamendi" venekeelne tõlge on varustatud Volgini põhjaliku sissejuhatusega. Peale Volgini käsitleb Meslier' õpetust B.F.Poršnev,<sup>5)</sup> kes on vaadelnud Meslier' ideede geneesi, esitades uusi tähelepanekuid ja rõhutades just ta vaadete rahvalikku algupära. Meslier' materialism ja ateism on olnud A.Džaimurzini kandidaadidissertatsiooni aineks, käesolevas töös on kasutatud selle alusel ilmunud artiklit,<sup>6)</sup> kus on püütud analüüsida Meslier' õpetuse filosoofilist külge, ning samuti ta autoreferaati oma dissertatsioonist.<sup>7)</sup> Meslier'd on käsitlenud oma töödes ka A.M.Deborin,<sup>8)</sup> kusjuures ta paljuskki toetub Volginile ja A.Šahhovile,<sup>9)</sup> kes on andnud lühikese ülevaate Meslier' st oma loengutetsükliis Voltaire' ist. Materjali Meslier' eluloo ja ta "Testamendi" leviku kohta annab "Testamendi" tõlkele lisatud F.B.Šuvajeva ülevaade.<sup>10)</sup>

3) В.П. Волгин. Развитие общественно-политической мысли во Франции в XVIII веке. М. 1958.

4) В.П. Волгин. История социалистических идей I. М.-Л., 1928.  
В.П. Волгин. Очерки по истории социализма. М.-Л., 1935.

5) Б.Ф. Поршнев. Народные истоки мировоззрения Жана Мелле.  
Волгин. Из истории социально-политических идей. М., 1955, к. 2, 19-237.

6) А. Джаймурзин. Материализм Жана Мелле.  
Из истории философии. М., 1954, к. 54-82.

7) А. Джаймурзин. Материализм и атеизм Жана Мелле (автореферат). М. 1957.

8) А.М. Деборин. Социально-политические учения нового времени I. М. 1958.  
А.М. Деборин. Жан Мелле. Вопросы философии I, 1954, к. 118-127.

9) А. Шахов. Вольтер и его время. С.-П., 1912.

10) Д.Б. Шувалов. Жан Мелле и история его "Завещания".  
Ж. Мелле. Завещание III, М. 1954, к. 425-434.



Kodanlikest autoritest on kasutatud J. Heeri põhjalikku doktoridissertatsiooni,<sup>11)</sup> kus on peale Meslier' õpetuse iseloomustuse vaadeldud Voltaire'i ja Holbachi Meslier'lt saadud mõjutusi ja nende suhtumist Meslier' pärandisse. Samuti on kasutatud H. Girsbergeri ülevaadet Meslier'ist ta uurimuses Prantsusmaa XVIII sajandi utoopilise sotsialismi ja selle allikate kohta.<sup>12)</sup>

Ajastu üldiseloomustuseks on kasutatud materjali Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajaloo<sup>13)</sup> ja üldajaloo vastavaid osi. Lisaks nendele on kasutatud Willard'i,<sup>14)</sup> Klausi<sup>15)</sup> ja Garaudy' töid, rikkalikku faktilist materjali pakuvad ka kodanlike autorite Karejevi<sup>16)</sup> ja Blochi<sup>17)</sup> agraarajaloolised monograafiad.

<sup>11)</sup> J. Heer. Jean Meslier und die Beziehungen von Voltaire und Holbach zu ihm. Hamburg, 1928.

<sup>12)</sup> H. Girsberger. Der utopische Sozialismus des XVIII Jahrhunderts in Frankreich und seine philosophischen und materiellen Grundlagen. Zürich, 1924.

<sup>13)</sup> Французская буржуазная революция 1789-1794 (Тайнежур Б. П. Боана и Е. П. Тарне). М.-Л., 1941.

<sup>14)</sup> Всемирная история. т. V. М., 1958.

<sup>15)</sup> М. и К. Булар. Происхождение французской науки. М., 1957.

<sup>16)</sup> У. Клаус. Einleitung. Dalmat. Einleitende Abhandlung zur Enzyklopädie (1751). Berlin, 1958.

<sup>17)</sup> R. Garaudy. Die französischen Quellen des wissenschaftlichen Sozialismus. Berlin, 1954.

<sup>18)</sup> Н. Н. Карев. Крестьяне и крестьянские вопросы во Франции в последние десятилетия XVIII века. М., 1879.

<sup>19)</sup> Н. Н. Карев. Очерк истории французских крестьян с древнейших времен до 1789 года. Варшава, 1881.

<sup>20)</sup> М. Блок. Характерные черты французской аграрной истории. М., 1957.



Töö on jaotatud nelja peatükki. Algul on antud ülevaade Prantsusmaa majandusest ja ideoloogiast XVII-XVIII sajandi vahetusel, järgneb Meslier' õpetuse üldülevaade; kahes viimases peatükis on vaadeldud Meslier' ateismi, ta kirikukriitikat ja ta mõju järgneval perioodil.

Viiteaparaadis kasutatavad teoste lühendid on antud kasutatud kirjanduse nimestikus, mis on koostatud ladina alfa-beedi järgi.



## I peatükk.

Prantsusmaa XVII s. lõpul ja XVIII s. algul.

XVIII sajand oli feodaalse formatsiooni kriisi ajajärguks. Kuigi feodalism püsis ja absolutistlik monarhia enamuses Euroopa riikides näis kõigutamatuna, ilmnis juba rida tunnemärke selle peatsest lagunemisest, nagu klassivõitluse teravnemine, talupoegade ülestõusude saagenemine, kapitalistliku korra algete väljakujunemine, kodanluse kui klassi küpsimine võitluses feodaalse režiimi vastu ja sellel majanduslik-poliitilisel tagapõhjal uute ideede kujunemine. Kõik need nähtused olid ühe ja sama ajaloolise protsessi koostisosadeks, väljendades feodalismi asendumist kapitalismiga.

See protsess kulges eri maadel erinevalt. Enamusel Euroopa kontinendi maadest polnud veel kujunenud kodanlikuks revolutsiooniks vajalikke tingimusi; ainukeseks maaks, kus vastuolud uute tootlike jõudude ja vanade tootmissuhete vahel saavutasid härmise astme ja kus klassivõitluse teravus viis vältimatult revolutsioonile, oli Prantsusmaa.

Absolutistlik monarhia saavutas Prantsusmaal oma õitsengu Louis XIV (1643-1715) ajal. Kuid juba XVII-XVIII s. piiril, ta viimastel valitsemisaastatel, hakkas absolutistlik režiim kalduma langusele, lakates vastamast maa sotsiaalmajanduslike arengule ning muutudes takistuseks tootlike jõudude arengule. Sel pinnal kujunenud vastuolud ilmnesisid kõigil aladel.

Prantsusmaa oli üks suuremaid ja arenenumaid Lääne-Euroopa riike nagu Inglismaagi. Kuid kapitalistliku laadi kujune-



misel oli siin rida iseärasusi, mis tulenesid prantsuse feodalismi erijoontest, mistõttu ka kodanlik revolutsioon toimus siin hiljem kui Inglismaal.<sup>20)</sup>

Inglise kodanlus sai XVIII sajandi alguses 1689.a. klassi-kompromissi tagajärjel osa poliitilisest võimust ning vabad känd tööstuse ja kaubanduse arendamiseks. Kapitalism Prantsusmaal arenes suhteliselt aeglasemalt.<sup>21)</sup> Põllumajandus jäi endiselt Prantsuse majanduse aluseks, kuid oli äärmiselt mahajäänud. Kuna umbes 90% Prantsusmaa elanikest moodustasid talupojad, oli agaarprobleem maal peamine.<sup>22)</sup>

Enamuse haritavast maast andis feodaal talupoegadele rendile, nii oli umbes  $\frac{1}{2}$  kogu maast küll talupoegade kasutuses, kuid ainult väike arv talupoegi valdas oma maad vaba omandina alloodiõiguse alusel (just Lõuna-Prantsusmaal), enamusel Prantsusmaast valitses feodaalne printsip--pole maad senjöörita. Talupoegade maavalduse põhivormiks oli censive e. hinnusmaa. Hinnustalupojad olid oma maa pärilikud omanikud, kuid nad ei võinud välja osta hinnust (cens), mis oli kujunenud peale talupoegade vabastamist XIV sajandil, kui talupoja varasemad isiklikud kohused arvati ümber rahale, hinnus oli oma suuruselt kõikuv, olenes talupoja endisest serviastmest. Hinnusega olid seotud senjööri juhuslikud õigused mitteregulaarsete maksaude näol, nagu näiteks varanduse siirdemaks ostu-müügi ja päranduse puhul. Hinnusmaa oli tinglik omand, mis sõltus maksu tasumisest ja kohuste täitmisest.<sup>23)</sup>

<sup>20)</sup> Введение к истор. V, л. 108

<sup>21)</sup> Klaus, Einleitung, л. IX

<sup>22)</sup> Ginsburger, л. 83

<sup>23)</sup> Французская деревенская собственность, л. 2 jj.;  
Копель, Крестьяне, л. 34 jj.







Peale talupoegade, kelle maa oli küllaldane iseseisvaks majapidamiseks ja kes ei vajanud võõraid töökäsi, oli talupoegi, kelle maaomand oli nii väike, et ta töi vaid vähest tulu ja ei nõudnud kogu aega, peale selle oli veel maata talupoegi. Vähese maaga ja maatud talupojad olid sunnitud töötama palga eest väikesearvulistest suurtes majapidamistes või rentima võõrast maad, nende võimaluste puududes muutusid maatud talupojad hulkuriteks ja kerjusteks.<sup>27)</sup>

Louis XIV valitsemisaja lõpul rõhutavad kõik kaasaegsed vaatelejad üldist majanduslikku kriisi ning küla vaesumist. Talupoegade massid olid väljapääsmatus majanduslikus olukorras ja iga stiihiline õnnetus—näiteks sõda või ikaldus—laostas nad juba lõplikult. Bloch märgib, et stiihilisi õnnetusi polnud vajagi, küllalt oli kohanemiskustest uuele majanduslaadile: kapitalipuuduse tõttu ning turukonjunkturi kasutamise raskuste tõttu oli keskmine talupoeg sunnitud rahapuudusel tegema laenu, jäi võlgadesse ja oli sunnitud müüma osa maast.<sup>28)</sup> Kui XVII sajandi keskel võis külas märgata juba diferentseerumist, toimub nüüd seoses kriisiga külaelanikkonna nivelleerumine pooleterasüsteemi suunas.<sup>29)</sup> Kaasaegse prantsuse majandusteadlase Vaubani järgi olid 1/10 Prantsusmaa elanikest kerjused, 5/10 nii viletsad, et neil puudus võimalus kerjusele midagi anda, 3/10 olid võlgades ja ainult 1/10, aristokraatia, elas külluses.

Selle nähtuse põhjuseks oli asjaolu, et prantsuse talupojal

27) Капуа, Крестовник, л. 107 ж; Эпорова, л. 328 ж.

28) Брок, л. 195 ж.

29) Боарум, Парбумме, л. 275 ж.; .

Боарум, Орепан, л. 101 ж.



oli XVII sajandil kaks ekspluateerijat —riik ja aadel. Talupoegade arvel elas neli feodaalide gruppi—maa-aadlikud, vaimulikud, mõõga-aadel ja kodanliku päritoluga mantliaadel, samuti aadli ledivik—õukonna aristokraatia.<sup>30)</sup>

Maa-aadel ei lülitunud uude majanduslaadi, tal polnud muid tulusid peale väikeste sissetulekute talupoegade poolt maksetavaist koormistest, mis vähe muutusid. Disproportsioon ta tulude ja kasvavate kulude vahel suurenes, aade~~k~~ kaotas oma valdusi ja vaesestus. Et elada oma seisusele vastavalt, oli provintsi aadlikule eelkõige vahendiks talupoegade ekspluateerimise suurendamine. Nad kasutasid oma õigust nõuda sisse 20~~2~~30 aasta kestel maksmata makse, otsisid üles vanu väikesi koormisi, muutsid mõõte oma tulude suurendamise eesmärgil.<sup>31)</sup> Nad hakkasid üha enam kasutama vabade lühiajaliste lepingute süsteemi, võimaluse korral hävitades ka hinnusmaid, kuna nii oli võimalik tõsta renti igal lepingu uuendamisel,<sup>32)</sup> samuti püüdsid nad omandada kogukonnamaid. Tolleaegne poliitiline kirjanik Labruyere (1645-1696) iseloomustas provintsiaadlikku kui kodumaale, perekonnale ja iseendale kasutat olendit, kes vaid kordas kümme korda päevas, et ta on aadlik ja tegeles oma aadlikkirjadega. Kuulsamad tituleeritud aadlikud tunglesid kuninga ümber, õukond kasvas pidevalt. Kuningas püüdis kunstlikult hoida degradeeruva aadliklassi jaoks esimest kohta ühiskonnas ja kaitses selle klassi valitsemist.<sup>33)</sup>

Talupoegade kulul elas samuti vaimulikkond. Üheks vihatumaks ja koormavamaks maksuaks prantsuse külas oli kiriku-

<sup>30)</sup> Бачупнах неморна V, le. III

<sup>31)</sup> Бунар, le. 89 ja 118 ; Блок, le. 186

<sup>32)</sup> Капел, Оре, le. 116

<sup>33)</sup> Бунар, le. 90



kümnis, millele lisandusid veel muud maksud vaimulikule ja tasu kiriklike tavandite täitmise eest. Kümnist võeti kõige mitmekesisematelt produktidelt umbes 1/20-1/10 ulatuses, kusjuures küsimus, kas seda tuleb arvestada enne või pärast champerti—loonustasu benjöörile—mahaarvamist, otsustati enamasti talupoegade kahjuks. Kümnise sissenõudmine tekitas samuti maa vaba kasutamist—näiteks kui talupoeg oli üles harinud maa, mis kolmepõllusüsteemi järgi oleks pidanud olema söötis, lootes saada ühel aastal selle põllu tulu ainult endale, oli kiriku kümnisenõudja saagil juba enne lõikust jaol, nii vähenes talupoja huvitatus maa intensiivsema eksploateerimise vastu.<sup>34)</sup>

Feodalsetele koormistele ja kümnisele lisandus ühe suurenev riigimaksude kandam, peale selle pidi talupoeg kannatama kapitalistliku eksploateerimise esialgsete vormide all, mis juba ilmnesis külas.<sup>35)</sup> Louis XIV aja tohutud kulutused oskasid aadel, kirik ja kodanluse jõukas osa talupoegade kaela ajada. Nii maksis enne revolutsiooni vaimulikkond riigile vähem kui 1/4 oma tuludest, aadel maksis 1/6, kolmas seisus aga 2/3 tuludest.<sup>36)</sup> Nii kujunes paradoksaalne olukord: maksukoorem suurenes pöördvõrdeliselt finantsilistele võimetele.<sup>37)</sup> Kolmanda seisuse enda hulgas jagunes see maksukoorem samuti ebaühtlaselt, lõviosa sellest pidid tasuma talupojad ja kanende koormistes esines suuri erinevusi isegi sama provintsi piirides, näiteks mainitakse, et "Champagne" is maksab maksu-

<sup>34)</sup> Капел, Крестовник, le. 51 jj.

<sup>35)</sup> Бунак, le. 91 jj.

<sup>36)</sup> Капел, Оупе, le. 126

<sup>37)</sup> Гинсбергер, le. 88



alune tavaliselt 100-livre'iselt sissetulekult 54 livre'i 15 sou'd, ja 71 livre'i 13 sou'd paljudes kihelkondades." <sup>38)</sup>

Maksude tõusu XVII sajandi lõpust kuni revolutsiooni-  
ni võib hinnata järgmise tabeli alusel.

|                | 1690 | 1715 | 1786                             |
|----------------|------|------|----------------------------------|
| Otsesed maksud | 41   | 96   | 229                              |
| Kaudsed maksud | 70   | 60   | 311                              |
| -----          | 111  | 156  | 540 milj. livre'i <sup>39)</sup> |

Talupoeg, kellelt otseste ja kaudsete maksudena võeti  $1/2-3/4$  sissetulekust ja kes ülejäänust pidi veel tasuma feodaalseid koormisi, sattus selkombel rahalistesse raskus-  
tesse, ta oli sunnitud tegema laenu liigkasuvõtjalt ja pan-  
tima sellele oma maa. Iga-aastased laenuprotsendid moodus-  
tasid veel täiendava maarendi, nn. liss hinnuse e. konstituee-  
ritud rendi. Nii jagunes talupojalt võetav lisaprodukt nel-  
jaks ebasvõrdseks osaks: 1) senjõrisaalne rent, 2) kümnis,  
3) konstitueeritud rent, 4) tsentraliseeritud rent — riigimaksud,  
mille kaudu riik hankis feodaalidele veel liss sissetuleku  
pensionide, kingituste jms. näol ja mida kasutati feodaali-  
de huvides peetavate sõdade finantseerimiseks. Talupoegadelt  
saadava tulu jaotusproportsioonid otsustati nelja eks-  
pluateerijate kategooria omavahelise võitluse tulemusena. <sup>40)</sup>

Külaelanikkonna kõigi kihtide olukord oli muutunud ta-  
lumatuks. Üldiselt valitses veel kolmepõllusüsteem, sagedased  
ikaldused ja näljahädad (1700-1789 oli 30 aastat näljahäda)  
viisid halbade liiklusvõimaluste tõttu tervete piirkon-  
dade väljasuremisele, 1700-1715 olevat Prantsusmaa rahvas-

<sup>38)</sup> Giribergu, le. 89; Caput, Oupu, le. 127

<sup>39)</sup> Caput, Oupu, le. 126

<sup>40)</sup> Бекмурзак усморул X, le. III



tik vähenenud  $1/5$  võrra. Talupoegade olukord vajab hädasti reforme, nende viletsus äratas juba üldist tähelepanu.<sup>41)</sup>

Kaasaegsed vaatlejad lugesid küla härmise viletsuse põhjuseks just suurenevat riigimaksupressi. Feodaalsete koormiste osatähtsus vähenes küll relatiivselt, kuid see, mille feodaal talupojalt ära võttis, oli juba ta viimane. Nii pidi vältimatult kujunema stiihiline revolutsiooniline meeleolu külas, mis väljendus passiivses vastupanus maksude kogumisele ja otsustes ülestõusudes. XVII s. I poolel, mida iseloomustasid välis- ja kodusõjad, kannatasid rahvamassid peamiselt kuninga maksude raskuse all ja üha suurenevatest laastamistest, ning ülestõusud olid suunatud peamiselt maksude vastu. Sajandi jooksul arenevad kapitalistlikud suhted, vahetuvad ekspluateerimisvormid ja koos sellega muutub ka väljaastumiste iseloom. Feodaalide ekspluateerimise tugevnemise tõttu areneb kõrvuti katkematu võitlusega maksude vastu otsene võitlus senjööri vastu, mis kerkib isegi esiplaanile,<sup>42)</sup> kuna talupoegadele jääb ekslik mulje, nagu oleks peaekspluateerija feodaal. Volgin tõstab seda probleemi käsitades ka liialt esile feodaalide osa,<sup>43)</sup> sest faktilised andmed (vrd. Karejevi tabel) näitavad just riigi peamist osa. Ülestõusnud talupojad formuleerivad oma nõudmised nn. "talupoegade koodekseis" nõudes teotöö ja kümnise kaotamist ning valitavaid kohtuid.<sup>44)</sup>

Rahulolematu pole mitte ainult talupoegkond, vaid ka kolmanda seisuse kõrgemad kihid, kellele feodaalne režiim muutus takistuseks, häiriv oli just majandusliku vabaduse puudus tööstuses. Tsunftid—tööstuse feodaalse organisatsioon

41) Ginsbergu, lk. 31 j.; Kapub, Oupka, lk. 125

42) Burrap, lk. 94 j.

43) Borun, Pongunne lk. 277 j.; Borun, Oupka, lk. 104

44) Debopek, lk. 224



ni alus, mis keskajal olid olnud progressiivsed, takistasid üha rohkem tööstuse kasvu. Nende range reglamentatsioon ja monopolid säilitasid vanu käsitöövorme, pidurdasid tehnilist progressi ja konkurentsi, mis olid vajalikud uuele kapitalistlikule tööstusele. Tsentraliseeritud manufaktuur lõi lõhe sellesse süsteemi, ta arengut takistas aga see, et manufaktuuri organiseerimiseks oli vaja kuninga privileegi, mida saadi suurte raskustega. Nad tootsid peamiselt luksuskaupu, mis olid küll ekspordi jaoks suure tähtsusega, või varustust sõjaväele, nende toodang ei tulnud koguprodukttsioonis otsustavalt esile.<sup>45)</sup> Kaubandus polnud samuti vaba, siin olid määravaks vanad kompaniid oma monopolidega, sadamad olid spetsialiseeritud. Sise- maal takistasid kaubanduse arengut peale halbade transpordiolude feodaalse killustuse jäänused: tollid Prantsusmaa vana- de ja hiljem liidetud osade piiridel, mitmesugused mõõdusüsteemid, erinevad tavad ja juriidilised normid eri maakohtades. Vana süsteem takistas rahvusliku turu formeerumist, tootmisvahendite kontsentratsiooni, hädavajaliku tööjõu vabanemist, mehhanismide kasutamist, tööjaotuse kasvu, seepärast oli ta tõkkeks uute tootlike jõudude arengule,<sup>46)</sup> sest "...tootmis- ja vahetusvahendid, mille alusel kodanlus kujunes, on loodud feodaalses ühiskonnas. Nende tootmis- ja vahetusvahendite testaval arenemisastmel ei vastanud suhted, milles feodaalne ühiskond tootis ja vahetas, põllupidamise ja tööstuse feodaalne organisatsioon, ühe sõnaga feodaalsed omandussuhted ei vastanud enam arenenud tootlikele jõududele. Nad takistasid tootmist, selle asemel, et seda edendada. Nad muutusid tootmisele

<sup>45)</sup> Bunnap, lk. 30 ja lk. 113 j.; Klaus, lk. I.

<sup>46)</sup> Bunnap, lk. 114



15  
kammitsaiks. Need tuli purustada ja nad purustati." <sup>47)</sup>

Sel majanduslikul tagapõhjal kujunevad ka poliitilised ja filosoofilised vaated, see periood eelneb valgustusajale ja siin kujunevad välja mitmed hiljem kasutatavad printsiibid ja ideed. Märgatav on just kujuneva kodanluse pealetung feodalismi ideoloogilisele pealisehitusele.

Klaus arvab, et ei või rääkida XVII ja XVIII sajandi Prantsusmaa refeodaliseerimisest, just siin toimus feodalismi väliste vormide varjus pööre, mis valmistas ette pinda kapitalismi väljakujunemiseks. On õige iseloomustada XVIII sajandi prantsuse valgustust kui kolmanda seisuse nõuete ideoloogilist väljendust, kuid ei tohi unustada, et see valgustus on kõike muud, kui harmooniline ja homogeenne vool. Kolmas seisus ise polnud sugugi ühtne ja opositsioon feodalismi vastu oli olenevalt ta üksikute gruppide ühiskondlikkust situatsioonist õige erinev. Kõik kolmanda seisuse kihid olid ühtsed oma püüdlustes kõrvaldada feodaalne süsteem, aga selle resultsaati kujutlesid nad erinevalt, nende poliitiliste ja majanduslike sihtide skaala ulatus vastavalt nende klassihuvidele tagasihoidlike reformide soovist kuni sotsiaalsete suhete täieliku ümberkujundamise nõudeni. Selle tõttu toimus ka nende gruppide ja klasside poliitiline võitlus ja nende vastandumine feodalismile mitmesugustel tasapindadel ja erinevate meetoditega. <sup>48)</sup>

Kolmandas seisuses olid juhtival kohal panga- ja kaubanduskapitalistid, kes olid tihedalt monarhia, õukonna ja privilegeeritudiga seotud, said maavaldusi ja muid eeliseid vanalt režiimilt. Riigi võlausaldajatena nägid nad riigi defitsiidis oma sissetulekute peallikat. Seetõttu oli nende hoiak diferentseeritud. Nad tahtsid reforme, et takistada

<sup>47)</sup> K. Marx ja F. Engels. Kommunistliku partei manifest. Tallinn 1955, lk. 35

<sup>48)</sup> Klaus, lk. X ii.



riigi pankrotti, samuti olid nad rahulolematud tollide, administratiivsete määruste ja teiste nende majanduslikku tegevust takistavate faktoritega. Kuna nad aga laenudest rikkastusid, ei taha nad sügavaid reforme või sotsiaalset pööret, mis defitsiidile lõpu teeks või riigi struktuuri muudaks, hävitades sellega nende privileegid ja sissetulekuallikad.<sup>49)</sup>

Teiseks feodaalriigiga majanduslikult seotud kodanluse grupiks olid ametnikud, juristid, parlamentide liikmed, kellele olid kasulikud vanafeodaalsete korralduste ja kapitalistliku tootmise uute vajaduste tõttu äärmiselt segased õigussuhted. Need kodanliku intelligentsi grupid kaitsesid kodanluse huve juriidilisel ja poliitilisel alal, toetasid nende kaebusi riigi vastu, kuid samaaegselt olid nad huvitatud oma hübriidse seisundi kestmisest, nad jäid korra pooldaajaiks, mis nende eesõigusi kaitses.<sup>50)</sup>

Nende kodanluse gruppide ideaaliks on reformid, konstitutsiooniline monarhia, religioosne ja poliitiline sallivus; võrdsus, mida nad nõuavad, on võrdsus aadliga, mitte aga kogu rahva poliitiline ja majanduslik võrdsus.<sup>51)</sup>

Neid suundi kajastav opositsiooniline kirjandus ilmub juba Louis XIV ajal, suurem osa sellest on reformistlik, tehakse üksikuid ettepanekuid kehtiva süsteemi märgata-vaks muutunud pahede kõrvaldamiseks (Vaubani ettepanek maksureformi suhtes; nõue kutsuda uuesti kokku generaalsaadid.).<sup>52)</sup>

Üheks alaks, mille kaudu feodaalsüsteemi rünnati mit-

<sup>49)</sup> Garand, la. 27; Klaus, la. XII ii.

<sup>50)</sup> Garand, la. 28; Klaus, la. XIV

<sup>51)</sup> Klaus, la. XIV ii.

<sup>52)</sup> Haan, la. 24



mete muidu erinevate suundade poolt, oli religioonikriitika, tingimusel, et ei puudutatud probleemi põhialuseid. Katoliku kirik suurmaaomanikuna, olles tihedalt seotud aadliga, kes täiendas kõrgema vaimulikkonna ridu ja kuningavõimuga, kes jagas kiriklikke benefiitse, kasutas kogu oma moraalset ja materiaalist jõudu feodaalkorra kaitseks. Iga ühiskonna ja monarhia kriitikat vaadeldi kui kuritegu jumala ja kiriku vastu. Mida ägedamad olid need kallaletungid, seda vajalikumana tundus kiriku kõikvõimsus, seda enam kasvas ta sallimatus. Juba Louis XIV alustas uuesti protestantide jälitamist, 1685 tühistati Nantesi edikt, millega protestandid pandi väljapoole seadust, 1709 suleti Port-Royali jansenistide klooster, mis tundus samuti ohtlikuna ortodoksaalsele kirikule.<sup>53)</sup> Kiriku niisuguse positsiooni tõttu eeldas iga kallaletung feodalismile kallaletungi katoliku kirikule.

Õukonna aadel ja kodanlus olid ühel nõul võitluses Rooma mast sõltuva kiriku vastu. Peavaenlasteks olid mõlemile jesuiidid: Õukondlased arvasid, et kuningas ja mitte peavst peab jagama tiitleid ja ameteid; seesama jesuiit, rikastudes kolooniaals, oli ka kodanliku rahamehe konkurent. Nende kahe kihi programm selles küsimuses oli mõõdukas: religiooni reform ei pidanud minema kaugemale kui poliitiline reform, ta pidi olema nagu selle taevaseks peegelduseks. Poliitikas säilitada kuningas ja korraldada seadusi, religioonis säilitada jumal ja korraldada dogmasid--see oli deismi omapäraks.<sup>54)</sup>

XVIII sajandi prantsuse kodanluse ja ta liitlaste ideo-

<sup>53)</sup> Burnap, lk. 116 j.

<sup>54)</sup> Garand, lk. 28 j.



loogia erineb eelkõige varasemate kodanlike klasside ideoloogiast oma suhtelt religiooniga. Kui kaks eelmist kodanluse tõusu feodalismi vastu (reformatsioon ja Inglise kodanlik revolutsioon) toimusid religioossete loosungite all, iseloomustab Prantsuse revolutsiooni religioossete paroolide puudumine. Et keskajal olid kõik ideoloogia vormid — filosoofia, poliitika, õigus, moraal — väljendunud teoloogia kaudu, sundis see iga feodalismivastast liikumist religioossete loosungite all välja astuma, ka massid suutsid neid vaid nii taibata. Teine oli situatsioon Prantsuse revolutsiooni eel XVIII sajandil. Feodalismi lagunemisprotsess oli kaugemale läinud, kodanlikud tootmissuhted, majanduslikud, filosoofilised ja poliitilised ideed olid arenenumad. Nii olid kõik prantsuse valgustuse voolud võitluses kiriku ja religiooni vastu ühtsed, vastavalt klassipositsioonile ulatus see võitlus võitlusest intolerantsi vastu, kiriku ilmaliku võimu ja mõju vastu kuni iga religiooni ateistliku eitamiseni.<sup>55)</sup>

Kirik, jesuiidid, õukond ja aadel püüdsid religiooni kriisi vältimiseks teostada katoliiklikku renessanssi, taastada rahva religioosset tunnet katolitsismi uuendamisega, sel polnud aga laia mõju. Prantsuse XVII sajandi eesrindlikud filosoofid (Bayle, Gassendi, Descartes) ei katkesta sidemeid religiooniga, kuid nende skeptitsism õigustab kaudselt uskamatus.<sup>56)</sup> Kapitalistliku tööstuse ja materiaalse tootmise arendamiseks, kaubanduse ja meresõidu vajadusteks oli tarvis teadmiste kogumist ja arendamist astronoomia, mehaanika, füüsika jt. loodusteaduste alal. Loodusteaduste progress, millest suurel määral sõltus materiaalse tootmise progress, nõudis

<sup>55)</sup> Klaus, la. XXVIII j.

<sup>56)</sup> Бессмертная ученица II, la. 134 j.



teaduste vabastamist kiriku vaimsest diktatuurist. Teadus pidi tõusma religiooni vastu ja kodanlus, kel oli vaja teadust, võttis osa sellest ülestõusust. Uus kapitalistlik klass arendas edasi ühiskonna tootlikke jõude. Arenes tööstus, tehnika, katseline loodusteadus, sellest olid tingitud kodanluse progressiivsete kihtide maailmavaate materialistlikud juured. Selle perioodi materialism oli metafüüsiline ja mehhanistlik, piirdudes looduse materialistliku mõistmisega ja olles võimetu materialistlikult mõistma ühiskondlikku elu. Selle piiratuse gnoseoloogilised ~~juured~~ juured olid eelkõige loodusteaduste mehhanistlikus iseloomus, nende mitteküllaldases arengus, paljude seaduste mittetundmises. <sup>57)</sup>

Erinevalt kodanluse ideoloogidest, kes said areneva kodanliku korra ja tsentraliseeritud riigi apologetideks, ilmusid kapitalismi koidikul ka eesrindlikud mõtlejad, kes peegeldasid rahva alamkihtide meeleolusid ja ootusi. <sup>58)</sup> Engels väidab oma "Sotsialismi arenemises utoopiast teaduseks", et kuigi "...kodanlus oma võitluses aadliga võis pretendeerida sellele, et esindada selle aja erinevate töötavate klasside huve... puhkesid iga suurema kodanliku liikumise puhul selle klassi iseseisvad liikumised, kes oli kaasaegse proletariaadi enam või vähem arenenud eelkäijaks... Neid veel mitte kujunenud klassi revolutsioonilisi väljaastumisi saatsid vastavad teoreetilised konstruktsioonid, niisugused olid XVI ja XVII sajandi ideaalse ühiskondliku korra utopistlikud kujutised, aga XVIII sajandil juba otseselt ~~teoreetilised~~

<sup>57)</sup> М. А. Давыдов и М. П. Кобрыч. Ученые философия I, М. 1957, л. 343 ж.

<sup>58)</sup> samas, л. 322



kommunistlikud teooriad (Morelly ja Mably)."<sup>59)</sup>

Nii kujuneb uue ühiskondliku õpetusena feodalismi lagunemise perioodil utopistlik sotsialism. Utopistlikud sotsialistid löid laialdasi ja kõikehaaravaid ühiskonna ümberkorraldamise plaane eraldatuna ühiskonna reaalsest elust ja klassivõitlusest. Oma sotsialistlikud ideaalid põhjendasid utopistid puht-idealistlikult, nad ei mõistnud ühiskonna materiaalsete elutingimuste esmajärgulist osa ajaloolises arengus.<sup>60)</sup>

Lähedased sotsialismile te teatud arengustaadiumis on nn. tarbimiskommunism ja võrdsustav õpetus. Erinevalt sotsialismist jätavad nad puutumata eraomandi tootmisvahendeile ja ei eelda töö ühiskondlikku organiseerimist, sarnanevad talle, kuna ka neil on tendents eksploateerimise kaotamiseks. Tarbimiskommunism püüab luua ühiskondlikku organisatsiooni tarbimisesemete jaotamiseks tootmise individualistliku organiseerimise juures. Tarbimiskommunismi tekke põhjuseks on samad sotsiaalsed põhjused, mis tekitavad ka varased sotsialistlikud ideed, sellest nende sarnasus kriitika osas. Kohates oma ideaali teostamisel ületamatuid vastuolusid, annab tarbimiskommunism tõuke ühiskondliku mõtte edasiarenguks sotsialismi suunas, ühisalge edasiarendamiseks jaotussfäärilt tootmissfäärile. Võrdsustavad õpetused säilitavad eraomandi, püüevad omandit võrdsustada ja kõrvaldada eksploateerimist perioodiliste ümberjagamiste, kinnisvara maksimumi seaduste, pärandusõiguse ja ostu-müügi piiramise abil.<sup>61)</sup> Nende teooriate jooni esineb suuremal ~~XXXXXXX~~ või väiksemal määral

<sup>59)</sup> Ф. Энгельс. Развитие социализма от утопии к науке. К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные произведения. т. II. М., 1948, лк. 107-145, лк. 109.

<sup>60)</sup> Краткий философский словарь. М., 1954, лк. 617.

<sup>61)</sup> Баткин, История, лк. 137.



määrat ka varaste utopistide; sotsialistide õpetustes.

Esimesteks kirjutisteks, kus esinevad sotsialistlikud idees on Th. More'i (1478-1535) "Utopia" ja T. Campanella (1568-1639) "Päikese riik" (Civitas solis). More<sup>61</sup> näeb eraomandis kõigi sotsiaalsete hädade juurt ja vastandab sellele ühiskondliku omandi ja ühiskondliku tootmise. Kõigi tarvete rahuldamise võimaluse seob ta tarvete kindla piiramisega, selline asketism on varastel utopistidel sageli esinev, lähtudes vaese inimese huvidest võtavad nad selle enda musternäidiseks ja teevad askeesist vooruse. More'i ideaalühiskonnas on ette nähtud ka orjad—sõjavangid või roimad—raskete tööde tegemiseks. kuna ta ei tunne tehnika arenguvõimalusi tulevikus. Campanella kommunistliku ideaalriigi kirjelduses pole samuti eraomandit ega sotsiaalset ebavõrdsust, tal esineb juba seisukoht, et sellest tuleneb teaduse ja tehnika õitseng, tema poolt kirjeldatavas süütemis pole enam orje.

Ideelise käärimise protsessis, mis eelnes Prantsuse revolutsioonile, arenesid kõrvuti vooludega, mis peegeldasid kodanluse mitmete gruppide meeleolusid, ka kommunistlikud voolud. Prantsuse XVIII sajandi kommunism areneb sel perioodil kui proletariaat pole veel formeerunud kui klass, ei avalda veel mingit ajaloolist isetegevust, kui kõik ajalooline liikumine kontsentreerus veel kodanluse kätte. Kommunistlikud teooriad, mis kujunesid niisugustes sotsiaalsetes tingimustes, olid vältimatult utopilise iseloomuga. Ideoloogiliselt liituvad need XVI-XVII sajandi utopiate traditsiooniga. Kuid, arendades More'i, Campanella ja Vairasse'i seisukohti, toetuvad nad samal ajal valitsevatele vormeleile ja printsiipidele, mis on välja töötatud kaasaegse kodanliku mõtte poolt.<sup>62)</sup>

<sup>62)</sup> Bonnin, Payenne, lk. 173



XVIII sajandit võib lugeda mõnes mõttes uueks faasiks kommunismi ajaloos. Vanad kommunistlike ideede väljendamise traditsioonilised vormid, nn. utopistlik romaan, jutustus kommunistlikest korraldustest, mis on kunagi kusagil eksisteerinud, on ka XVIII sajandil laialt levinud ja populaarsed. Kuid paralleelselt nendega areneb uus vorm—kommunistlik ühiskonnateooria. Prantsuse XVIII sajandi utopistlik romaan lisas oluliselt vähe XVI-XVII sajandi ideelsele pärandile, prantsuse kommunistlikul teoorial oli ühiskondliku mõtte edasiarengule oluline mõju.<sup>63)</sup>

Utopistlikku sotsialismi arendavad Prantsusmaal edasi utopistlikud kommunistid Morelly ja Mably. Kuid juba mõned aastakümned enne nende teoste ilmumist oli olemas teos, kus olid selgelt formuleeritud sotsialistlikud nõuded ning kus esines kaasaegse ühiskondliku korra terav kriitika kommunismi seisukohast—nimelt külavaimuliku Jean Meslier' "Testament".<sup>64)</sup>

Meslier on esimene autor XVIII sajandil, kes esineb mitte enam kommunistliku romaaniga vaid kommunistliku aruteluga. Sotsialistliku mõtte arengus on ta teosel tähtis koht, see on üks väheseid kirjanduslikke dokumente, kus kajastuvad need segased sotsiaalsed ootused, mis kujunesid XVIII sajandi algul prantsuse külas, ja mis tavaliselt jäid ajaloolasele kättesaamatuks. Nende meeleolude väljendamine on "Testamendi" omapäraks ja hinnatavaks jooneks.<sup>65)</sup>

Valgustusaega ettevalmistava perioodi ühiskondliku

<sup>63)</sup> Borin, Pazbunne, lk. 273

<sup>64)</sup> G. Adler, Ein vergessener Vorläufer des modernen Sozialismus. Die Gegenwart № 38, 20. IX 1884. Berlin. la. 183-185;

lk. 183

<sup>65)</sup> Borin, Kemopue, lk. 215



mõtte esindajad Prantsusmaal võibki paigutada kahe äärmise polaarase punkti, nimelt Louis XIV poolt väljendatud absolutistliku doktriini ja Meslier' rahvarevolutsioonilise ateistliku kommunismi vahele. Volgin nimetab Meslier'd eelrevolutsiooniaegse Prantsusmaa ainukeseks sotsialistiks-revolutsionääriks.<sup>66)</sup>

Kuna "Testamendis" käsitatavate probleemide maht on küllaltki suur, on käesolevas töös põhiprobleemina vaadeldud just Jean Meslier' ateismi ja ta religiooni- ning kirikukriitikat, otsesest analüüsist jääb kõrvale ta feodaal-absolutistliku riigi kriitika ja utopism. Kuid et need probleemid on ta töös tihedalt seotud ja tulenevad teineteisest, peab enne põhiprobleemi käsitamist andma ülevaate Meslier' isikust, ta teose kujunemistingimustest ja eeldustest ning ta sealesitatud vaadetest tervikuna.

<sup>66)</sup> Борух, Ореан, л. 98



## II peatükk.

### Jean Meslier ja tema õpetus.

Külavaimulikud, kelle hulka kuulus oma elukutselt Jean Meslier, olid rohkem seotud talupoegade massiga, kelle hulgast nad võisid sageli ka pärit olla, kui esimese seisusega, kuhu nad formaalselt kuulusid. Kuna neil polnud alust end vaimulike ülikatega solidaarseina tunda, lõi see pinna rahva huvide tundmaõppimiseks.<sup>67)</sup> Nende hariduse tõttu oli just külavaimulikel kõige kergem rünnata vana ideoloogia pealüli—religiooni.<sup>68)</sup> Engels iseloomustab oma "Talupoegade sõjas Saksamaal" alamvaimulikkonda järgnevalt: "Nad seisid väljaspool kiriku feodsaalsest hierarhiast ja ei saanud osa tema rikkustest... Neile kui tulnukatele kodanluse või pleeb-si hulgast olid küllalt lähedased masside elutingimused, ja selletõttu, vaatamata oma vaimulikukutsele, jagasid nad bürgerite ja plebeide meeleolusid. Osavõtt selle aja liikumistest, mis oli munkadele erandiks, oli neile üldiseks reegliseks. Nende ridadest tulid liikumise teoreetikud ja ideoloogid..."<sup>69)</sup>

Eluloolisi andmeid on J. Meslier' kohta vähe. Ta on sündinud 15. VI 1664. Mazerny külas Retheli piirkonnas Champagne'is käsitöölise pojana. Algõpetuse sai ta naabruskonna preestrilt, kelle abiga sai ta minna Reimsi vaimulikku seminari, kus ta pühitseti 1688. a. preestriks ja

67) Борин, Ореан, л. 105

68) Топинус, л. 233

69) Д. Энрикс, Крестьянская война в Германии. М. 1952. л. 25 ж.



sai oma esimese vaimulikukoha Chalon-sur-Marne'is. 1689.a. sai ta Etrepigny kihelkonna kureeks Ardennides, kus elab surmani. (Ühel korral olevat ta siiski käinud Pariisis.<sup>70)</sup> Oma vaimulikukohuseid olevat ta täitnud hoolikalt.<sup>71)</sup> Ise väidab ta küll "Testamendis", et vaimulikukohused olid talle rasked, selle kutse olevat ta valinud ainult vanemate soovil,<sup>72)</sup> oma ülesandeid olevat ta täitnud "ainult suure vastikusega ja küllaltki hooletult, nagu te võisite seda märgata."<sup>73)</sup> Samuti rõhutab ta, et ta on alati tundnud kaasa rahvale ning täitnud oma vaimulikukohuseid sageli tasu nõudmata ja on püüdnud aidata vaeseid.<sup>74)</sup> Ka oma varanduse jätab ta peale oma surma koguduseliikmeile.<sup>75)</sup>

Huvitavaid andmeid Meslier' isiku kohta saab kirikuvisitatsioonidest. 1696.a. ja 1698.a. visitatsioonide andmeil ollakse temaga veel rahul, kuid hilisemad teated näitavad väljakujunenud teravat konflikti Meslier' ja kirikuvõimude vahel, võib öelda, et juba üle 10 aasta enne "Testamendi" kirjutamist olid Meslier'1 välja kujunenud seal kajastuvad vaated kirikule ja usule. 1716.a. visitatsioonis iseloomustatakse teda järgnevalt: "Koguduse preester Härra Jean Meslier, diotseesi vaimulik, u. 60 aastat vana, ametisse pühitsetud 20.XII 1688. Ignorant, upsakas, väga jonnakas ja kangekaelne, vooruslik mees, kes on jätnud hooletusse kiriku sel põhjusel, et tal [kirikul S.A.] on kümnist ülikülluses. Ta topib oma nina küsimuste otsustamisse, mis temale üldse ei allu ja ei loobu oma arvamusest. Ta on samuti väga kiindu-

70) Б. Д. Топунов. Жан Мэлье и его отношение к церковной иерархии. Доклад на заседании комиссии по изучению истории церкви в Париже. М. 1956 г. л. 599

71) Записки III, Мэльева, л. 425

72) Записки I, л. 73 ж.

73) Там же, л. 56 и л. 76 ж.

74) Там же, л. 75

75) Там же, л. 201



nud oma huvidesse ja on lõpmatult juhm koos väga väga ja jansenistliku (küsimuse S.A.) väänamisega. Kirik on haletsusväärnes seisundis..." 76)

Sellest vaenulikust iseloomustusest võib näha, et Meslier pole oma ülemuste juures enam põrmugi heas kirjas Tema süüdistamine jansenismis\* oli tolleaegseis oludes kaunis halb asi; neid kiusati taga nii Louis XIV kui regentvalitsuse ajal, neile vaadati kui vabariiklikule parteile kirikus ja riigis, ning kaasaegsete memuaaride järgi "kui sooviti kedagi hukka saata, tarvitses vaid öelda, ta on hugenott või jansenist ja tegu oli tehtud." 77/ 1716.a. paiku oli ühiskondlik arvamus selles küsimuses teravaks aetud ka võitlusega nn. Unigenituse bulla ümber, mis järjekordselt andis materjali ka gallikaanlaste ja ultramontaanlaste\*\* vaheliseks kokkupõrkeks. Nimelt oli veel Louis XIV eluajal ta pihhiisa

76) Haan, lk. 8

\* jansenism - religioosne liikumiskond, mis algas Prantsusmaal, aastas XVIII s. hollandi teoloog Cornelius Jansen (1585-1638) õpetuse alusel. Jansenistid eitavad tahtevabadust, tunnustavad saatuselismääratlastust, kritiseerivad monarkistlikku riiki ja juriidit. See õpetus muutus aristlast mõtiskluseks ja maasilmast laskumiseks. Jansenistid loovad nn. "ühtlaste vabariigi" Port-Royali kloostri Pariisi lähedal, mis saab Descartes'i filosoofiale orientumund koostööna kasu. XVII s. lõpul, XVIII s. algul satub Louis XIV jansenistide mõju alla, jansenistide tagakiusamist tugevneb, 1703 sulistakse ka Port-Royali klooster. Jansenistid erindand üll protesti aktiivse konna vastu, kuid see ei üldse mõnust tugevust ja on peetud, väljendab XVIII s. kudeuluse vastasolund.

77) D. POKH. Obyznennoe obozrenenie na kormu bo Prantsii b XVIII vek (1715-1789 vv.). G.-Tem. 1902. lk. 3, viide 2 joone all, "Correspondance de Madame, duchesse d'Orleans" Paris 1863 järgi.

\*\* ultramontaanlased - katoliitismi pool. kus nagu võimulääs lasteare muukavas Roomale (ultra montes - sealpool mäged); gallikaanlased - pool Prantsuse katoliitlikkust kirikus, mis ei paolda kiriku absoluutset sõltumust Roomast, "gallikaanlase kiriku vabaduste" järgi peavad Prantsusmaa kuningad olema ilmelises asjades paaustist sõltumatud. Paaust ei või seostada Prantsuse kuningaga alamaid nende trunduvandest temale. Samuti piiravad paausti võimud Prantsusmaal sealtumustatud vanade kirikilise koostöövande kordandud.



Jesuiit Le Tellier nõudnud, et kuningas laseks paavstil hukka mõista teoloog Quesneli (1634-1719)<sup>78)</sup> teose "Moraalseid mõtisklusi Uue Testamendi üle", veendes kuningat, et teos on jansenistlik (autorit soosis Pariisi peapiiskop Noailles, kes püüdis Prantsuse kiriku sõltumatust ja keda peeti jansenistide pooldajaks, ning kellele Le Tellier soovis näidata jesuiitide võimu). Louis XIV ettepanekul andis paavst Clemens XI (1700-1721) 1713. a. Bulla Unigenituse selle raamatu hukkamõistmiseks.<sup>79)</sup> Louis XIV seisukoht kirikupoliitilistes küsimustes järgis Prantsuse kuningate vana harjumusi sel alal: oma kleeerust ässitada ja toetada, kui tal endal olid paavstiga lahkhelid, teda aga alla suruda ja kuulsast "gallikaanlikest vabadustest" kergel käel loobuda, kuin püha isa tema selja taga oli; ja niimõlemaid võimalikke võime — paavsti ja kodumaist kirikut, kes ühendatuna oleksid kuningavõimule ohtlikuks võinud saada, teineteise vastu kordamööda välja mängida, neid lahus hoida ja neilt vaheldumisi välja pressida eeliseid kroonile.<sup>80)</sup> Selkorral näeb ta bullas peaaegu omaenda loomingut, mille abil ta nagu ka usuasjades maailma valitseks.<sup>81)</sup> Bulla võeti aga Pariisis vastu pahameelega, selles nähti kallale tungi gallikaanliku kiriku vabadustele ja ka kuninga enda sõltumatusele. Bullat ei tunnusta osa sõltumatust pooldavaid võimalikke eesotsas Noailles'ix endaga, toimub lõhenemine vaimulikkonnas ja Pariisi kõrgemais ringkondades, mis kestab aastaid ja millele algpõhjus — bulla — on juba vaid nimelise tähtsusega. Opositsioonis olevate kiriklike ülikate võitlus on eelkõige suunatud mitte niipalju paavsti või kuninga vastu kui jesuiitide vastu, kelle mõju õukonnas

78) Quesneli tunnus se Meslin, viitab talle, väideldes ta siinvahtade vastu, Jakobusanne II, la. 11 ja la. 143.

79) Pokau, la. 2 j.

80) M. Philippson, Das Zeit alter Ludwig des Vinzenten. Berlin 1879-80.

81) Philippson, la. 508



oli liialt suur. Louis XIV seisukoht oli, et prantsuse kirik peab uskuma ja õpetama vaid seda, mis ta monarhile parajasti meeldib, ja ta võitleb oma viimastel eluaastatel ägedalt bulla läbiviimise ja tunnustamise eest. Selle võitluse jooksul on eriti äge jansenistide tagakiusamine ja kogu see lugu õonestab väga suurel määral kiriku autoriteeti.<sup>82)</sup> Tolleaegne Reimsi peapiiskop, François de Mailly oli äge Unigenituse bulla pooldaja, nõudis selle vastastega arveteõiendamist kui ketseritega, sai oma sellealase agaruse eest 1719. a. paavstilt kardinalitiitli.<sup>83)</sup> (Suva jeva eksib, ~~pihndex~~ nimetades teda juba 1711. a. kardinaliks<sup>84)</sup>) Järelikult oli selle mehe ees Meslier' jansenistiks tembeldamine halva tähendusega ja ka see põhjustas Meslier' hilisema pideva tagakiusamise.

Meslier ise oli samuti tuttav selle võitlusega Bulla Unigenituse ümber, tema seisukoht on aga iseseisev. Bulla Unigenituse toob ta nimelt osavalt selle näiteks, et katoliku kirik pole eksimatu oma tegudes, mõistes hukka õpetuse, mille ta enne on kirikukogudel heaks kiitnud ja mis esineb ka ta pühades raamatutes.<sup>85)</sup> Ning gallikaanlaste ja ultramontaanlaste tüli toob ta ~~hannki~~ näitena selle kohta, et kõik riigi kõrge-  
mad kihid püüavad midagi ahnitseda ja haarata, vaimulikud, ka omalt poolt millegagi esineda soovides, olevat tunginud eesotsas Pariisi peapiiskopiga kallale püha trooni ja kiriku õigustele, tuues need ohvriks valitsuse suahnusele.<sup>86)</sup> nii et tegelikult on ta seisukohad jansenismist erinevad ja hoopis teisesuunalised.

<sup>82)</sup> Рокэн, la. 2 ii. ja la. 36 ii.; Philippson, la. 506 ii.

<sup>83)</sup> Рокэн, la. 21 ii.

<sup>84)</sup> Заблуждение III, Мышарбе, la. 426

<sup>85)</sup> Заблуждение I, la. 376

<sup>86)</sup> Заблуждение II, la. 248



1716.a. toimus ka Meslier' kokkupõrge kohaliku senjööri, kes oli halvasti kohelnud talupoegi. Meslier astus talupoegade kaitseks välja ja ei maininud senjööri oma igapäevases eestpalves. Senjööri pealekaebusele järgnenud kirikuvisitatsioon teatab: "Ta (Meslier S.A.) on korduvalt jutlustes rääkinud aadli ja otseselt senjööri vastu: senjäär esitas kaebuse härra peapiiskopile, kes tegi koguuduse koguduse preestrile noomituse; selle järel järgmisel pühapäeval rääkis preester oma jutluses veel halvemalt senjööri-de ja selle maailma ülikate kohta; aadlikust senjäär omalt poolt esitas kirjaliku kaebuse härra peapiiskopile, kes käsutas preestri Donchery'sse; preester esitas üleskirjutusena selle, mida ta oli rääkinud ja see tema enda üleskirjutus oli veelgi rohkem teravusi sisaldav kui see, kui see, mida senjäär oli esitanud oma kaebuses; nii et... härra peapiiskop temale käskis senjööri juuresolekul Donchery's minna veetma kuu aega oma seminaris." <sup>87)</sup> Kui ta peale vaimuliku karistuse kandmist külla tagasi tuleb ja on sunnitud senjööri eest paluma, palub ta, et Issand selle meelt muudaks ning talle taevast armu kingiks, et ta ei kohtleks halvasti talupoegi ega rõõviks orbe <sup>88)</sup>, järelilikult pole ta süüdistamine härmises kangekaelsuses sugugi alusetu.

Need on ainsad teadaolevad välised sündmused Meslier' elus. Vastuolu "Testamendi" ideede julguse ja Meslier' tagasihoidlikkuse vahel isiklikus elus on eelkõige traagiline. Vastuolu tema seisukoha, ameti, vaimulikukohuste ja ta vaadete vahel piinas teda elu läbi. Pole õiglane teda aga süüdistada selles, et ta ei loobunud oma kutsest ja ei kuulutanud avalikult oma vaateid; preestriametist loobumine oleks olnud väga raske, lihtsa külavaimulikuna ei tarvitsenud ta tunda

<sup>87)</sup> Haan, lk. 8

<sup>88)</sup> Zehuranne III, Mõbabe, lk. 426 j.



võimalusigi selleks. Šahhov seletab ta tagasihoidlikkust õigesti — ta elas üksikus kolkas, ilma lähedaste sõpradeta ja mõttekaaslasteta, tal polnud seda energiat, mis areneb mitmesugustes elulistest kokkupõrgetes, selletõttu pole õiglase talt nõudagi energilisemat käitumist.<sup>89)</sup> Meslier ise väidab, et ta oli sageli härepealt valmis avalikult ja skandaaliga väljendama oma rahulolematust (visitatsioonidest näeme, et ta seda on siiski teinud), kuid valitses end, soovimata alista eluajal vaimulike raevule ja türannide julmusele, kel poleks olnud küllalt ~~kõn~~ karm ükski karistus niisuguse julmuse eest.<sup>90)</sup> Ta soovib surra sama rahulikult, kui ta on elanud ja on arvamusel, et ta koguduseliikmed poleks samuti soovinud talle kannatusi, mis oleksid olnud vältimatud, kui ta oleks oma vaateid väljendanud<sup>91)</sup> ja nii vaikselt ta elu lõpuni.

Meslier sureb umbes 1729. a. mais, arvestades vihjeid "Testamendis" ja muid andmeid, nälgutab ta end surnuks; seda mõjustas pidev tagasiüsumine peapiiskopi ja kohaliku mõisniku poolt.<sup>92)</sup> Pärandina jättis ta oma "Testamendi" kolmes eksemplaris, mis olid määratud hoiule andmiseks kohturegistratuuri, Reimsi peapiiskopile ning Mezières' linna raele. Peale selle on säilinud veel Meslier' kaks kirja Reimsi peavikarile ning Etrpigny naaberkõrrele.<sup>93)</sup> "Testament" on ilmselt kirjutatud viimastel aastatel enne surma, kiirustades, kuid varem läbimõeldud plaani järgi. "Testamendis" kasutatud kirjanduse ~~järgi~~ ilmumisaegadest lähtudes dateerib Porsnev teose tekke umbes 1727. – 1729. aa. vahemikus.<sup>94)</sup>

89) Maxob, lk. 202

90) Zaburjanne I, lk. 77

91) Samas, lk. 78

92) D. F. Strauss. Volkare. Leipzig, 1870, lk. 396

93) Zaburjanne III, Mybaeva, lk. 428 j.

94) Topuriev, lk. 213



Enne otseselt käesoleva töö teemat puudutavate probleemide käsitlemist tuleb vaadelda Meslier' üldisi seisukohti ja nende geneesi. Ta vaated võisid kujuneda ümbritseva tege-  
likkuse ja eelneva ideoloogilise pärandi mõjul. Vaatleme al-  
gul viimast, et näha, mida Meslier' l oli võimalik kasutada  
oma töös ja mida mitte, ning mis eraldab teda ta kaasaegseist.

Meslier' eruditsioon on külapreestri kohta küllaltki  
laialdane, on pärit arvatawasti ta seminariõpingute ajast.  
Täpselt on seda raske kindlaks määrata puudulike andmete  
tõttu. Ta enimsiteeritud teoseks on muidugi piibel (mida ta  
pole lugenud algkeeles<sup>95)</sup>). Sellesse suhtumine on selgelt ka-  
hesugune—ühelt poolt on see talle rumalate, naljakate ja  
kahjulike juttudega täidetud teos, mida ta kogu oma töös rün-  
dat. Leides sealt aga endale vajalikke mõtteid, siteerib ta  
neid meeleldi oma väidete kinnituseks. Peale piibli tunneb  
ta hästi varakristlikku kirjandust ning kirikuisade teoseid.  
Esikoht peale piibli on neil ladina ja kreeka autoreil, keda  
kirikuised omal ajal kasutasid. Palju kasutab ta Lucretiust  
ja Ovidiust, tuttavad on talle aga ka Vergilius, Lukianos,  
Livius, Tacitus, Seneca.<sup>96)</sup>

Hästi tunneb Meslier XVI ja XVII sajandi prantsuse vai-  
mulikku kirjandust ja filosoofiat. Kõneldes Meslier' materia-  
lismi ideelistest allikatest, tuleb esmajoones mainida  
Descartes'i, kelle õpetusega on ta tuttav, võib-olla on ta  
lugenud ka teda ennast. "Testamendi" filosoofiline osa on  
suunatud kartesiaanliku filosoofia vastu. Kartesiaanlasi on  
ta tundnud peamiselt Fénéloni ja Malebranche'i kaudu. Mes-  
lier raamatukogust leiti Fénéloni "Demonstration de l'exis-

<sup>95)</sup> Straup, lk. 398

<sup>96)</sup> Bonnin, Pangeunne, lk. 278



tence de Dieu" Meslier' märkustega. Féneloni<sup>97)</sup> pole ta võtnud mitte ainult despotismi kriitikat, vaid ka ta ideaalriigi kirjeldus "Telemaque's" on olnud Meslier' kommunistlikele mõttekäikudele eeskujuks. Malebranche'ilt tunneb ta selle töö "Recherche de la vérité", millele ta korduvalt viitab.<sup>97)</sup>

Pole andmeid, kas Meslier oli tuttav Gassendi õpetusega, kuid Džaimurzin leiab, et lihtne mõningate küsimuste kõrvutamine tema ja Gassendi juures näitab, kui kaugele jõudis Meslier võrreldes Gassendiga Epikurose tõeliste ideede taastamisel.<sup>98)</sup> Džaimurzin peab võimalikuks ka, et ta tundis otseselt Spinozat<sup>99)</sup> ja leiab, et kõige suuremat mõju on talle avaldanud Descartes, Gassendi ja Bayle,\* keda ta peab Meslier' vahetuiks eelkäijaks;<sup>100)</sup> neid väiteid on aga raske tõestada. Just Bayle'i mõju puhul lähevad Meslier' uurijate arvamused lahku. Ka Volgin peab t<sup>99)</sup>iesti usutavaks, et ta Bayle'i tundis,<sup>101)</sup> kuid Haar väidab, et need küsitavad kohad "Testamendis", mille puhul Bayle'ist räägitakse, viitavad Moreri sõnastikule, mis ka Meslier' raamatukogus olemas oli;<sup>102)</sup> ning näib, et Haar on ainsana seda küsimust otseselt uurinud ja tõestab oma seisukohta võrdlustega.

97) Haar, lk. 27 j.

100) Samas, lk. 53

98) Džaimurzin, lk. 62 j.

101) Bosman, Pajkumme, lk. 279

99) Samas, lk. 76

102) Haar, lk. 25

\* Pierre Bayle (1647-1706). Väib nimetada Prantmanni XVIII. v. ka mõttepate otsustas ja vahetus eluajaks. Ta mõttealustest "moralist" esineb erandiselt kimpus alustide riigi või maldamuse. Ta väidab, et inimeste väitumise pole põhjustatud mingit religioosset süsteemi, vaid on seletatav loomulike aegade ja mäistung. Ta taab väite, et paljud vana aja filosoofid ei olnud usaldanud, olid aga moraalid (see esineb ka Meslier' l). Bayle oli usualtsuun propagandist, mis mõju XVIII. saj. algul oli valgustuse riigipenduse ammuasias motiiv. 1695-a. ja 1697-a. ilmus ta "Apalaadne ja kritiline sõnastik" kahes osas, apalaadises osas taab teatid, mis p. undatavad või või teise isade ehk ja teadid, kritilises osas (peadine) on märganud ja selgustad teadid teatidile, mille täigus ekskused teolauiane, filosoofiane ja morali. Näitab see või teise teavie vettuoluluse, ne mit ei paan, pole undat filosoofid süsteemi. Tal oli uue mõis valgustusepate. Enam ta teavie oli seletatud [välja antud Hollandis] turgid aga Hovai Prantmannale. Esline populatsioon sai Bayle'i sõnastiku regentvalduse ajal, mis sellega lausa hargeldati.







"kuulus ateist Vanini"<sup>108)</sup>. Samas seoses mainib ta ka Spino-  
zat ja Rabelais'd.<sup>109)</sup> (Vaninit mainib ka Bayle oma sõnastikus,  
lugedes teda ateistiks.<sup>110)</sup>)

Võiks märkida, et Meslier tunneb ka Aasopi valme<sup>111)</sup> ja  
niisugust ilukirjanduslikku suurteost nagu "Don Quijote".<sup>112)</sup>

Hilisemaist prantsuse valgustajaist eraldab teda  
kaks joont. Esiteks on ta seotud peamiselt ainult prantsu-  
se ideelise traditsiooniga, ta ei tunne inglise ja itaalia  
utoopilisi sotsialiste (More, Campanella), inglise materialist-  
likku filosoofiat, Saksa, Madalmaade ja Inglismaa revolut-  
siooniliste sünnuste ideelist pärandit.<sup>113)</sup> Deborin siiski  
oletab, et ta võis tunda prantsuse utoopilisi romaane ja  
inglise revolutsioonilist kirjandust,<sup>114)</sup> kuid ta ei tõesta se-  
da. Teiseks erijooneks on loodusteaduslike teadmiste väga  
vähene osatähtsus ta maailmavaates.<sup>115)</sup> Meslier' juures ei esi-  
ne "hea metslase" idealiseerimist, mis on omane XVIII saj.  
sotsiaal-poliitilisele kirjandusele (Meslier tunneb hästi  
Lucretiust ja ta materialistlikku filosoofiat, Lucretius  
kujutab aga ürginimest toore ja julma olendina.<sup>116)</sup> Kuigi ta  
on tuttav loodusõiguse teooriaga, ei etenda see ta arutlus-  
tes nii olulist osa kui teistel selleaegsetel autoritel.<sup>117)</sup>  
Mõningaid jooni ta vaateis võib tagasi viia keskaegsele  
"ketserlikule kommunismile" (varase kristluse esiletõstmis-  
ne).<sup>118) 119)</sup>

<sup>108)</sup> Zaburžanne II, lk. 284

<sup>109)</sup> Samas

<sup>110)</sup> B. H. Pyменъ въ. Бѣликии умалъ Бѣликии аминъ Бѣликии. М., 1959,  
lk. 108

<sup>111)</sup> Zaburžanne I, lk. 166 ja lk. 218

<sup>112)</sup> Zaburžanne I, lk. 402, Zaburžanne II, lk. 33

<sup>113)</sup> Попрунъ, lk. 213

<sup>114)</sup> Деборанъ, lk. 250

<sup>115)</sup> Борнъ, Оупанъ, lk. 100

<sup>116)</sup> Samas, lk. 140

<sup>117)</sup> Борнъ, Парбемъ, lk. 230

<sup>118)</sup> Zaburžanne II, lk. 221 j.

<sup>119)</sup> Борнъ, Парбемъ, lk. 289



Teistest XVIII sajandi prantsuse mõtlejaist eraldab Meslier'd veel see, et sotsiaalse võrdsuse ja ühisomandi idee põimub tema juures üleskutsega rõhutute ühinemiseks võitluses rõhujatega, kristliku kiriku ja religioosse maailmavaate kriitika on tal otseseks relvaks klassiühiskonna põhiprintsiipide vastu ja on kujundatud võitlevaks ateismiks.<sup>120)</sup>

Teiseks tuleb vaadelda, mida andis Meslier' kujunemisele maailmavaate teda ümbritsev tegelikkus, s.o. prantsuse küla, mille sotsiaalseis suhteis ongi ta maailmavaate tõeline allikas.<sup>121)</sup> Talle kui külavaimulikule oli tuttav prantsuse talupoja olukord. See, mida ta sai raamatuid ja mis äratas ta kriitilist suhtumist ümbritsevasse, kasvas, selgus ja süstematiseerus kokkupõrkes tegelikkusega, ta hakkas otsima ühiskondlike pahede juuri, sellest tulenebki sotsiaalse protest "Testamendis".<sup>122)</sup>

Meslier' poliitilise teooria keskuseks on talupoegkond. Talupoegade vabastamine polnud talle vaid poliitiline küsimus, ta esitab küll utopilisi, kuid laiemaid rõhudeid, kuni maa natsionaliseerimiseni ja ühisomandi kehtestamiseni. Revolutsiooni paratamatuse tunnustamine eraldab Meslier' teistest selle aja utopistidest.<sup>123)</sup>

Meslier' ümbruses polnud otseseid ülestõuse, kuid ta võis olla nendest teadlik, sest neist kõneldi rahva hulgas ja samuti lasi sellest informeerida alamat vaimulikkonda Reimsi peapiiskop. Juhul, kui ta neist konkreetselt ei teadnud oli ta ümber omati sama õhkkond ja ta tundis pihhisana

<sup>120)</sup> Борин, Паркунин, к. 275

<sup>121)</sup> Лопухин, к. 214

<sup>122)</sup> Улахов, к. 205

<sup>123)</sup> Деборин, Мелле, к. 121 ii.



oma koguduse liikmete mõtteid .Talupoegade nõuetest on pärit ka Meslier' positiivne programm.<sup>124)</sup> (Võiks mainida, et Meslier tunneb küll niisugusi varasemaid rahvaliidumisi, nagu Madalmaade revolutsioon ja šveitslaste vabadusvõitlus.<sup>125)</sup>)

Poršnev arutleb, et XVII sajandi lõpu, XVIII sajandi alguse ülestõusude praktika tõstatas vähemalt kolm suurt potentsiaalset ideed, mida oli vaja vaid üldistada, et anda neile positiivse maailmavaate iseloom.<sup>126)</sup>

Kuna kõik rahva rahutused keerlesid omandiküsimuste ümber, sisaldus võitluses varandusliku ebavõrdsuse vastu võimalus varanduste võrdsuse või eraomandi hävitamise idee tekkimiseks. Sellelaadilised ebaselged nõudmised üldistas Meslier oma "Testamendis" revolutsioonilis-demokraatlikuks ideoloogiaks.<sup>127)</sup>

Taiseks peitus rahva ülestõusudes relvastatud ülestõusu võidu idee arenguvõimalus. Selleaegseis ametlikes dokumentides krevatakse, et rahvas vaatab ülestõusule kui millelegi kangelaslikule .Algul polnud see meeolelu veel eelduseks veel mitte revolutsioonile, vaid idee üldprantsuse revolutsiooni võimalikkusest, ning hüppe sellelt meeolult sellele idee teostaski Meslier' "Testament", kus viidati otseselt ülestõusude kogemustele, kutsuti ühinemisele ja rahva võimu kehtestamisele.<sup>128)</sup>

Kolmandaks sisaldus rahva võitluses ateismi ja materialismi idee, kui igapäevase psühholoogilise fakti üldistus. Kuna kirik oli esama aktiivselt rahva ülestõusude vastu

<sup>124)</sup> Топунов, к. 219 ж.

<sup>125)</sup> Забужае III, к. 360 ж.

<sup>126)</sup> Топунов, к. 221

<sup>127)</sup> Тамар, к. 221 ж.

<sup>128)</sup> Тамар, к. 223 ж. ; Забужае III, к. 359 ж.



kui riik, ollakse sunnitud ülestõusu käigus võtma seisukohta ka kiriku suhtes; sellest võisid tekkida mõtted ja kahtlused. Nende kahtluste üldistus teadlikuks materialistlikuks ateismiks teostub Meslier' "Testamendis".<sup>129)</sup>

Erinevalt kaasaeglastest on Meslier'le sotsialism ja võitlus selle eest vahetu tegelikkuse ülesanne. Ta tunneb revolutsioonilise propaganda vajalikkust, rõhutute ühendamise vajalikkust võitluseks kõrgemate klassidega. Need ideed lähendavad teda XIX sajandi sotsialistidele.<sup>130)</sup> Ateismi materialismi ja revolutsioonilise kommunismi ühendus Meslier' töös teeb ta oma aja kohta ainulaadseks.

Et mõista Meslier' kirikukriitikat ja ateismi, tuleb veel lühidalt vaadelda ta feodaal-absolutistliku riigi kriitikat ja filosoofilisi seisukohti, kuna need küljed ta töös on tihedalt seotud ja tingivad teineteist—ta kirikukriitika lõppeesmärgiks ongi tegelikult riigi kriitika, ja ta ateism on omakorda ta filosoofiliste vaadete seaduspäraseks tagajärjeks.

Meslier kritiseerib tema kaasaegse Prantsusmaa ühiskondlikke suhteid, kuid tegelikult läheb ta kriitika kaugemale, ta analüüsib ja mõistab hukka klassiühiskonda üldse sellele omaste sotsiaalsete vastuoludega, poliitilise korraga ja seda õigustava religiooniga.<sup>131)</sup> Oma kriitikas peab ta eelkõige silmas küla, talupoegade huve ja lähtub nende seisukohtadest.<sup>132)</sup> Oma ühiskonnakriitika algul lähtub ta moraali postulaatidest—inimestele on suurimaks õnneks

<sup>129)</sup> Топунов, к. 227 ж.

<sup>130)</sup> Борух, Орун, к. 98

<sup>131)</sup> Борух, Пахунне, к. 279

<sup>132)</sup> Самар, к. 283



rahu, heasoovlik suhtumine üksteisesse, tegelikkuses näeme aga vastupidist. Kõiki Prantsusmaa valitsejaid nimetab ta türannideks, kuna neil on võimalus teha ühiskonnas kõik, mis pähe tuleb.<sup>133)</sup> Meslier' iseloomustab valitsejate maksupoliitikat — selle eesmärgiks on saada rahvalt viimane kätte; makse määratakse "valelikel ja tühistel eesmärkidel, viidate~~le~~ oletatavale hädavajalikkusele."<sup>134)</sup> Kui rahvas ei alistu, saadetakse külla sõdurid, "lontrused, keda talupojad peavad toitma ja ülal pidama, kuni ei täida koike, mida neilt nõutakse."<sup>135)</sup> Vahel saadetakse sõdurid külla juba enne maksutähtaega, nii et vaesel elanikkonnal on paast paastu otsa. Nende kaebusi ei kuulata, või suurendatakse selle peale koormisi veelgi.<sup>136)</sup> Kuninga ametnikud käituvad vaese rahvaga toorelt, maksustavad kõikvõimalikke esemeid; puudub vaid, et nad ei sunni endale maksuma tuule ja pilvede eest.<sup>137)</sup> Meslier leiab koos tema poolt ~~aktsiiside~~ tsiteeritava opositsioonilise kirjanduse autoritega, et makse pole õigust määrata maksjate nõusolekuta.<sup>138)</sup>

Rahva härmisel kurnamisel on peale otsese kasu veel eesmärk muuta rahvas nii viletsaks ja alandlikuks, et ta ei suuda midagi ette võtta võimude vastu.<sup>139)</sup> Kaval valitsus külvab rahva sekka tüli, kuni need tülitsevad maksude jagamise üle, "ei tule neil pähe pöörduda oma kuninga ja tema ministrite vastu, kes, ometi, on nende segaduste ja vastastikkuse vaenu ainukesteks ja tõelisteks süüdlasteks; nad ei julge avalikult nuriseda oma kuninga või tema ministrite

<sup>133)</sup> Zehn Jahre II, le. 226

<sup>134)</sup> Samas, le. 223

<sup>135)</sup> Samas, le. 230

<sup>136)</sup> Samas, le. 230

<sup>137)</sup> Samas, le. 233

<sup>138)</sup> Samas le. 268 j.

<sup>139)</sup> Samas, le. 231



üle, nad ei otsusta minna nende vastu, neil pole isegi otsustavust ja mehisust ühineda ja raputada endalt ühise jõupingutusega üheainsa inimese türanniike."<sup>140)</sup>

Suureks raskuseks rahvale on sõjad, mis on kombeks olnud just viimastel Prantsuse valitsejatel. Meslier annab hävitava iseloomustuse Louis XIV -- "...keegi pole valanud niipalju verd, tapnud niipalju inimesi ja laastanud nii palju linnu ja provintse kui viimane kuningas Louis XIV, hüütud suureks (mitte mingite suurte ja kiiduväärsete tegude eest, vaid suurte ebaõigluste, röövimiste ja vallutuste eest)."<sup>141)</sup> Ta tsiteerib "Esprit de Mazarin'i", kus süüdistatakse kuningat vandemurdmises hugenottidele antud töotuse murdmise eest.<sup>142)</sup>

Meslier pooldab seisukohta, et mitte rahvad pole loodud valitsejate, vaid valitsejad on loodud rahvaste jaoks ja neid võib õigusega nimetada rahva teenreiks. Rahvad olid maailmas varem kui valitsejad.<sup>143)</sup> Valitsejatele, kes seda ei mõista, esitab Meslier otsese ja põhjendatud hoiatuse: "Milline vastik põhimõte, otsida oma julgeolekut vaid rahva rõhumises, mitte anda neile haridust, tõsta nende kõlbelist taset, mitte sisendada neile armastust enda vastu, vaid tõugata nad terroriga meeleheite kuristikku ja panna nad hirmsa peratamatuse ette: kas mitte kunagi omada võimalust isegi vabalt hingata, või raputada endalt teie türannia ike. Meenutage, et maal, kus valitsejail on absoluutne võim, on nad kasvähem võimsad, laostavad kõiki, valitsevad üksi riigi üle,

<sup>140)</sup> *Zakanyannu II*, le. 232

<sup>141)</sup> *Samas*, le. 235 j.

<sup>142)</sup> *Samas*, le. 237

<sup>143)</sup> *Samas*, le. 262



kuid riik läheb langusele, põllud jäävad sööti ja kaubandus langeb. Kuningas ei või olla kuningas enda kaudu, vaid ainult oma rahva kaudu; hävitab iseennast, mõistmatult kurnates rahvamasse. Ta absoluutne võim teeb iga alama orjaks, kes väliselt värisevad, kuid revolutsiooni puhul pole sel valitsejal mingit tuge, ta on sundinud kõiki ootama muutusi ja esimese löögi puhul ta langeb." <sup>144)</sup>

Kohtunikud ja võimud, kes on pandud alal hoidma õiglust ja head korda, pahede talitsemiseks ja süüdlaste karistamiseks, ei võta midagi ette valitsejate pattude ja ebaõigluste vastu. Nad jälitavad ja karistavad karmilt väikesi kurjategijaid, poovad ja tõmbavad rattale pisikesi vargaid ja tapjaid, kuid ei julge öelda sõnagi suurtele ja mõjukatele varastele, tähtsatele ja võimukatele tapjatele, kes laastavad kogu maad ja hukutavad tuhandeid ja miljoneid inimesi. <sup>145)</sup>

Selle teadliku ühiskonnakriitika kõrval jääb Meslier' positiivne programm utoopiliseks ja kehvatumaks. Selle tuumikuks on eraomandi nõue maaile, varanduste ühisomandi kehtestamine. <sup>146)</sup> Oma normaalühiskonna kirjelduses lähtub ta küla suhetest. Kogukond-kihelkond on tal ~~ennastvalitseva~~ ennastmajandavaks üksuseks, mis on teiste samasugustega seotud vaid vabatahtliku liidu alusel. Rahvamajandusliku organisatsiooni ideed, mis oma tegevuses oleks alistatud ühtsele plaanile, me "Testamendist" muidugi otsida ei või, kujutlus rahvamajandusest üldse on väljaspool Meslier' silmaringi.

<sup>144)</sup> Jahenyanne II, lk. 267 j. (Vrd. samane mõte La Boissie, lk. 27 ja lk. 39-40 põlvkondades keegi ei hõlma on tühjaks summitud väime antma)

<sup>145)</sup> Samas, lk. 275

<sup>146)</sup> Samas, lk. 217 j.



Pole alust väita, et ta oleks olnud tuttav tema kaasaegsete talupoegade kommuunidega Prantsusmaal, kus talupoegadel vise võitluse tulemusena läks korda saada kommuuniõigusi.<sup>147)</sup> Tema ümbruskonnas Champagne'is neid arvatavasti polnud. Kuid ta viitab ühisvalduse jäänustele kihelkondades,<sup>148)</sup> ilmselt oli nende traditsioonide olemasolul mõju ta ideaalile. On võimalik, et ta tundis ka mõningate kaasaegsete ülestõusude võrdsustavaid loosungeid. Samuti ei tule unustada kirjanduslikku traditsiooni. Eitava suhtumise juures ebavõrdsusesse pidi ta huviga suhtuma autoreisse, kes vastandasid sellele ühiskondliku ideaali.<sup>149)</sup> Selles "Testamendi" osas, mis on pühendatud sotsiaalsetele ideedele, leiame viiteid Senecale, Ovidiusele, Apostlite tegudele. Ta toob ära "kuldse aja" legendi,<sup>150)</sup> samuti toob ta eeskujuks varakristluse, mis jällegi seob teda keskäegse kommunistliku ketserlusega.<sup>151)</sup> Iseendaga vastuollu sattub ta väite puhul, et praegu elavat ühisomandi alusel mungad, kes selle tõttu olevat ka õitsval järjel,<sup>152)</sup> kuna ta ise mujal rõhutab õigesti, et nende heaolu põhineb vaese talurahva kurnamisel.<sup>153)</sup>

Lõpuks tuleb vaadelda Meslier' filosoofilisi seisukohti. Meslier'd võib lugeda nende materialistide hulka, kes püüdsid seletada maailma lähtudes temast endast.<sup>154)</sup> Ta arvab, et maailm eksisteerib reaalselt ja objektiivselt, igavesena ajas ja lõpmatuna ruumis, milles pole kohta üleloomulikel jõududel—"...mateeria eksisteerib iseendast, saab iseendalt

<sup>147)</sup> Шоко, кс. 232

<sup>148)</sup> Забужае II, кс. 223

<sup>149)</sup> Борух, Пожбуру, кс. 289

<sup>150)</sup> Забужае II, кс. 218 ж.

<sup>151)</sup> Самар, кс. 221 ж.

<sup>152)</sup> Борух, Пожбуру, кс. 289

<sup>153)</sup> Забужае II, кс. 223 ж.

<sup>154)</sup> Забужае I, кс. 363

<sup>155)</sup> Дмаишурзун, абисрепера, кс. 5



oma liikumise ja on tegelikult kõigi asjade algpõhjus...<sup>156)</sup>  
 Kui olemist poleks, poleks meid ja poleks ka mõtet olemisest.

Ta arendab edasi ~~mõnik~~ Lucretiuse vaateid ning tunnustab, et organismide kujunemine toimus looduslikul teel ühtsest materiaalsest substantist. Ta ei kopeeri lihtsalt Lucretiuse atomistikat, tõiendab seda ja võtab sellelt olulisema, olles kartesiaanliku füüsika mõju all, mis oli tollal progressiivsem ja teaduslikum.<sup>157)</sup> Arendades Descartes'i õpetust, pooldab ta mateeria lõpmatut jagatavust. Selles küsimuses on Meslier'i dialektika element—metafüüsilisele tardumusele on vastandatud muutumine, mis avab tee piiramatu arengule. Mateeria jagatavust vaatleb ta siiski vaid kui puhtalt mehaanilist üheomaduselise mateeria väiksemateks osadeks killustumist.<sup>158)</sup>

Aega mõistab Meslier kui mateeria eksisteerimise vormi, mis on loodamatu ja hävitamatu, eksisteerib sõltumatult meie teadvusest, ajale ei või midagi eelneda.<sup>159)</sup> Samuti ei või loodud olla ruum, "...pole mõtet rääkida, et see, kes nad lõi, polnud tegelikkuses mingil kohal, mingis kindlas punktis... kuna mitte olla ja mitte kusagil olla on üks ja sama."<sup>160)</sup> Mateeriat ja liikumist vaatleb Meslier lahutatult, mõningane naiivsus ta vaateis on seletatav sellega, et mateeria liikumise konkreetsed vormid looduses olid tollal veel vähe uuritud.<sup>161)</sup> Ta ei mõista, et liikumine on vastuoline protsess, olemuselt kvalitatiivne muutumine, ta peab

<sup>156)</sup> Zaburanne II, lk. 318 j.

<sup>157)</sup> Динамизм, lk. 63

<sup>158)</sup> Zaburanne III, lk. 176 j.

<sup>159)</sup> Zaburanne II, lk. 349 j.

<sup>160)</sup> sama, lk. 359 j.

<sup>161)</sup> Динамизм, lk. 67



seda vaid lihtsaks kordumiseks: "...mateeria osakesed...  
peavad...liituma ja muutuma alati ühel ja samal kujul, aga  
järelilikult, samuti tootma ühtesid ja samu resultate..."<sup>162)</sup>

Elu vaatleb ta kui mateeria omadust, mis on arenenud  
kehade sisemise liikumise tulemusena, ilma üleloomulike jõu-  
dudeta. Pole kuristikku elus ja elutu looduse vahel, nende va-  
heline erinevus on vaid suhteline.<sup>163)</sup> Meslier on kaasasündinud  
ideede vastu, dualismi vastu Descartes'i õpetuses, sellelt  
seisukohalt kritiseerib ta ka Malebranche'i.<sup>164)</sup>

Välja lülitades vaimse substantsi loob Meslier mate-  
rialistliku, mehhanistliku maailmavaate. Mõistus on talle  
testud mateeria vorm, omane vaid inimesele ja eksisteerib  
vaid meeleorganite ja närvisüsteemi olemasolu korral. Kuna  
looduses neid organeid pole, pole mõtet jutul mingist üleloo-  
mulikust, universaalsest mõistusest.<sup>165)</sup> Ta loobub usust, et loo-  
duses on kõik eesmärgipärane. Kõik nähtused on tingitud põh-  
justest, mitte jumalikust mõttest.<sup>166)</sup> Koos sellega võrdsustab  
ta aga paratamatuse ja põhjuslikkuse, ta ei mõista, et ühel  
või teisel nähtusel võivad olla omad põhjused, kuid ta ei  
tarvitse olla paratamatu. Ta determinismi piiratus seisneb  
just selles, et ta selgitab kõike põhjuslikkusega, mõistmata  
suhete mitmekesisust, ta ei erista juhuslikke põhjuseid olu-  
listest, objektiivse juhuslikkuse eitamine viib paratamatu-  
se juhuslikkuse tasemele. Selles pole vaja näha müstilise  
kallakuga fatalismi, kuna kõigil on ta arutlustes siiski

<sup>162)</sup> Zabeļņanņe III, lk. 168

<sup>163)</sup> Samas, lk. 169 j. ja lk. 317 j.

<sup>164)</sup> Dmāņņņņņņņ, lk. 69 j.

<sup>165)</sup> Zabeļņanņe II, lk. 315 j. ja lk. 425 j.

<sup>166)</sup> Zabeļņanņe III, lk. 154 j.







Olles vaadelnud Meslier' üldseisukohti ja nende oletatavaid kujunemisteid, võib nüüd lähemalt tutvuda "Testamendi" põhiteemaga, mis on määranud teose ülesehituse--nimelt Meslier' religiooni- ja kirikukriitikaga, mis on Meslier'l arendatud võitlevaks ateismiks.



### III peatükk.

#### J. Meslier' ateism.

Teadusliku maailmavaate arenguga kaasnes loobumine üleloomulikust, need, kes laiendasid inimese võimu looduse üle, ei võinud nõustuda sellega, et nende mõtlemist aheldaksid vanamoodsed teooriad.<sup>172)</sup> Nii oli ateism selle erinevates vormides ja astmetes omane paljudele uue ajastu õpetlastele ja mõtlejatele. Nende töödes ei ole vaadete ranget süsteemi, paljuskil on nad kaootilised, ebajärjekindlad, vastuolulised. See on seletatav üleminekuaja keeruka iseloomuga, vanade eelarvamuste kivilinenud süsteemiga, millest ei saadud korraga loobuda.<sup>173)</sup>

Varasemate ateistide tähtsamaks esindajaks oli L. Vanini (1585-1619), kes püüdis seletada kõiki nähtusi looduslike põhjustega, jumalikustas loodust, muutudes nii panteis-  
teismi pooldajaks, mis põimub ta juures ateismi ja materialismiga—nähtus, mis oli tavaline XVI-XVII sajandi eesrindlikule filosoofiale.<sup>174)</sup> Panteismi nimetab aga Robertson, käsitledes B. Spinozat (1632-1677), õigusega juba varjatud ateismiks.<sup>175)</sup> Spinoza ründab religiooset maailmavaadet loobu-

<sup>172)</sup> A. Подземнов, Рационализм в морали и на праве.  
М., 1958, lk. 86

<sup>173)</sup> Пыменцов, lk. 71

<sup>174)</sup> Samas, lk. 5

<sup>175)</sup> Подземнов, lk. 20



mata religioossest vormist, ajades välja jumala loodusest ja ühiskonnast.<sup>176)</sup>

Varakult areneb koos kallaletungidega jumala olemasolule ka piiblikriitika. Juba ammugi äratasid uurijate huvi mitmete piibli osade tekkeaja, autorite ja päritolu küsimused. Näiteks Ibn Esra, XII sajandi keskpaiga parim piiblitundja, kahtles Saalomoni ülemlaulu teoloogilises tõlgenduses (Sulamith—katoliku kirik, ta armastatu—Kristus), samuti väljendas ta arvamust, et Mooses ei saa sellepärast olla viie Moosese raamatu autor, et seal kirjeldatakse ta enda surma. XVI sajandil väidevad Sebastian Castellio ja Luis de Leon, et Ülemlaul on ilmlik armastuslugu (lõplikult tõestab selle Herder XVIII s. lõpus).<sup>177)</sup>

XVII sajandi lõpp püstitab juba laial rindel küsimuse piiblitekstide kriitikast ja teaduslikust uurimisest. Teaduslikule piibli uurimisele pani aluse B. Spinoza. 1670. a.

ilmunud "Teoloogilis-poliitilises traktaadis" väidab ta Ibn Esra kommentaaride alusel, et Mooses pole viie Moosese raamatu autor.<sup>178)</sup> Piiblikriitikaga tegelesid ka inglise deistid ja ateistid, kuulutades piibli "romantiliste väljamõeldiste" kogumikuks.<sup>179)</sup>

Piiblikriitika, uurides peamiselt piibli kujunemise ajalugu, on põhiliselt ajalooliseks teaduseks. Selle kõrval võib piiblikriitika olla ka teisesuunaline, näiteks

XVIII sajandi prantsuse materialistid ja valgustajad näitavad piibli lugude mittevastavust tervele mõistuse-

<sup>177)</sup> H. Fuchs. Hat die Bibel recht? Leipzig-Jena, 1958, le. 46jj.

<sup>178)</sup> С. И. Барсман. Аммура Аммура. Из истории философии. М., 1957, le. 28-53; le. 29.

<sup>179)</sup> И. Крайнев. Книга о дубине. М., 1958, le. 61jj.

<sup>179)</sup> К. Н. Дерманев. Божество. М., 1946, le. 173.



le ja loogikale.<sup>180)</sup> Üldiselt samalaadne on ka Meslier' piiblikriitika, ka tema eesmärgiks pole piiblitekstide tekkeloo uurimine ja kui ta oma teistel eesmärkidel läbiviidava analüüsi käigus juhuslikult tuleb mõnele sellealasele seisukohale, pole see siiski meetodiks.

Meslier' töö võitleb esmajoones eksimuste vastu, mis on tarvilikud selleks, et inimesi orjuses hoida ja mida religioon ja kirik oma egoistliku poliitika tõttu toetavad. Ta kriitika on suunatud religiooni vastu üldiselt, kristliku dogma vastu eriliselt. Religioonikriitika raamides käsitleb ta ka sotsiaalset ja poliitilist olukorda, mille talumist ja autoriseerimist religiooni poolt kasutab Meslier argumendina tema vastu. Sellele lisandub filosoofiline osa, kus ta vastandab idealismile materialistliku metafüüsika. Meslier' kriitika baseerub ratsionalismil, usaldusel mõistuse võimusse. Ta viib üksikud piibli laused nende sõnasõnalisel mõistmisel absurdumini, hoolimata nende sümboolsest tähendusest, kristlikus moraalisis näeb ta vaid kannatuste apoloogiat. Oma religioonikriitikas ületab ta deismi, mis XVIII sajandil oli tavaline ilmutususe asendusena, et propageerida ateismi.<sup>181)</sup>

"Testamendi" argumentatsiooni on võimalik jagada kaheks, algul on see usundi ja eriti kristluse kriitika, mis edasi läheb üle võitluseks jumala ja hinge surematuse vastu.<sup>182)</sup> Usundi ja kristluse kriitikas langeb Meslier' argumentatsioon osalt ühte deistide omaga, on suunatud ilmutuste

<sup>180)</sup> Kp. meslier, la. 62

<sup>181)</sup> Girzberger, la. 123 jj.

<sup>182)</sup> a. Lichtenberger, le socialisme au XVIII siècle.  
Paris, 1885, la. 76 jj.



vastu ja vaatleb mitmesuguseid religioone kui inimese väljamõeldisi, pole ühtki, mis toetuks loogilistele, ratsionalistlikele väidetele. Seda lähedust deismile kasutaski hiljem Voltaire Meslier' töö ümberkujundamisel.<sup>183)</sup>

Meslier kummutab religiooni pühakirja tekstide kriitikaga, ajalooliste argumentidega, eetiliste väidetega ning süstemaatilise tõestusega idealismi valelikkusest ning materialismi tõepärasusest.<sup>184)</sup> "Testamendi" põhijooneks ja keskseks ideeks on religioonide petlikkus üldiselt ja kristluse petlikkus eriliselt. Teos kujutab endast selle väite tõestuseks toodavate võimalike ajalooliste, moraalsete ja metafüüsiliste väidete täielikku kogu.<sup>185)</sup> Religiooni aluse-  
tuse tõestamisel toetub ta Montaigne'i esseedest saadud skeptilis-ilmlikule maailmavaatele ja teiselt poolt kar-  
tesiaanliku koolkonna mõistelisele filosoofiale.<sup>186)</sup>

Meslier näeb selgelt religiooni ja ühiskondliku korra tihedat seost, selletõttu peabki ta vajalikuks religiooni kummutamist. Ta väited religiooni vastu võib jagada kolme gruppi: sotsiaalse korra ebaõiglusest tulenevad väited; kristliku doktriini spetsiifiliste seisukohtade vastu suunatud väited (pühade raamatute usaldatavuse kriitika, kolmainisuse, pattulangemise ja lunastusõpetuse kriitika, sakramentide kriitika); kolmandaks on esitatud religiooni üldaluste kriitika (õpetus jumalast ja hinge surematusest).<sup>187)</sup>

Meslier' määratleb ise kohe "Testamendi" alguses

<sup>183)</sup> Maxob, lk. 202 ii.

<sup>184)</sup> Topunnub, lk. 229

<sup>185)</sup> Borruu, Orepau, lk. 104

<sup>186)</sup> Stramp, lk. 403

<sup>187)</sup> Borruu, Pajkumme, lk. 235



oma sihi:avada inimeste silmad nende rumalate eksimuste suhtes, mille keskel kõigil on olnud õnnetus sündida ja elada, eksimuste suhtes, mida tal endal on olnud ebameeldiv kohustus toetada.<sup>189)</sup>

Kohe algul pöördub Meslier' kallaletungide teravik kristluse vastu, ning pöördudes oma koguduseliikmete ja kõigi kristlaste poole, väidab ta, et neid pole vähem petetud kui teisi: "Teie religioon... pole vähem valelik oma alustes, pole vähem naeruväärne ja mõttetu oma dogmades ja reeglites; te pole vähem ebajumalakummardajad, kui need, keda te ise laidate ja hukka mõistate ebajumalakummardamise eest."<sup>189)</sup> Ta lubab inimesi veenda just nende oma usu najal, et nad vabaneksid hirmust nn. hauataguse elu ees.<sup>190)</sup>

Meslier mõnab, et võib-olla oli varem vajalik sisen-dada inimestele religioosseid tundeid, et pehmendada nende metsikuid kombeid. Kuid nüüd on veel vajalikum paljastada kõik need jutukesed, "kuna arstim on aja jooksul muutunud hullemaks haigusest endast."<sup>191)</sup> Religiooni paljastamine peaks olema kõikide tarkade inimeste ülesanne, nad peaksid äratama rahva türannide ikke heitmisele, harima ja valgustama teda. Et seda veel keegi teha ei julge, on ta otsustanud ise seda teha.

Huvipakkuv on Meslier' seisukoht religiooni tekke suhtes. Keskaegsed filosoofid, võrreldes judaismi, kristlust ja islamit, leidsid neid ühist ja tulid järeldusele, et kõik need religioonid ilmusid nende rajajate Moosese, Kristuse ja Muhamedi osava pettuse tulemusena. See nn. "kolme petise"

<sup>188)</sup> Jahannese I, lk. 55 j.

<sup>189)</sup> Sama, lk. 68

<sup>190)</sup> Sama, lk. 117

<sup>191)</sup> Sama, lk. 78



teooria oli käigus Averroëse ajast peale.<sup>192)</sup> Samasugust "pettuse teooriat" pooldab ka Meslier, ta kontseptsioon religiooni tekkest on järgmine: "...selle mõtlesid algul välja kavalad ja peened poliitikud, kordasid nende järgi petised ja šarlatanid, pärast uskusid seda pimesi harimatud ja vaipimedad inimesed rahva hulgast, ja, lõpuks, toetati seda valitsejate ja selle ilma tugevate võimuga, ...et sel teel hoida ohjas masse ja sundida neid tantsima oma pilli järgi."<sup>193)</sup>

Olles nii määratlenud oma kallaletungide vajadused ja põhjused, õigustab ta seda järgmise põhjendusega: nagu on õigus karistada nurgearste, kes muutavad kahjulikke ravimeid, ja teeröövleid; samuti on õigus ~~kariid~~ needa kõiki ebausust ja seadusetuse teenreid, kellest ühed valitsevad inimeste südametunnistuse, teised nende ihu ja varanduste üle.<sup>194)</sup>

Meslier ei kavatse nõuda, et teda sõnapealt usutakse, ta tahab kõik oma väited täpselt tõestada, nii et kübemegi terve mõistuse omamise juures peab igaüks veenduma religiooni valelikkuses,<sup>195)</sup> ja ta täidab oma lubaduse äärmise põhjalikkusega.

Nii toob ta kaheksa tõendit selle kohta, et kõik maailma religioonid osutuvad eksituseks. Nende kaheksa tõendi tõestus täidab kogu teose ja nende najale on üles ehitatud teose plaan.<sup>196)</sup>

Viis esimest tõendit puudutavad just piiblit ja kiriklikke dogmasid. Vaatleme esialgu neid lähemalt.

Esimeseks tõendiks religioonide tarbetusest ja vale-

<sup>192)</sup> Pymenofye, lk. 80

<sup>193)</sup> Zabuzhane I, lk 68 j.

<sup>194)</sup> sama, lk. 72 j.

<sup>195)</sup> sama, lk. 84

<sup>196)</sup> sama, lk. 11



likkusest on tõsiasi, et nad kõik on inimeste väljamõeldised ja sellena neid esitada üleloomulikena ja jumalikena oleks kuritegu.<sup>197)</sup>

Meslier armastab oma seisukohti tõestada vastuväitelise tõestusviisi abil religiooni seisukohtade vasturääkivusi paljastades. Niisiis—võib ju oletada, et religioonid on antud jumala poolt, nagu seda väidavad kõik usklikud. Kuid mitmesugused religioonid räägivad teineteisele vastu ja mõistavad teineteist hukka. Katoliiklased on sunnitud seetõttu väitma nagu kõigi teiste sektide esindajadki, et ainuõige on vaid nende religioon, mida on aga raske tõestada.<sup>198)</sup>

Järgnevalt toob ta rea ajaloolis-mütoloogilisi näiteid, mida tookord peeti tõepärasteks, selle kohta, et võimukandjad on kasutanud religiooni tavaliselt lihtrahva vaoshoitmiseks, väites, et nad on saadetud jumalate poolt. Järelikult on kõik religioonid inimeste väljamõeldised selleks, et hoida rahvast kuulekuses ning selle asjaolu kasulikkuse tõttu nõustusi sellega ka mõtlevad inimesed.<sup>199)</sup> Meslier arvab, et religiooni kuulutajad ise ei uskunud oma õpetust, ta liialdab teadliku pettuse osa religioonis, nägemata selle sotsiaalseid juuri. Ta oletab, et võib-olla hakkasidki religiooni kuulutajad lõpuks ise uskuma seda, mida nad tahtsid alul teisi uskuma panna, nagu lapsed hakkavad kartma seltsimehe nägu, mille nad on ise tahmaga kokku määrinud, kuid enamust neist kahtlustab ta siiski soovis lollide üle irvitada.<sup>200)</sup>

197) Zoluzanne I, lk. 84

198) samas, lk. 95

199) samas, lk. 87 jj.

200) samas, lk. 435 (võrdluse os Meslier näitand Montaigne'ilt)



Religioonide teket püüab Meslier seletada ka sellega, et vanasti oli inimestel kombeks lugeda imperaatoreid ja tuntud inimesi jumalate hulka ning aja jooksul see kuritarvitus seaduslikustus.<sup>201)</sup> Oma arutluse käigus tuleb ta realistlikule tähelepanekule, et tööst vaevatud inimesed hakkasid kummardama asju, mida nad kõige rohkem vajasisid või mida nad kartsid.<sup>202)</sup>

Meslier analüüsib lähemalt eba jumalakummardamise päritolu, andes sellele naiivse seletuse, kuidas algul mingil põhjusel valmistatud kujusid hakati hiljem jumalustama.<sup>203)</sup> Sellest teeb ta ~~ag~~ jällegi realistliku järelduse, et mitte ainult kõik religioonid pole inimeste väljamõeldised, vaid ka kõik jumalused on nii otseses kui kaudses mõttes inimeste käetööks.<sup>204)</sup>

Jumala olemasolu suhtes nõuab Meslier käegakatsutavaid tõendeid, neid aga pole kusagilt võtta. Pole sugugi usaldusäratav, et jumalad oma tahet alati inimeste suu kaudu avaldavad ning sedagi salaja, üksinduses. Selkombel võib kahelda nende sõnade õigsuses ja lõpuks nende enestegi olemasolus. Ka petised võivad nii väita, et nad on jumalaga rääkinud.<sup>205)</sup>

Tsiteerides Montaigne'i nõustub Meslier temaga, et paljudel imedel võivad olla reaalsed põhjused, mida meie ei tunne.<sup>206)</sup> Sellega lähenedes mõnes mõttes ratsionalistlikule koolkonnale piiblikriitikas, kuid kuna ratsionalistid püüdsid seletada evangeeliumi imesid looduslikul teel selleks, et päästa piibli tõepärasust,<sup>207)</sup> on Meslier' siht hoopis vas-

201) Jahunganne I, lk. 94 jj.

202) samas, lk. 98 jj.

203) samas, lk. 101 jj.

204) samas, lk. 105

205) samas, lk. 105 jj.

206) samas, lk. 110 jj.

207) Kpudareb, lk. 110 jj.



tupidine. Ta roob rea näiteid mütoloogiliste Mana-Rooma jumalustega seotavaist imelugudest ning jõuab järeldusele, et kõik üleloomulikuna kujutatav on eksimus, illusioon, pettus või tüssamine.<sup>208)</sup>

Esimese tõendi lõplikuks tõestuseks väidab Meslier, et ükski maailmas eksisteerivaist religioonidest ei osutu jumalikuks sisenduseks, sest iga sekt peab tõestama, et just tema usk on jumala antud, sellega nad aga toime ei tule, jätavad üksteist tule ja mõõgaga, kuid ei suuda ikkagi teineteist veenda. See poleks nii, kui mõnel sektil oleks korralikke tõendeid oma väidete kinnituseks. Nüüd aga võivad petised igasuguseid valesid välja mõelda ja neid pimedalt uskuvad inimesed kaitsuvad igäüks oma religiooni, mis tõestab, et nad kõik on valed.<sup>209)</sup>

Sellest tuleneb teine tõend religioonide tarbetusest ja valelikkusest—kuna nad toetuvad eksimustele ja illusioonidele, on nõutav pime usk ilma mingite tõenditeta, selles on kõigi religioonide järgi õndsakssaamise alus.<sup>210)</sup> Sellest tingituna on usk inimestevaheliste lahkkelide ja segaduste allikaks ning saatuslikuks põhjuseks, oma religiooni kaitses tungivad usklikud kallale teiste omale ning kõige hullemad sõjad peetakse just religiooni pärast.<sup>211)</sup>

Oma analüüsil pareerib Meslier pidevalt usklikke eeldavaid vastuväiteid. Usklikud võivad väita, et kuigi nende usk võib olla teatud määral pime, toetub ta siiski selgeile ja ilmseile tunnistustele: ta on puhas ja puha, mõistab hukka

208) Jahungann I, lk. 113

209) samas, lk. 114 ii.

210) samas, lk. 118 ii.

211) samas, lk. 121 ii.



patud ja tasub heateod; need inimesed, kes ta esimestena vastu võtsid ja teda levitasid, olid puhtad ja pühad; ettekuulutused ja ennustused piiblis olevat täitunud ja samuti tõestavat selle religiooni tõelisust arvukad tema nimel sooritatud imeteod.<sup>212)</sup>

Et neid vastuväiteid kummutada, järgneb ulatuslik piiblikriitika, umbes saja lehekülje ulatuses toob Meslier esile nende tõendite paikapidamatuse, oletatavate imede valelikkuse, pühakirja enda ebausaldusväärse, ta võimaliku võltsimise ja rikkumise; Meslier osutab evangeeliumide vastuoludele, seal leiduvate imede ebatõelisusele, samuti kristlike imede kokkulangemisele paganlike imetegudega, mis näitab mõlemi valelikkust. Selle pika käsitlese puhul kordab Meslier, nagu tal tavaliselt on, osalt eelpoolöeldut, osalt kordab selles osas esitatud mõtteid hiljem teises seoses uuesti. Tähtsamad väited, millega ta kogu selle materjali osas esineb, on järgmised.

Kõik religioonid viitavad imedele ja kuulutustele, mis olevat just selle religiooni kasuks toime pändud, kõigi religioonide alused on sarnased ja ei või järelikult olla usaldatavad.<sup>213)</sup>

Imesid, mida arvukalt propageeris just katoliiklik religioon, ründab Meslier "Testamendis" korduvalt, nende kriitikas lähtub ta ratsionalismi seisukohtadest, mis on umbes sarnased kui XIX sajandi inglise ratsionalistil matemaatik W. Cliffordilgi (1845-1879): tunnustades teiste autoriteeti

<sup>212)</sup> Baker, I. l. 125 j.

<sup>213)</sup> Baker, I. l. 128 j. Ka selle väite on Meslier võtnud otseselt Montaigne'ilt.

riskime me alati eksimisega, teised võivad valetada, olla harimatud, ka nende võimalikud moraalsed omadused pole veel garantiiks, et nad räägivad tõtt, nad võivad eksida, väljendada arutlusi, mida nad ise ega teised pole võimelised kontrollima.<sup>214)</sup> Nii leiab ka Meslier, et imede olemasolu ei ole veel mingil määral antud religiooni tõelisust kinnitav, need võivad olla näilised, neid võidi edasiandmisel ilustada, nii et üksiku eksitus muutus hulkade eksituseks.<sup>215)</sup> Ta esitab psühholoogiliselt õige tähelepaneku, et sündmuse kahekümnest pealtnägijast annavad umbes kaks selle täpselt edasi, ja see kõneleb niisuguste andmete usaldusvärsuse vastu.<sup>216)</sup>

Võrreldes paganlikke ja kristlikke imelugusid, leiab Meslier, et kristlikke uskuda on vähem alust: paganlikest teatavad ehamuses tõsised ajaloolased, kristluse algperioodiga seotud imedest räägivad aga harimatud inimesed, kel polnud omal ajal tuntust ega austust, neist on teada vaid nimed ja needki ei tarvitse olla tõelised, nad ei oska oma arvamusil järjekindlalt ja seostatult edasi anda ja räägivad iseen-dale vastu.<sup>217)</sup> Kristlikke imesid peab Meslier valeks ka selle-tõttu, et nende peaesmärk—päästa inimesed patust—on jäänud saavutamata, imed peiasjade alal pole ega üldse jumala väärilised.<sup>218)</sup>

Analüüsides paralleelselt kristlikke ja paganlikke imelugusid näitab Meslier, et kõik tähtsamad motiivid esinevad mõlemil: neitsist sündimine, surnute äratamine, haigete parandamine, vahelesegamine inimohvritele, kaljust vee loomine, põ-genemine kuhugi jumala hoiatuse tõttu jms.<sup>219)</sup> Järelikult on ket-

<sup>214)</sup> *Podopmou*, lk. 13 j.

<sup>215)</sup> *Galunganne I*, lk. 139 j.

<sup>216)</sup> *Saman*, lk. 150

<sup>217)</sup> *Saman*, lk. 135 j.

<sup>218)</sup> *Saman*, lk. 139 j. lk. 228 j. ja lk. 237 j.

<sup>219)</sup> *Saman*, lk. 220 j.



sereil põhjust lugeda imesid valeks, kuna need on loodud paganlike poeetide jäljendusena.<sup>220)</sup>

Volgin märgib, et XVIII sajandi kirjanikud on üldse üllatavalt kergeusklikud ajalooliste legendide suhtes, millist nähtust on raske kooskõlastada nende härmise skeptitsismiga religioossete legendide suhtes.<sup>221)</sup> Meslier'le seda just eriti ette heita ei saa, ta suhtub mõlemasse täieliku uskmatusena, juhul kui ta neid kristlike imelugudega võrdleb, kergeusklikum on ta oma näidete toomisega positiivse programmi osas, samuti usub ta kaunis kergelt kummalisi teateid kaasajast.

Olulise osa pühendab Meslier evangeeliumide ebausaldusväärseuse tõestamisele. Strauss märgib õigusega, et tal on terav silm erinevate evangeeliumide vasturääkivuste ja kõrvalekaldumiste märkamiseks ja et ta esitab ja paljastab peaaegu kõik kohad, mis ka hiljem on olnud tüliõunaks piibli kriitikute ja apologetide vahel.<sup>222)</sup> Oletatavad pühad kirjad ei paljasta mingeid tarkuse ega üliinimlike teadmiste tunnuseid, neid on samad puudused ja vead, mis teistes raamatutes nende autorite hooletuse, harimatuse või võimetuse tõttu, pole tõendeid, et nad oleksid kirjutatud isikute poolt, kellele nad omistatakse, ja kui need ka need olid, pole tõendeid, et nad olid ausad ja targad ja et nende töös pole hilisemaid võltsinguid; ja nii pole alust uskuda, et evangeeliumid oleks jumala sisendusel loodud.<sup>223)</sup> Analüüsides paralleelselt nelja evangeeliumi, toob Meslier' esile rea vasturääkivusi. Nii on Jeesuse põlvnemine erinev Matteuse ja Luuka evangeeliumi järgi, kusjuures mõlemad evangelistid, koostades Jeesuse sugupuud, peavad teda Joosepi pojaks, mida ta nende eneste jär-

220) Zakenzanne I, lk. 213

221) Борин, Ореан, lk. 129

222) Strauss, lk. 405; lk. Masab, lk. 202 j.

223) Zakenzanne I, lk. 143 j. ja lk. 161 j.



gi pole. Kui ta põlvneb Taavetist, peab ta olema ka Joosepi poeg, sellega kaob aga võimalus väita ta jumalikku päritolu.<sup>224)</sup> Sündmused peale Kristuse sündimist on eri evangelistidel samuti erinevalt antud, nii puudub Luuka evangeeliumis põgenemine Egiptusesse. Võrreldes evangeeliumide teateid kaasaegsete ajaloolaste töödega leiab Meslier, et oleks vähe tõenäoline, et Josephus Flavius ei mainiks Herodese lastetapmist, kui see aset leidis, järelikult võltsib evangelist Matteus.<sup>225)</sup> Kristuse ühiskondliku tegevuse kestuse määramine on eri autoreil jällegi erinev, Matteus, Markus ja Luukas annavad selle kestusena kolm kuud, Johannese järgi on selle kestus aga kolm aastat ja kolm kuud.<sup>226)</sup> Evangeeliumide andmed ei lange kokku teadetes selle kohta, mida tegi Kristus peale ristimist, kas ta läks kõrbe või Kaana pulma.<sup>227)</sup> Analüüsisdes evangelistide kirjeldusi pühast öhtusöömaajast, leiab Meslier seal ajalisi kokkusobimatusi, samuti väidab ta, et Johannese evangeeliumis edasiantud Jeesuse kõne polevat usaldusväärne, kuna Johannes ei mäleta paljusid muid fakte, mis esinevad teistel evangelistidel, ja millede tunnistajaks ta koos teistega pidi olema, nii pole ka kindel et ta nii pika kõne meeles pidas.<sup>228)</sup> Vastuolulised on ka teated Kristuse ilmumise kohta jüngritele peale ülestõusmist, samuti andmed ta taevasse mineku aja ja koha suhtes.<sup>229)</sup> Neil põhjendustel väidab Meslier, et need raamatud pole loodud jumaliku sisenduse mõjul, nende jutustuste stiil on muinasjuttude stiil, seejuures on nad halvasti välja mõeldud, halvasti

224) Zakeariaus I, la. 166 jj.

225) sama, la. 168 jj.

226) sama, la. 170 jj.

227) sama, la. 173 jj.

228) sama, la. 175 jj.

229) sama, la. 179 jj.



kujundatud ja halvasti edasi antud.<sup>230)</sup>

Seetõttu pole mingit alust lugeda pühaks just neid nelja evangeeliumi, niihästi need kui teised, mida pühaks ei peeta, võivad olla võltsitud, ja rääkimata jumalikkusest, ei avalda<sup>231)</sup> ka erilist inimlikku tarkust, ka seal leiduvad moraaliireeglid ei ületa inimlikku mõistust ja ilmalikkude filosoofide töödes on need selgemad ja ilusamad.<sup>232)</sup>

Selle analüüsi käigus tuleb Meslier riivamisi avastusele, mille tõestamiseks tal loomulikult puuduvad materjal ja teadmised ja mis pole ka ta eesmärgiks, nagu öeldud. Nimelt leiab ta, et piiblis on ühelt poolt müütide ja valmide kogu, mida leidub ka antiikautoreil, teiselt poolt seaduste kogu ja nii inetud jutud valitsejate elust, mille omistamine jumalale ei teeks talle au.<sup>233)</sup> Sama väitega esineb ta hiljem veel kord, näidates, et kristluses on elemente nii paganlikust mütoloogiast kui juutide usundist, ja kristlased, kes mõistavad hukka juutide ja paganate seadusi, ei näe, et nende religioon polegi muud kui juutluse ja paganluse naljakas segu.<sup>234)</sup>

Kolmanda tõendina religioonide tarbetusest ja valelikkusest toob Meslier esile nägemuste ja jumalike ilmutuste valelikkuse. Ta väidab, et kui mõni kaasaegne inimene püüaks välja tulla millegi seesugusega nagu õised võitlused inglitega jms., peetaks teda hulluks.<sup>235)</sup> Ka see on Meslier' kriitikas armastatud võtte—tuua piibli imeteod kaasaega ja näidata sellel najal nende absurdsust ja usutamatus. Nii toob ta näite, et kui mingid välismaalased ilmuksid Prantsusmaale ja nõuak-

230) Zacherusanne I, lk. 176 ss.

231) Saunar, lk. 185 ii.

232) Saunar, lk. 165

233) Saunar, lk. 163 ii.

234) Zacherusanne III, lk. 48 ss.

235) Zacherusanne I, lk. 245

sid jumalikule ilmutusele tuginedes mõningaid provintse endale, loetaks neid fanatikuiks või kurjategijateks. Samuti on piibli imeteod enesepeetus või teiste tüssamine. <sup>236)</sup>

Agedalt tungib Meslier kallale ohvritoomise institutsioonile, süütute loomade tapmise soovimine on jumalale mittevääriline, ja see on oma olemuselt mõttetu: kel võiks tulla pähe austada osavat meistrit, hävitades tema teoseid;

vürsti, hävitades kõike, mis on tema palees ilusad. <sup>237)</sup> Praegused kristlased on meeletud, arvates, et nad rahuldavad jumalat, ohverdades talle iga päev ta poega selle haleda ja häbiväärse surma mälestuseks. <sup>238)</sup> Päril võimatu on arvata, et Aabram võis uskuda, nagu tuleks käsk tappa oma poeg tõesti jumalalt, ning Meslier esitab jällegi asjaliku küsimuse, mis juhtuks siis, kui keegib praegu oma poja tapaks, põhjendades seda jumala käsuga. <sup>239)</sup> Sellest nähtusest teeb Meslier üldistava järelduse kogu religiooni suhtes: "...oleme näinud...et ebausk võib sisendada inimestesse kõige julmemaid ja ebainimlikumaid tundeid ja et religiooni ettekäändel on nad valmis kõigeks." <sup>240)</sup>

Kolmanda tõendi analüüsimise lõpus toob Meslier veel näiteid jumala oletatavate töotuste valelikkusest patriarhidele. Jumal on lubanud nende järeltuleva soo teha arvukamaks kui kõik teised maailma rahvad, ta on lubanud need teha kõige õnnelikumaks rahvaks maailmas, keda ta eriliselt soosib ja kellele ta annab võidu kõigi vaenlaste üle. Prohvetite järeltulijateks võib lugeda ainult juute, ning Meslier leiab, et need ei saa oma olukorras end küll pidada maailma arvukaimaks ja õnnelikumaks rahvaks, nad on põlatud

<sup>236)</sup> Jahunganne I, lk. 246 j.

<sup>237)</sup> Samas, lk. 260 j.

<sup>238)</sup> Samas, lk. 266

<sup>239)</sup> Samas, lk. 274 j.

<sup>240)</sup> Samas, lk. 275



ja tühised, neil pole oma territooriumi ega riiki. Järelikult ei või niisugusi täitmata lubadusi pidada jumalikeks.<sup>241)</sup> Meslier' neljandaks tõendiks religiooni vastu on Vana Testamendi prohvetite eneste ettekuulutuste valelikkus. Meslier arvab, et prohvetid, kes väitsid, et nende kaudu kõneleb jumal, olid hallutsinatsioonidele kalduvad inimesed, kes oma ennustusi tegid afekti olukorras, või kes teadlikult teeskleksid rahva petmiseks.<sup>242)</sup> Ta võrdleb neid paganlike prohvetitega, kes tegid oma ennustusi ekstaasiseisundis, katkendliku häälega ja kramplike liigutuste saatel, ja oletab, et piibli prohvetid, kui neile ennustamismaania peale tuli, käitusid umbes samuti.<sup>243)</sup> Kahtlusiäratav on ka see, et Vana Testamendi teatel oli olemas hulk valeprohveteid, kes samuti väitsid, et nad jumala nimel esinevad, õigete ja valede prohvetite omavaheline riid ja teineteise süüdistamine meenutab Meslier' le paja ja katla söimlemist.<sup>244)</sup> Kui nende prohvetite ennustused oleks täitunud, oleksid juudid kõige arvukam, tugevam, rikkam ja õnnelikum rahvas ja koosneks vaid puhastest ja pühadest inimestest, kes kedagi ei petaks, nende Jeruusalemi cleks tuntuim linn maailmas, midagi niisugust ei või aga üelda.<sup>245)</sup> Väide, et need töötused olevat täitunud ~~kriisk~~ kunagi ammu, pole paikapidav, selle kohta pole esiteks tõendeid ja teiseks polevat antud töötused olnud piiratud aja ja kohaga.<sup>246)</sup>

Uue Testamendi puhul on ilmne just pattude lunastamise töötuse mittetäitmine, patt on endiselt püsima jäänud. Meslier' arvates oleks vajalikum, kui keegi lunastaks inimesed valitsejate ja selle ilma vägevate türanniast,<sup>247)</sup> vaeste

241) Jakobusanne I, ka. 281 jj.

245) samas, ka. 330 jj.

242) samas, ka. 286 jj.

246) samas, ka. 366 jj.

243) samas, ka. 295 jj.

247) samas, ka. 348 jj., ka

244) samas, ka. 297 jj.

Jakobusanne III, ka. 398 (kiri müüjale)

inimeste tõeline ürgpatt on nende sündimine vaesuse, viletsuses, sõltuvuses ja tugevate türannia võimu all, nad tuleb eelkõige sellest vabastada.<sup>248)</sup> Kui Kristus lunastab inimesed piinadest pärats surma, käib seegi vaid käputäie äravalitute kohta, enamus läheb põrgu ja sel puhul ei saa rääkida kogu rahva lunastamisest.<sup>249)</sup>

Meslier on teadlik, et kõigile ettekuulutustele antakse allegooriline tähendus, kuid selkombel võidakse neid tõlgitseda mitmeti, mis asja veelgi halvendab,<sup>250)</sup> pealegi polevat jumal öelnud, et neid tuleb allegooriliselt võtta<sup>251)</sup> ning üldse, leiab Meslier, võiks samahästi allegooriliselt tõlgendada Don Quijote'i.<sup>252)</sup> Loomulikult tunneb ta ka allegoorilisi tõlgendusi, ja esitab need, näidates nende vastuloolisust.

Usklikele lubatud taevariik olevat kiriku õpetus ja korraldus, mis viib hinged taevasse. Niisugune seletus on illusioon, seda võib iga religioon väita, ja sel ajal kui seda lubati, oletasid kõik, et see saabub varsti. Sellel tõttu õpetab ka Kristus, et pole vaja hoolitseda maiste asjade eest. Meslier leiab, et oleks huvitav näha, mis saaks, kui inimesed kasvõi paar aastat ei hoolitseks maiste asjade eest, nad võiksid sel juhul ulguda, nagu Vanas Testamendis ebajumala Baali preestrid olevat ulgunud oma jumala poole, vaevalt, et nende taevane isa neile sellest hoolimata süüa ja juua annaks. Sellepärast keegi ei loobugi

248) Zaburanne III, lk. 399 (ini ümmele)

249) Zaburanne I, lk. 350 jj.

250) sama, lk. 379

251) sama, lk. 392

252) sama, lk. 402



maiste asjade eest hoolitsemast ja kuigi on üksikuid inimeste liike--munga, nunnad, kes ei tööta ja tegelevad vaid oma rumala kultusega, siis on see sellepärast, et nad teavad väga hästi, et on teisi, kes töötavad kasulikumalt kui nemad.<sup>253)</sup>

Õige ei ole ka piibli soovitus: küsige ja te saate, otsige ja te leiaste, sest vahel palub terve kristlik kirik, rääkimata üksikuist, ja ei saa mitte, näitena toob Meslier irooniliselt palve ketserite hävitamiseks, kes sellest hoolimata püsivad ja paljunevad.<sup>254)</sup>

Siiani pole täitunud ettekuulutus viimsepäeva suhtes ning pole tundemärke, et ta varsti tuleks või et ta üldse kunagi tuleb.<sup>255)</sup>

Meslier' seletuse järgi jäid ettekuulutused oma ot-seses mõttes peagi valelikeks, kuid kuna seda ei tahtud tunnistada, sest usk toetus sellele, anti neile mõte, mida neil pole algselt olnud.<sup>256)</sup>

Üldiseks reegliks, millest lähtudes Meslier pole nõus allegooriaga, on: mingi seisukoha õigsuse või vääruse määramisel, kui selle otsene mõte on vale, on vale ka sellele antav kaudne mõte. Allegoorilised tõlgendused sõltuvad tõlgendaja fantaasiast, jumal pole seda käskinud teha.<sup>257)</sup> Esimesena leiutas müstilises ja veimses mõttes tõlgendamise apostel Paulus. Nähes, et jumalikud töötused ei täitu, ei soovinud ta tunnustada, et ta on eksinud oma usus, ja loobudes nende ennustuste otsesest mõttest andis ta neile müstilise ja allegoorilise tähenduse, väites, et kõik, millest kõneldakse

<sup>253)</sup> Jakobus I, lk. 360 ii.

<sup>254)</sup> Samas, lk. 363 ii.

<sup>255)</sup> Samas, lk. 377

<sup>256)</sup> Samas, lk. 389 ii.

<sup>257)</sup> Samas, lk. 390 ii.

64

Moosese seaduses ennustab seda, mis peab toimuma kristluses, tõlgendades sellelt seisukohalt kogu Vana Testamenti.<sup>258)</sup> Meslier leiab, et teoloogid sarnanevad viirastuste nägijale, kui nad igas Vana Testamendi kohas leiavad vihje Kristusele.<sup>259)</sup>

Viienda tõendi esitamisel tungib Meslier kallale kristlikule dogmale ja moraalile, milles on rida eksimusi ning mis selletõttu ei või olla jumaliku päritoluga.

Esimeseks eksimuseks on täiesti mõistusevastane õpetus kolainsusest. Väide, et eksisteerib kolm jumaliku olevust, kellest igaüks on tõeline jumal; samaaegselt on aga üks jumal ja et need kolm on ajaliselt üksteisest sõltuvad, kuid on siiski alati koos eksisteerinud, pole üldse usutav<sup>260)</sup> ja on hullem paganate paljujumalusest.<sup>261)</sup>

Teiseks eksimuseks on õpetus jumala lihakassaamisest. On arusaamatu, miks jumal üldse vajas poega inimeste lunastamiseks. Kui ta aga midagi niisugust vajas, on arusaamatu, miks ta piirdus ainult ühega. See probleem näib Meslier'd tõsiselt häirivat ja ta arutleb pikalt ja laialt, kuipalju lapsi võib olla ühel inimesel, tuues seda eeskujuks jumalale.<sup>262)</sup>

Probleemiks on, miks kehastus jumalus just Kristuses, paganad jumalustavad suuri isikuid, kuid kristlased omistavad jumalikkuse "tühisele inimesele, kel polnud ei talenti, ei mõistust, ei teadmisi, ei osavust ja kes oli täiesti põlatud maailmas... nad omistavad selle [jumalikkuse S.A.] hullumeelsele meeletule, haletsemisväärsele fanaa-

258) Zaburanne I, la. 333 j.

259) Samas, la. 403

260) Zaburanne II, la. 8 j.

261) Samas, la. 12 j.

262) Samas, la. 17 j.



263) tikule ja õnnetule poodule." Huvitav on, et Meslier ei too sugugi Kristuse (keda ta peab ajalooliseks isikuks) kasuks piibli versiooni tema kohta, et ta oli kogu elu vaene, sündis vaeste vanemate lapsena jne., vaid loeb selle ta halbade omaduste hulka, 264) tegemata sellest võimalikke järeldusi selle religiooni tekketingimuste kohta.

Ta tõestab, et Kristus oli hull fanaatik, kuna teda peeti hulluks rahva hulgas, 265) ta enda kõned ja arvamused ning enese messiaks pidamine näitab samuti ta fanaatilisust; tal on olnud hullem fantaasia kui don Quijote'il ja kui ta praegu uuesti ilmuks, peetaks teda kahtlemata samuti hulluks. 266) Ta märgib ära, et Kristus polnud ainuke, kes end sel ajal messiaks nimetas, seda tegid ka teised, näiteks juutide ülestõusu juhid, 267) ja nagu alati, kui ta sattub mõnele faktile, millest võiks teha järeldusi selle teose ajaloolise arengu kohta, esitab ta selle fakti oma üldise arutluse käigus ja jätab selle järelduse tegemata (kuna see ei ole ta eesmärk).

Meslier toob esile vastuolud Kristuse seletustes oma missiooni kohta (rahu ja mõõga toomise vastuoksus) ning tuleb järeldusele, et algul olid kristluse pooldajad üldse vaid fanaatikud ja olid vihatud ja põlatud ilmselt oma õpetuse valelikkuse ja naeruväärse eluviisi tõttu. 268)

Kolmandaks eksituseks peab Meslier armulaua sakramenti, mida ta nimetab "tainast jumala" kummardamiseks. See pole parem paganate ~~paikjajumalad~~ ebajumalakummar-

263) Zefirusanne II, la. 25.

264) samas, la. 26.

265) samas, la. 29 ii.

266) samas, la. 30 ii.

267) samas, la. 32

268) samas, la. 50 ii.

damisest, ning jumalale oleks kohasem kehastuda soliidse-  
 mais asjades, mitte tainakujudes, mille rotid ja hiired või-  
 vad ära süüa.<sup>269)</sup> Ta näeb ka, et targad inimesed süvendavad se-  
 da väärarvamist eesmärgiga saada sellest kasu.<sup>270)</sup>

Neljanda eksitusena esitab Meslier õpetuse inimeste  
~~xxxx~~ loomisest ja pärispatust ning viiendana jumala viha  
 pärispatu eest. On arusaamatu, kuidas hea ja õiglane jumal  
 võib inimeste väikeste eksimuste üle vihastuda. Kui ta oli  
 kõikvõimas, oleks ta pidanud looma inimesed niisugustena,  
 nagu ta neid tahtis näha, milleks oli tal vaja üldse lasta  
 kurjal tekkida.<sup>271)</sup> Jumal ei ole ka õiglane karistamises, palju  
 raskeid kuritegusid jätab ta tähele panemata ning karistab  
 kermilt väikeste eksimuste eest.<sup>272)</sup>

Lähtudes piibli väitest, et jumal on kõige olemas-  
 oleva esimeseks tõukeks, järeldeb Meslier, et ta on ka pahe-  
 de looja, järelikult peab ta end ise, mida võivad teha  
 ainult hullud.<sup>273)</sup> Ebaõige on väita, et eluraskused on jumala  
 karistuseks, kuna need tabavad võrdselt nii süütuid kui süüd-  
 lasi.<sup>274)</sup> Ja nagu oleks neist veel vähe, on välja mõeldud ka  
 pörgu, kuhu võib sattuda ikka sama väikeste eksimuste eest.  
 Rahva olukorra raskuse ja hädade tundmine paneb Meslier'  
 soovima, et jumal, kui ta tahab karistada, tapku kohe, ärgu  
 irvitagu süütute ja süüdlaste piinade üle. Ta kirjeldab, kui  
 väikeste eksimuste eest mõistab usk inimesed igavestele  
 piinadele, ja leiab, et kui jumalal pole kaastunnet, on ta  
 julmem igast türannist.<sup>275)</sup> Asja nii olles oleks parem kui ta

269) Zakerjasse II, lk. 58 jj.

270) Samas, lk. 122 jj.

271) Samas, lk. 125

272) Samas, lk. 122 jj.

273) Samas, lk. 117 jj.

274) Samas, lk. 121

275) Samas, lk. 127 jj.



poleks inimesi üldse loonud, õpetus, et ta on lõpmatult halas-  
 tav, pole õige.<sup>276)</sup> Kannatused, nälg ja tagakuisamine on looduse-  
 vastased ja hävitavad seda, ei saa väita, et see oleks kõr-  
 geima olendi soov.<sup>277)</sup> Ühes eelmises seoses leiab Meslier, et  
 kui jumal rahuldus oma poja ohvrisurmaga, pole tal enam  
 õigust karistada pattude eest, mis on juba lunastatud, see  
 tähendaks nõuda kahte rahuldust ühe süü eest.<sup>278)</sup>

Kristlikus moraalil näeb Meslier kolme peamist ekssi-  
 tust. Väide, et voores seisneb kannatuste talumises, tähendab  
 masside naiivsuse ja kergeusklikkuse kurjast tarvitamist,  
 sellega sisendatakse neile soovi otsida siin maailmas kan-  
 natusi, et saada tasu kujuteldavas teises maailmas.<sup>279)</sup> Mõttetu  
 on ka kristliku moraalil õpetus sugudevahelistest suhetest  
 kui millestki ebakõlblast,<sup>280)</sup> ja selle moraalil käsk armastada  
 oma vaenlast räägib vastu looduslikule õigusele, soodustab  
 kurja ja heade rõhumist ning takistab ka õiglast riigi va-  
 litsemist.<sup>281)</sup>

Nende viie tõendi analüüsimisel on Meslier kummuta-  
 nud kogu piibli vaadete ja tõestuste süsteemi ja ristiusu  
 dogmad. Kuuenda tõendi esitamisel läheb ta kriitika üle ka-  
 toliku kirikule ja feodaal-absolutistlikule korrale, mida ki-  
 rik toetab. Selles osas tõestatud probleeme on käesolevas  
 ülevaates käsitletud IV peatükis. Ka selle tõendi esitamise  
 lõpul järeldab Meslier, et religioon, mis õpetab eksitust,  
 kannatab õiglusele ja looduslikule õigusele vastikuid kuri-  
 tarvitust, mis kahjustavad ühiskonna hüvangut, kiidab heaks

276) Zehnungen II, lk. 132 jj.

277) Saman, lk. 143.

278) Zehnungen I, lk. 354.

279) Zehnungen II, lk. 141 jj.

280) Saman, lk. 145 jj.

281) Saman, lk. 148 jj.

ja õigustab neid, samuti türanne, ei või olla tõeline.<sup>292)</sup>

Kahe viimas e tõendi esitamisel jätkab Meslier oma kriitikat filosoofide jumalakujutlusele üldse, eitades niisuguse üldmõiste kui jumalamõiste objektiivset eksisteerimist.<sup>293)</sup>

Sellest mõistest loobumise vajadust põhjendab Meslier järgneva filosoofilise arutlusega: "...tuleb tunnustada, et on olemas mittetuletatav algpõhjus, mis eksisteerib ~~ixx~~... iseendast, sõltumatult igast teisest põhjusest... ateistid nõustuvad sellega samuti kui usklikud; ...nad ei nõustu ainult nimetuse ja eriliste omaduste suhtes, mis on omased sellele algpõhjusele. Usklikud annavad talle jumala nime, aga ateistid annavad talle looduse või materiaalse olemise nime või lihtsalt mateeria nime. Kui asi oleks ainult nimes, oleks neid kerge lepitada, sest kuna nimed ei moodusta asju ja ei muuda nende loomust, siis oleks üsna ükskõik—anda sellele algpõhjusele jumala nimi või looduse ja mateeria nimi... Kuid usklikud omistavad talle jõu luua kõiki asju, vallata neid kõrgeima mõistlikkusega ja kõikvõimsa tahtega, millest nad hiljem tuletavad mõningad valelikud tagajärjed ja põhjendamatud seisukohad selleks, et dikteerida oma suva järgi seadusi ja jutlusi inimestele ja sundida neid uskuma kõike, mis neile öeldakse. Ateistid seevastu eitavad tingimata algpõhjuse loovat jõudu, kõrgeimat mõistuslikkust ja kõikvõimsat tahet. Näe, kus on peamine lahkuminek nende ja teiste vahel... tuleb ümber lükata see väide sellest arvatavast loovast jõust ja arvatavast asjade suunamisest kõikvõimsa tahte ja kõrgeima ja täiusliku mõistuse poolt."<sup>294)</sup>

<sup>292)</sup> Jahkuzanne II, lk. 280

<sup>293)</sup> Dmaimypznn, lk. 62

<sup>294)</sup> Jahkuzanne II, lk. 343 j.



Kõik tema poolt eespool toodud kuritarvitused baseeruvad religioonil, veendumusel, et on olemas lõpmatult hea, lõpmatult tark ja lõpmatult täiuslik kõrgem olend, tuleb tõestada, et <sup>285)</sup> niisugust olendit ei ole.

Oma väite kinnituseks toob ta rea vanu filosoofe ja teadlasi, kes ka ei ole uskunud jumalat. Jumala üle irvitavad ka sellega tegelevad isikud — paavstid, kelle nimeks toob ta Leo X (1513-1521) ja Julius III (1550-1555).<sup>286)</sup> Kõrgema seltskonna ükskõiksest suhtumisest religiooni ja nende huvist maise elu vastu võib samuti arveta, et nad ilmselt ei usu.<sup>287)</sup>

Kuin Voltaire pidas jumalat rahvale siiski vajalikuks ja samuti Spinoza leidis, et ta peab jääma pööblile selle moraalseks kasvatamiseks,<sup>288)</sup> pidas Meslier võimalikuks ja vajalikuks ka lihtrahva religioonist vabastamist. Oma mata teaduslikku ettekujutust religiooni tekkest ei võinud Meslier esitada teaduslikult põhjendatud programmi selleks. Ka tema, nagu XVIII sajandi teised valgustajad, seisid põhiliselt valgustuslikel positsioonidel, arvates, et kõige mõjuvamaks vahendiks on usu reaktsioonilise olemuse avamine ja õigete vaadete levitamine. Kuid ajuti mõistab ta erinevalt kodanlikest valgustajatest, et rahva raske olukorra juures on vaevalt võimalik nende valgustamine, sellest läheb ta paratamatult üle sotsiaalsete muutuste vajalikkusele.<sup>289)</sup>

Meslier on veendumusel, et religioon ei püsi alati.

<sup>285)</sup> Jehu, aune II, lk. 281 j.

<sup>286)</sup> samas, lk. 282 j.

<sup>287)</sup> samas, lk. 285 j.

<sup>288)</sup> Божество, lk. 51

<sup>289)</sup> Dieu n'est qu'un homme, abnopedepan, lk. II j.

Hoolimata Kristuse lubadusest, et ta rajab oma koguduse kalgule ja see püsib igavesti, arvab Meslier, et seda peab näitama tulevik, sest, kuigi religioon on eksisteerinud juba küllalt kaua, ei tõesta see veel, et ta jääbki püsima. Ta loodab, et ühel ilusal päeval avanevad inimeste silmad ja nad pöörduvad põlgusega ära sellest, mida nad on kummandanud, ja kõigile sektidele, mis on rajatud eksimusele ja pettusele, tuleb häbistav lõpp.<sup>290)</sup>

Meslier väidab, et lihtrahva kommetest ja käitumisest võib järeldada, et enamus neist pole samuti veendunud oma religiooni tõelisuses, kuigi nad täidavad korrallikumalt oma religioosseid kohuseid. Kuna ta sellest küljest preestrina tundis igal juhul oma kogudust hästi, on tal arvatavasti õigus väita, et "...ka need rahva hulgast, kel on kasvõi kübegi mõistust ja tervet mõtlemist, kogu oma harimatuse juures siiski nii või teisiti kahtlustavad ja tunnevad selle kogu tühisust ja valelikkust, mida neid selles suhtes uskuma sunnitakse."<sup>291)</sup> Sama väide esineb ka ta kirjas küreedeles: enamus inimesi näeb juba ise osalt eksimusi ja kuritarvitusi, milles neid hoitakse ja selles mõttes on neile vajalik ainult vähene abi ja pisut rohkem haridust, et näha selgelt kogu religiooni tarbetust ja sellest vabaneda.<sup>292)</sup>

Ka pühakud olevat sageli oma usus kõhelnud, vägivalda oma mõistuse üle ei või aga nimetada usuks. Pime ja sunnitud usk ei tõesta milgi määral jumala olemasolu. On selge, et kui jumala olemasolu oleks nii kaheldamatu ja valeldamatu, kui seda sisendatakse inimestesse, poleks vaja sundida ennast ja oma mõistust selleks usuks, nagu seda

<sup>290)</sup> Zaburjanne I, lk. 370

<sup>291)</sup> Zaburjanne II, lk. 288

<sup>292)</sup> Zaburjanne III, lk. 394 j.



tehakse. See näitab, et usk jumala olemasolusse pole sugugi niin kaheldamatu ja et ateism pole sugugi nii veider ja ebaloomulik maailmavaade, nagu seda tahavad kujutada usklikud.<sup>293)</sup> Meslier esitab rahvale oma moraalikoodeksi, mis peab tulema religiooni asemele: "Ja ärgu olgu teie keskel mingit teist religiooni, peale tarkuse ja kommete puhtuse religiooni; ... peale aususe ja kombelisuse; ärgu olgu mingit teist religiooni, peale südamliku siiruse ja hingeõilsuse; ärgu olgu teist religiooni, peale otsustavuse religiooni lõplikult hävitada türannid ja ebausklik jumalate ja nende ebajumalakujude kultus; ärgu olgu mingit teist religiooni, peale püüdluse toetada kõikjal õiglust ja otsekohesust; ... peale ~~kõikjal~~ kõigi ühise kohusetruu töö ja hästikorraldatud elu religiooni; ... peale püüde hoida rahva vabadust, ja, lõpuks, ärgu olgu mingit teist religiooni, peale vastastikuse armastuse üksteise vastu ja vankumatu rahu ja hea kooskõla säilitamise teie keskel."<sup>294)</sup>

Meslier vaatleb veelkord, kust tuli usk jumalaisse ja esitab uuesti oma "pettuse teooria". Ta siintoodud väidab, et Moosese esimese raamatu jumal oli petis, Aadam aga ~~loll~~ loll, kes end petta lasi<sup>295)</sup>, sarnaneb Voltaire'i tuntud lendsõnaga usu tekkest esimese lolli kohtumisel esimese petisega.

. Kõik Kreeka ja Rooma jumalad olid Meslier' järgi tuntud mehed või naised. Kui usk paljujumalaisse muutus ilmselt väheveenvaks, jäi vaid üks nägematu ja kõikjalolev jumal, kes aga on veel fantastilisem kui ükski sfinks või

<sup>293)</sup> Zaburanne II, lk. 289 j.

<sup>294)</sup> Zaburanne III, lk. 364 j.

<sup>295)</sup> Zaburanne II, lk. 293

kimäär ja see usk on veel rumalam kui enne.<sup>296)</sup>

Järgnevalt asub Meslier ründama jumala olemasolu kasuks toodavat füüsikoteleoloogilist argumenti, mille järgi kõrgemat olendit eeldavat looduse ilu ja harmoonilisust. Selle käigus kritiseerib ta Féneloni traktaati "De l'existence de Dieu". Ta kujundab järgmise loogilise arutelu: kas jumala täiuslikkus tõendab, et ta on loodud kellegi poolt või ei. Kui ta on loodud, siis peab ka see looja loodud olema jne. Kui aga jumala täiuslikkus ei tõesta, et ta loodud on, miks tahetakse siis, et täiuslikkus maailmas oleks selle tõendiks, et maailm on loodud kellegi poolt, on tõenäolisem väita, et reaalselt olemasolev on seda iseendast, kui mingi ettekujutatav olend.<sup>297)</sup> Meslier esitab ratsionalistliku teesi: kui küsimus on tõe leidmisest ja ühel pool pole näiliselt rohkem tõe tunnuseid kui teisel pool, pole alust seda küsimust lahendada ühe poole kasuks.<sup>298)</sup> Jumala olemasolu küsimuse puhul on tõendeid aga just selle vastu.

Oletades, et maailm on loodud, kerkib meie ette neli raskust—missugune oli selle kõrgema olendi loomus, kes maailma lõi; miks omistada jäävust ja sõltumatust sellele olendile, mitte mateeriale endale, mida võib eeldada sama igavesena ja sõltumatuna; kuidas võib mitte millestki luua midagi; kus asub see olend, kes lõi, kui teda pole võimalik kusagil tunnetada. Tunnistades mateeriat algpõhjusena, võib niisugusi raskusi vältida, kuna mateeria eksisteerib vaieldamatult.<sup>299)</sup> Tuleb eeldada, et mateeria on igavene ja saab endalt oma liikumise, kuna pole midagi, mis oleks ta loonud ja liikuma pannud.<sup>300)</sup> Meslier ütleb, et ta ei mõista mateeria

296) Jahnyane II, lk. 294 j.

297) Samer, lk. 298 j.

298) Samer, lk. 306

299) Samer, lk. 307 j.

300) Samer, lk. 311 j.



liikumise arengut ja algust, kuid ta ei näe ka takistust, et omistada see mateeriale endale, mõne asja mittetundmine ei tähenda veel, et neid asju pole. <sup>301)</sup>

On ilmne, et jumala hävitamine või eitamine ei too endaga kaasa materiaalse ja meeltega tajutava olemise hävitamist või eitamist. Kuid materiaalse ja tajutava olemise hävitamine või eitamine hävitab samal ajal idee igasugusest meeltega tajutavast olemisest. Niisiis ei vaja materiaalne olemine mingit muud olemist peale tema enda. <sup>302)</sup>

Et tõestada kosmoloogilise looja hüpoteesi tarbetust, piirab Meslier kõigepealt nähtuste ringi, mida võiks vaadelda kui looduid. Need oleksid aeg, ruum ja mateeria, tõestades, et need ei saa olla loodud, tuleb järeldada, et midagi pole loodud. <sup>303)</sup> Kui aeg oleks loodud, siis olendi poolt, kes talle eelnes, eelneda võib aga ainult ajas, ka igavik on ainult aja katkematus. Midagi ei või eelneda sellele, mil pole olnud algust. <sup>304)</sup>

Kui koht, ruum ja ulatuvus oleksid loodud, ei võinud neid enne seda olla, kus siis see oli, kes nad lõi—mitte olla ja mitte kusagil olla on üks ja sama. Kui ta oli ise ulatuvus, oli see juba olemas. Et luua, peab tegutsema, et tegutseda, peab liikuma, liikumiseks on vaja ruumi. Üeldakse, et see toimus ilma liikumise ja muutuseta selles, kes lõi—see on mõeldamatu, kuna ta ei loonud midagi, kuni ta hakkas looma ja ta ei võinud hakata tegema midagi, mida ta enne ei teinud, ilma et temas oleks toimunud muutus. <sup>305)</sup>

301) Zeburanne II, lk. 313

302) samas, lk. 334 jj.

303) samas, lk. 345 jj.

304) samas, lk. 346 jj.

305) samas, lk. 358 jj.

Samuti pole võimalik mateeria loomine mittemateriaalse  
substantsi poolt, kes oma mittemateriaalsuse tõttu ei saa te-  
gytseda. Kui ta oli aga materiaalne, oli mateeria olemas. <sup>306)</sup>

Olles nii kummutanud kosmoloogilise argumendi jumala  
kui algpõhjuse vajalikkusest, analüüsib Meslier edasi jumala  
olemust. Usklikud väidavad, et jumal soovib midagi ilma tahte  
liikumiseta, teeb kõik ilma vähimagi tegevusliikumiseta, s.o.  
soovib soovimata ja teeb tegemata. Olles järjekindel, tuleks  
ka öelda, et <sup>ta</sup>on, kuid ilma olemasoluta ja et ta eksisteerib  
eksisteerimata: soovides vabastada jumalat kõigist ebatäiuslik-  
likkustest ja kujuteldavaist ja kujuteldamatulist omadustest  
hävitatakse ta niiviisi sootuks ära. <sup>307)</sup>

Jumal on väita, et lõpmatult täiuslikul olendil pole nähta-  
vaid ega tunnetatavaid täiusi, nendest ilmajõetuna pole ta  
lõpmatult täiuslik ja ei või ka teada, kas ta nähtamatud oma-  
dused on lõpmatult täiuslikud. <sup>308)</sup>

Ratsionalistliku tunnetusteooria seisukohalt läheneb  
Meslier ka hauataguse elu küsimusele. Pole võimalik uskuda,  
et me oleme veel tegelikult õnnetud või õnnelikud, kui me  
kaotame hea ja kurja tunnetuse ja muutume eimillekski. Uskli-  
kud pole näinud, mida lubatakse ja millega hirmutatakse peale  
surma. <sup>309)</sup> Kui piiblis on öeldud, et taevane õndsus pole "mitte  
roog ega joomaaeg, vaid ~~õnn~~ õigus ja rahu ja rõõm püha  
vaimu sees", palub Meslier olla armuline ja öelda, kust see ra-  
hu ja rõõm võetakse, kui ta ei lähtu enam millestki, mis võiks  
tundeid äratada. <sup>310)</sup> Kuna peale surma pole kujutlust, ei saa nau-

<sup>306)</sup> Zabuzanne II, lk. 368 jj.

<sup>307)</sup> Samas, lk. 423

<sup>308)</sup> Samas, lk. 430 jj.

<sup>309)</sup> Samas, lk. 433

<sup>310)</sup> Samas, lk. 442



tida ka kujuteldavat õndsust. Meslier märgib, et kuna on haigusi, kus veel elav inimene ei tunne midagi, siis surm, mis meid hävitab täielikult, hävitab ka kõik tunded ja teadvuse. Kujutlusest hauatagusesse ellu oleks ammugi loobunud, kuid see aitab hoida masse taltsana.<sup>311)</sup>

Tähtsal kohal Meslier' arutlustes on kurjuse probleem. Juba Epikurosest peale oli selge, et kurjuse probleem on loogiliselt ületamatuks tõkkeks teismile. Kristlus pörkas sellega kokku just tänu inimese pattulangemise õpetusele. Teoloogia väide, et see on inimeste endi süü, on nõrk, see eeldaks algset süütust mille kohta peale ilmutuse pole absoluutselt mingeid tõendeid ja kui väita, et kõikvõimas jumal andis ühele omanloodud olendeist valikuvabaduse, siis, teades kõike, pidi ta ka teadma, kuidas see olend talle ettenähtud vabadust kasutab. Teoloogia väite, et kurjus võis olla vahendiks hea saavutamisel, kummutab ratsionalism vastuväitega, et vahendid ja eesmärgid on maksavad vaid piiratud olendele, kõikvõimsa olendiga ei sobi, et ta seaks mõnda asja ainult mõne vahendi abil.<sup>312)</sup>

Samuti ratsionalistlikelt seisukohtadelt läheneb sellele küsimusele Meslier. Teleoloogia on tema järgi vastuolus kurjuse eksisteerimisega maailmas.<sup>313)</sup> Lõpmatult hea olend ei või midagi niisugust lubada, järelikult pole lõpmatult head olendit.<sup>314)</sup> Meslier toob korduvalt Labruyère' 1 ühe väite: asetatagu võim, rahuldus ja jõudeolek ühele poo-

<sup>311)</sup> Labruyère II, lk. 445 j.

<sup>312)</sup> Подермзон, lk. 25 j.

<sup>313)</sup> Max, lk. 203 j.

<sup>314)</sup> Labruyère III, lk. 7 j.

le, sõltuvus ja puudus teisele, sel puhul on see kõik jaotatud ebaõiglaselt inimeste kurjuse tõttu, või pole jumal jumal.<sup>315)</sup> Kui Labruyère'i väide on toodud just inimeste kurjuse esiletoomiseks, võtab Meslier aga selle dilemma oma tõestuse aluseks ja tõestab selle teist poolt. Väitlus on loogiline: et öelda, et maailma asjad on korratusse aetud inimeste kuritegevuse läbi, tuleb eeldada, et nad enne olid paremas korras ja täiuslikumad. Seda on raske tõestada, kuna pole mingeid tunnuseid. Meslier oletab, et nad võisid kunagi veidi paremad olla ja oleksid ka nüüd paremad, kui inimesed juhinduksid mõistuse ja loomuliku õigluse reegleist. Kuid mis puutub meie loomuse nõrkust ja jõuetust, kannatust, haigust, eriti surma, siis pole alust väita, et siin võis olla kunagi täiuslikum kord kui praegu. Kui kõik oleks kunagi korraldatud kõikvõimsa olendi poolt, ei saaks seda segi ajada inimeste kuritegevus, sest siis ei oleks ka seda, muidu tuleks see aga tunnistada tugevamaks jumala tahtest.<sup>316)</sup>

Nähes asjade seisukorda maailmas, tuleb tunnistada, et nad ei või olla loodud lõpmatult täiuslikum olendi poolt. Jumalataoline perekonnaisa, karjane või kohtunik ei kõlbaks kuhugi, jumalat nimetatakse aga kõrgeimaks isaks, karjaseks ja kohtunikuks, ning sellasena ei täida ta oma kohuseid.<sup>317)</sup>

Selles küsimuses läheneb Meslier Epikurose tuntud väitlusele jumala vastu, ilma et ta otseselt ütleks, kas ta seda kasutab. Lõpmatult hea ja tark olend peaks hoidma oma loodud asju terviklikus ja täiuslikus olukorras. Kui ta seda ei tee, siis kas sellepärast, et ta ei või seda või ei taha seda. Kui ta ei taha, pole ta lõpmatult hea, sest ta ei taha teha head,

<sup>315)</sup> Zehn Jahre III, lk. 12 j. j.

<sup>316)</sup> samas, lk. 13 j. j.

<sup>317)</sup> samas, lk. 16 j. j.



mida ta võiks teha. Kui ta ei või, pole ta kõikvõimas, ta ei saa teha head, mida ta tahaks, tal puudub kas headus, või jõud et teha head, järelikult pole tal lõpmatut täiuslikkust, mis on jumalikkuse paratamatu atribuut.<sup>318)</sup>

Meslier' arvates kõik imetlusväärne looduses ei tõesta nii selgelt jumala olemasolu kui väikseimgi halb tõestab et teda pole—hämmastav looduses on seletatav looduse seadustega, kurjus ja jumal pole aga ühendatavad. See aga, et öeldakse, et jumal kunagi asjad hästi ümber teeb, tähendab tunnistada, et ta on nad alguses valesti teinud ja üldiselt pole näha, et ta kavatseks midagi ümber teha.<sup>319)</sup>

Olles tõestanud, et kurja olemasolu näitab, et pole lõpmatult head olendit, tõestab Meslier veel selle kurja paratamatust, esitades tolleaegse loodusteaduste taseme juures omapärase bioloogilise seisukoha: inimeste ja loomade hulk suureneks nii, et nad lämmataksid teineteist, maa poleks võimeline kõiki toitmise, kui poleks surma ja hädasid. Maailm on hea ja kurja vältimatu segu, niisugust asja ei võinud aga midagi kõrgem olend luua.<sup>320)</sup>

Meslier pole nõus ka kartesiaanlaste ühe kosmoloogilise jumalatõestuse variandiga. Lõpmatuse tunnetamises pole midagi üleloomulikku, me tunnetame sama mõistuse abil lõplikku ja lõpmatut, materiaalsset ja mittemateriaalsset. Ta tõestab, et aeg, ruum ja arv on loomulikult lõpmatud, kartesiaanlased eksivad, ajades segi lõpmatu olemise lõpmatult täiusliku olendiga, keda pole.<sup>321)</sup> Ta väidab, et kõik looduse tooted on algselt loodud ja neid luuakse veel praegugi materiat

318) Zehnmann III, lk. 25 j. ja lk. 210

319) Samas, lk. 85

320) Samas, lk. 90 j.

321) Samas, lk. 343 j.

322) Samas, lk. III j.

323) Samas, lk. 131





Kui ei ole olemas surematut hinge, ei saa keegi teises maailmas tasu ega karistust, järelikult pole kõrgeimat õiglust, tarkust ega võimsust ega nende kehastuseks olevat lõpmatult täiuslikku olendit—jumalat.<sup>332)</sup>

Töö lõpul väidab Meslier, et tema tõendid tulenevad üksteisest ja ei räägi üksteisele vastu, mis on nende tõesse tundemärgiks, usklike vastukäivad väited toetavat seda veel omakorda.<sup>333)</sup>

Meslier' filosoofiliste vaadete puhul selles töös tuleb nõustuda Haari arvamusel, et need ei sõltu mitte niipalju teoreetilistest põhimõtetest, vaid eelkõige tuleb neis näha teadlikku praktilis-sotsiaalset suhtumist. Kõigita teoreetilis-metafüüsiliste konstruktsioonide ja arutluste lõppsihiks on :koos taevase trooniga paisata ümber ka maapealne ja purustada sealpoolne elu siinpoolse parema elu nimel. Seetõttu on ta tüüpiline valgustusfilosoof, kuid radikaalsem ja kirglikum, kui hiljem materialistlik süsteemastik Holbach, kes võib olla teoreetiliselt põhjalikum ja tähtsam, kuid keda ei või võrrelda Meslier' kirgliku ja praktiliselt-sotsiaalse loomuga.<sup>334)</sup>

Olles tutvunud Meslier' ateistlike vaadetega tuleb veel lõpuks anda ülevaade ta kirikukriitikast ja tema mõjust hilisemal perioodil.

332) Zeburanne III, lk. 342 jj.

333) Saman, lk. 346 jj.

334) Haari, lk. 37.

#### IV peatükk

Meslier' koht katoliku kiriku vastases võitluses.

Katoliku kirik oli feodalismi perioodil kehtiva korra kõrgeimaks sanktsioneerijaks. XVIII sajandi algul oli tal selle ülesande täitmisega juba raskusi, kuna ta ei võinud olla igakord kindel omaenda ridade monoliitsusele. Kõrge-  
ma vaimulikkonna liikmed elasid õukonnas ilmlikku elu ja olid segatud skandaalidesse. Küreed, tulnukad kolmandast seisusest, põlatuna ja ekspluateerituna piiskoppide poolt, tulevad järeldusele, et pole nende huvides sisendada rahvale kuulekust ja et neil tuleb ühineda kolmanda seisusega aristokraatia vastu, tihti kuuluvad revolutsioonieelsed teravalt kritiseerivad pamfletid just alamvaimulikkonna esindajaile.<sup>335)</sup>

Ka Meslier näeb selgelt religiooni seost tookordse ühiskondliku ja poliitilise korraga. Vaadeldes ümbritsevat elu, on ta jõudnud tunnetusele, et tõelise pahelisuse allikas on teatud inimeste väär poliitika, mis on sisse seatud rahva petmiseks, ning nii järjekindlalt läbi viidud, et vähe tarku võiks selle pettuse vastu võidelda. Kõik privilegeeritud on ühinenud, et ülal hoida usundit ja kuningavõimu.<sup>336)</sup>

<sup>335)</sup> Bismarck, le. 121 ii.

<sup>336)</sup> Lichtenburg, le. 77



Meslier mõistab, et religioon on vajalik masside kuulekuses hoidmiseks ja ta hoiatab rahvast: "...ettekäändel, et nad ühendavad teid jumala armu ja helduse vaimsete hüvedega, jätavad nad teid salakavalalt ilma hüvedest, mis on võrreldamatult reaalsemad ja olulisemad, kui need, mida nad teile töötavad, ettekäändel avada teile taevariik ja värsitada teid igavesele õndsusele, takistavad nad teil rahulikult kasutamast igasugust tõelist õnne siin maa peal; lõpuks teie päästmise ettekäändel sealpoolses ilmas põrgu ettekujutatavatest piinadest, tegelikult mitteolemasolevaist nagu ka igavene sealpoolne elu, nad sisendavad teile hirme ja lootusi, kahjulikke teile ja [kasutuid?]\* nendele, ja sunnivad teid kannatama tõelisi põrgupiinu selles elus, ainukeses, millega te võite arvestada." <sup>337)</sup> Selles tsitaadis tuleb muu kõrval küllaldase selgusega esile Meslier' materialistlik maailmavaade.

Meslier mõistab, et võitlus ühiskondlike pahede ja ideoloogiliste eksituste vastu on raske just nende kahe kokkukuuluvuse tõttu—"...kuna võidelda mingi religiooni aluste vastu või rikkuda mingi riigi...peamisi seadusi on ohtlik asi, siis pole ime, et targad ja haritud inimesed kohanduvad riigi üldistele seadustele, ükskõik kui ebaõiglastes need oleksid; kohanduvad samuti, kuigi näiliselt, kehtestatud religiooni praktikale ja poliitikale..." <sup>338)</sup>

Voiks tunduda, et religioon ja poliitika on vastandlikud, kuid tegelikult on nad nagu kaks taskuvarast, kes kaitsesid ja toetavad teineteist. Religioon toetab ka kõige ru-

\* *näivuslikult on toimetaja täiendus.*

337) *Zaburanne I, lk. 62*

338) *Samas, lk. 62 j.*

malamat valitsust, valitsus omakorda kõige jaburamat religiooni. Vaimulikud sunnivad oma kogudust alistuma ülemaile kui jumala poolt seatuile, valitsejad hoolitsevad omakorda vaimulike prestiiži eest, ning selle pettusega sunnitakse vaene rahvas töötama, et hankida endale kerjuslikku elatist ja kindlustada õnnelik elu kõigi oma hädade süüdlastele. <sup>339)</sup>

Vaimulike ja ilmlike võimude ühesugune osa rahva kurnamisel sunnib Meslier'd väljendama lakoonilist soovi, et kõik selle ilma vägevad isandad tuleks kähgistada vaimulike soolikatest silmustes. <sup>340)</sup>

Katoliku kiriku ja feodaalse riigi vastastikustele sõbralikele suhetele tungib Meslier kallale ka kuuenda tõendi esitamisel religiooni vastu—religioon õigustab ülikate rõhumist, türanniat ja kuritarvitusi. Kirjeldades ~~enda~~ rida ühiskondlikke pahesid, mida religioon talub, esineb Meslier just feodaal-absolutistliku korra kriitikuna ning selle kriitika käigus esitab ta ka oma positiivse programmi. Neid külgi Meslier' töö on lühidalt vaadeldud IIpeatükis, nende põhjalikum käsitlemine ei kuulu käesoleva töö teemasse, niisiis vaatleme vaid kallaletunge kirikule ja vaimlikkonnale.

Eriti hukkamõistvalt suhtub Meslier munklusesse, need inimesed on ühiskonnale täiesti kasutud, nende ülalpidamine ühiskonna kulul pole õigustatav. <sup>341)</sup> Sama nurjatud vereimejad on ka kerjused, kes oma ülalpidamist vahetult vaese rahva käest nõuavad. <sup>342)</sup> Meslier leiab, et kui rendise ja tulude puudus õigustab armuandidest elamist, siis

<sup>339)</sup> Zaburanne I, lk. 66 j.

<sup>340)</sup> Samas. lk. 71

<sup>341)</sup> Zaburanne II, lk. 168 j.

<sup>342)</sup> Samas. lk. 175 j.



on ka kõik vargad ja mittetöötajad etteheidetest priid--  
neil pole seda samuti. Riigi seadus karistab töövõimelisi  
kerjuseid, järelikult pole ka munkadel õigust sellega  
tegelda,<sup>343)</sup> ja Meslier nõuab nende kasulikele tööle rakenda-  
mist, märkides, et ühiskonnale olevat näiteks vaja seakar-  
juseid.<sup>344)</sup>

Huvitav on Meslier' seisukoht misjonäride suhtes--  
sama mõttetu kui muhamedi või hiina vaimulikel oleks  
tulla Euroopasse oma usku kuulutama, on siinsete vaimuli-  
ke ja misjonäride sinna minek, et elu hädapõhja pannes  
veenda sealseid rahvaid oma naljakates asjades.<sup>345)</sup>

Vaimulikud peaksid end ohverdama töö ja õigluse  
eest rahva hüvanguks, kaitsema neid valitsejate eest, kuid  
nad on sageli vastupidiselt valitsejate meelitajad.<sup>346)</sup> Pre-  
laadid õigustavad röövimist provintsidest viidetega reli-  
gioonile või riiklikule vajadusele, jutlustajad samasta-  
vad kuninga au jumala sõnaga, aga õigluse ja jumalasõna  
professorid kasutavad kogu oma teravmeelsust selleks, et  
kujutada õilsas valguses võimu kuritarvitusi ja viia sel-  
lega kooskõlla kõik jumalikud ja ilmlikud seadused.<sup>347)</sup> Valit-  
sejad on valmis koormama rahvast maksudega ja süütama  
sõdu, aga vaimulikud kiidavad heaks nende vägivaldset ja  
ebaõiglast tegevust. Erinev on ka vaimulike suhtumine  
lihtrahvasse ja privilegeerituisse--kui nad esimeste  
väikseimate eksimuste puhul pilluvad välke, jäävad nad  
tummadeks penideks valitsejate pattude ja rikutuse puhul,

<sup>343)</sup> Zakerganne II, lk. 183 j.

<sup>344)</sup> Sama, lk. 134

<sup>345)</sup> Zakerganne III, lk. 79

<sup>346)</sup> Zakerganne II, lk. 275 j.

<sup>347)</sup> Sama, lk. 254

84

nad õpetavad koguni, nagu oleks valitsejad ja vürstid seatud jumala poolt ning sisendavad vaestele harimata massidele, et see, kes tõuseb valitsejate vastu, tõuseb jumalast seatud korra vastu ja tõmbab endale igavese hukkamõistmise.<sup>348)</sup> Ja kuna vaimulikud teavad, et türannid pole kindlad oma julgeolekus ja neil on alust karta kättemaksu, siis, et ~~saak~~ osalt kindlustada nende julgeolekut, teatavad nad, et pole ~~in~~ lubatud tappa ~~kõik~~ eraviisil tappa türanni, kuulutavad selle Konstanzi kirikukogul ketserluseks, mis on selge näide, et kristlik religioon kiidab heaks ja seaduslikustab türanniat.<sup>349)</sup>

Meslier' järelduseks on, et religioon, mis õpetab eksitusi, kannatab õiglusele ja looduslikule õigusele vasti- kuid kuritarvitusi, mis kahjustavad ühiskondlikku hüvangut, kiidab heaks ja õigustab neid, samuti türanne, selline religioon ei või olla tõeline.<sup>350)</sup> Ta soovitab rahvale, et need loobu buksid vaimulike teenuste kasutamisest — "las need inimesed elavad ja töötavad nagu teie."<sup>351)</sup>

Selle küsimusega seoses tuleb tähele panna Meslier' suhtumist vaimulikkonnasse üldse. Kuna need olid tolleaegse intelligentsi esindajad, mõistab ta, et on vaja mingit selle- taolist institutsiooni. Ta kritiseerib kõike seda halba, mida nad teevad, vaimulikud kui niisugused on hukkamõistu ja kallaletungi objektiks, kuid selle juures näeb ta, et peale asjaolu, et need inimesed on vaimulikud, on nad inimesed, kes teavad rohkem kui lihtrahvas ja seda nad võivad ja peavad kasutama rahva teenimiseks religioonita ühiskonnas.

Otseselt vaimuliku seisuse esindajate poole pöördub Meslier oma kirjedes Reimsi peavikaarile ja Etrepigny' naa-

<sup>348)</sup> Zabunanne II, lk. 272

<sup>349)</sup> Saman, lk. 273

<sup>350)</sup> Saman, lk. 280

<sup>351)</sup> Zabunanne III, lk. 355 j.



berküreedele. Ta leiab, et see elukutse nõuab sageli, et kur-  
 ja tuleb nimetada heaks ja head kurjaks, mistõttu ta ise  
 on alati religiooni vihanud. Ta heidab vaimulikele ette,  
 et nad häbistavad inimeste pahesid ja nende väikesi vigu  
 ja hirmutavad neid olematu pörgu piinadega, kuid nad ei  
 räägi mitte midagi ühiskondliku varguse vastu, nende kisen-  
 dava ebaõigluse vastu, kes valitsevad rahvast ja kes on ta  
 kannatuste põhjustajaks.<sup>352)</sup> Nende ülesanne peaks olema aga  
 teistsugune: "Teil, härrased, kui teaduse ja tarkuse võtmete  
 valdajatel tuleb osata eraldada head kurjast..., tõde eksi-  
 tusest, valest ja silmakirjalikkusest; teil tuleb õpetada  
 rahvast mitte ebajumalakummardamise eksitustele... vaid  
 tõe ja õigluse tunnetamisele, igat liiki vooruste ja heade  
 kommete tunnetamisele. Selle eest makstakse teile, selle si-  
 higa varustab rahvas teid nii rikkalikult elatusvahendite-  
 ga, et te võiksite elada külluses, samal ajal kui rahvas ise  
 töötab rängalt oma palehigis päeval ja ööl... Kuid rahvas  
 ei kavatse sugugi enda teile niisugust head ülalpidamist  
 selleks, et te hoiaksite teda mingites eksiarvamustes..."<sup>353)</sup>  
 Kui vaimulikud ise ei usu ja teisi petavad, et enda tähtsust  
 tõsta, käituvad nad ebaausalt, kui nad aga ise ka usuvad—  
 kui pime juhib pimedat, kukuvad mõlemad suku.<sup>354)</sup> Meslier  
 nõuab vaimulikelt, et nad toetaksid tõe, kui nad seda ei  
 julge, tehku seda vähemalt elu lõpul nagu temagi.<sup>355)</sup>

Meslier eraldab kõrg- ja alamvaimulike erinevat osa.  
 Rahvas ei saa tõelist õpetust aushnetelt prelaatidelt ja  
 piiskoppidelt, kes meeleldi laseksid endid jumaldada maa

352) Zabunanne III, lk. 383

353) samas, lk. 400 jj.

354) samas, lk. 386 jj.

355) samas, lk.

356) samas, lk. 390 jj.

peal, kuna eksimustel põhinebki nende suurus ja see kaob, kui neile eksimustele ja ebausule tuleb kord lõpp. Alamvaimulikud ei pea aga kartma niisugust ebameeldivust enda jaoks, esiteks sellepärast, et kui toimub niisugune muutus, siis nende langus, kui üldse tuleb langus, ei toimu niisuguselt kõrguselt ja pole selletõttu üldse nii tugev, kui kõrgvaimulike langus, kes saavad tugevasti hämmastuma, langedes niisuguselt kõrguselt. Teiseks, sellepärast, et kõigis vabariikides ja hästikorraldatud kogukondades on vaja tarku ja haritud inimesi, kes teistele teadmisi ja häid kombeid õpetaksid,<sup>357)</sup> ning selle ülesande jätab Meslier küreedeale.

Meslier' seisukoht on, et neil motiividel peavad alamvaimulikud liituma rahvaga, et vabastada teda ja ennast igasugusest orjusest. Neil pole vaja seda teha relvadega, nende elukutse tõttu võivad nad rohkem korda saata rahulikul teel, nõuannete ja õpetatud töödega, Meslier kutsub üles valgustustööle rahva hulgas, mis olevat kerge, järgides vaid tervet mõistust.<sup>358)</sup> Rahvas ei vaja ettekujutatavat vaimset lunastust, vaid reaalselt vabanemist orjusest ja ebajumalakummardamisest.<sup>359)</sup>

Üheks argumendiks, mille Meslier esile toob oma väitluses kiriku vastu, on see, et hulk vaimulikke naeravad oma ringkonnas religioossete kommete ja sakramentide üle ning irvitavad oma koguduseliikmete vaimse lihtsameelsuse üle—ja elavad oma kutsest saadava tuluga külluslikult.

(Et valdav enamus vaimulikke sel perioodil ainult teeskles usklikkust, see Meslier arvamus on liialdatud ja tuleneb tema lähtumisest "pettuse teooriast"). Näiteks toob ta paavst Julius III, kes irvitas oma kutse üle ja teise paavsti, kes ütles oma sõpradele: "vaadake, milliseid rikku-

357) Zabeusanne III, la. 334j.

358) Samar, la. 397

359) Samar, la. 398



si me hankisime selle muinasjutuga Jeesus Kristusest" (Bonifacius VIII<sup>360)</sup>). Religioosete kommete naermine on õigustatud, kui samal ajal eksploateerisid need inimesed religiooni abil pimedat massi.<sup>361)</sup>

"Testamendi" lõpul pöördub Meslier veelkord kirgliku üleskutsega rahva poole: "...te jähte igavesti viletsaiks ja õnnetuiks, kuni te järgite religioosseid eksitusi ja jäät te tema ebäusu orjusesse. Loobuge täielikult kõigist neist religiooni tühjadest ja ebausklikest tavadest, ajage välja oma mõistusest see meelestu ja pime usk valedesse saladustesse! ...naerge kõige üle, mida teile räägivad teie omakasupüüdlilikud kirikuteenrid. Nad ise — vähemalt suur enamus neist — ei usu kõike seda. Tahate te tõesti uskuda rohkem kui nemad?"<sup>362)</sup>

Olles vaadelnud Meslier' ateistlikke töökspidamisi ja ta positsiooni katoliku kiriku suhtes, tuleks veel hinnata Meslier' tegelikku mõju järgneval perioodil. Meslier ise avaldab oma töös lootust, et ta vast ei saagi nii palju vaenlasi kui võiks näida, ta usub, et ta töö levib ja leiab sama palju sõpru kui vaenlasi.<sup>363)</sup>

Et otsustada Meslier' teose mõju üle, tuleb jälgida selle saatust. Üllatav on seejuures just, et "Testament" oma täies ulatuses jäi XVIII sajandil nii tundmatuks, kuna ta ei oli omati terve aja järele võrra ees kaasaegseist teostest ja oleks oma tendentsilt pidanud etendama juhtivat osa.<sup>364)</sup> Seda varjujäämist põhjustasid aga teatud tingimused. Meslier' töö käsikirjalised koopiad hakkasid levima juba mõni aasta pärast ta surma. Voltaire märgib ühes kirjas 1762. a. "...15-20

360) Zabunyanne II, lk. 284 nimistab Meslier õigesti sellesama välgundi päasent Leo X. a.

361) Zabunyanne I, lk. 74

362) Zabunyanne II, lk. 355

363) Zabunyanne I, lk. 81

364) Haan, lk. 38



aastat tagasi müüdi seda teost käsikirjas 8 luidoori eest. See oli suur köide in 4<sup>o</sup> ; Pariisis on üle loo eksemplari seda..."<sup>365)</sup> Teost müüdi Voltaire'i andmetel salaja. "Mulle meenub käabus, kes kunagi müüs leti alt Meslier'd. Ta teadis oma publikut ja müüs vaid asjatundjatele." <sup>366)</sup>

Meslier' teose saatust mõjustas tunduvalt Voltaire. Ta kuuleb "Testamendist" juba 1735 Thieriot'lt ja reageerib sellele järgnevalt: "...Mis külavaimulik see on, kellest te mulle kirjutate? ... Kuidas! Vaimulik, prantslane — ja samasugune filosoof kui Locke? Kas te ei võiks saata mulle käsikirja? ..." Kuid alles sajandi 60. aastatel hakkab Voltaire "Testamendiga" lähemalt tegelema. Sellesse perioodi kuulub Voltaire'i tuntud võitlus katoliikliku fanatismi ohvrite Calas', Sirven'i ja ~~xxx~~ de La Barre'i <sup>\*\*</sup> rehabiliteerimise eest, <sup>367)</sup> seda aja järku iseloomustab ta äge võitlus religioosse obskurantismiga, ta hüüdlause Ecrasez l'infâme! (hävitage elajas!) katoliku kiriku kohta muutub ta selleaegses kirjavahetuses pidevalt esinevaks filosoofiliseks parooliks. <sup>368)</sup>

Reas selle perioodi teostes on ta eesmärgiks katoliikliku

\* Praegu olevat „Testamendi“ nästainpu liitad 7 täie-  
laanu ja 10 nütte täie laanu aaspaat (Smajny pzas, abmo-  
pepepam, la. 4)

365) Voltaine Damslaville: le 8. II 1762. (Zaburmann III, le. 404)

366) Voltaire Daulsleville ile 21. XII 1763. (Zabernyann III, la. 417)

367) Voltaine Thimot'le 30.  $\overline{XI}$  1735. (Zakuzhane III, la. 404)

44. J. Calas ja P. Sironen - protestandid, keda pannaatiliinid  
 katoliiklased süüdistasid oma laste tapmises, kuna need olivat  
 tahtnud minna sile katoliiklase usku (tegelasest tappis Calas' poeg  
 end ise, Sironeni tütar sai surma arvatawalt vatsahaiguse haav)  
 Calas hukati 1762 rattale, Sironeni õnnestus põgeneda  
 ja ta mõisteti tagantjärele rattale. Murdes nende kohtuprotsess,  
 tõestas Voltaire nende täielikku süütust ja saavutas Calas  
 posthuumne rehabiliteerimine 1765a., Sironeni õigeks mõistmine  
 1769. a.

de la Barre - aadduoonu, kes huuati raltal 1765. a.  
sunduutatuuna jumalatiistamuriis pa nabemõkumme, tema  
khabilituumeint Voltarie'il ei dunneste saavutada.

369) Sepmabun, la. 399-409

369) Samas, la. 386 ji.



religiooni kuritegeliku osa paljastamine inimkonna aja-  
 loos,<sup>370)</sup> sellest tuleneb ka ta huvi teostevastu, mida selle  
 tööstuseks võiks ära kasutada. Kiriku autoriteedi langus  
 ja viha vaimulike vastu oli sel perioodil Prantsusmaa ühis-  
 kondlikus elus eriti silmatorkav, sellele juhib tähelepanu  
 ka Louis XV minister D'Argenson: "Religiooni langust Prant-  
 susmaal ei või seletada inglise filosoofide mõjuga, kuna  
 Pariisis on selle pooldajaid vaid mingi sada filosoofi. Sel-  
 le põhjus on praegu äärmuseni läinud vihas vaimulike vas-  
 tu. Ükski kirikuteener ei julge end tänaval näidata, riskee-  
 rimata saada välja vilistatud."<sup>371)</sup>

Kuna sel perioodil pöördub Voltaire'i tähelepanu  
 ka piiblikriitikale, saab ta stiimuli piiblilegendide pal-  
 jastamiseks kahtlemata Meslier' "Testamendist", mille ta  
 1762.a. lühendatud kujul välja annab. Ta väldib selles too-  
 mast mässulise küree avalikult ateistlikke vaateid, andes  
 ta väidetele deistliku värvingu, kuid ta annab hoolikalt  
 edasi "Testamendi" selle osa, mis on pühendatud religioos-  
 sete eelarvamuste kriitikale, piiblilegendide tõepärasuse  
 eitamisele, küsimusele religiossetest ilmutustest.<sup>372)</sup> Voltai-  
 re'i koostatud väljavõtte "Testamendist" ilmub anonüümselt  
 Hollandis pealkirjaga "Extrait des sentiments de J. Meslier  
 adresses à ses paroissiens, sur une partie des abus et des  
 erreurs en general et en particulier."<sup>373)</sup> Tahtes kasutada  
 Meslier' tööd vaid kitsalt propagandistlikel eesmärkidel,  
 kirikuvastaseks võitluseks, moonutab Voltaire otseselt teo-  
 se sisu. Kuigi "Väljavõttes" on öeldud, et selle koostaja

<sup>370)</sup> Depmabun, la. 331

<sup>371)</sup> Depmabun, Mille, la. 127

<sup>372)</sup> Depmabun, la. 173.

<sup>373)</sup> Haan, la. 38

annab täpselt edasi Meslier' mõtteid, pole see õige. Ta läheb mööda üldfilosoofilistest küsimustest, ei maini Meslier' ühiskondlikke vaateid ja viib ta ateismi deismile<sup>374)</sup>, lissades tööle lõpu, mida Meslier pole kunagi kirjutanud<sup>375)</sup> ja lähtudes sellest rõhutab ta korduvalt oma kirjavahetuses, et Meslier olevat surres palunud andestust jumalalt selle eest, et ta sundis inimesi kristlikule usu-<sup>376)</sup>le.

Voltaire'i hinnang "Testamendile" on kõrge, see teos on teda tõsiselt eritanud. Oma kirjas D'Argentalile nimetab ta seda "kuratlikuks raamatuks", "Peltsebuli katekismuseks", mis on "hädavajalik deemonidele"<sup>377)</sup>. "Antikristuse Testamendiks" nimetab ta ka oma püगतud väljavõtet ja ütleb, et ta on sedagi lugedes hirmust värisenud.<sup>378)</sup> (kuna töö ilmus anonümselt, räägib ta sellest kogu aeg, kui kellegi tundmatu koostatust, selline jälgede segamine oli Voltaire'ile üldse väga omane).

Oma "Väljavõtet" hakkab ta agaralt levitama, tõmmates sellele tööle kaasa D'Alemberti, Helvetiuse, Marmonтели. Ta peab sedagi mõjuvaks ja isegi ohtlikuks teoseks, ja leiab, et Meslier' töö on mässumeelsem kui kõik J.J.Rousseau' raamatud.<sup>379)</sup> Kirjas Damilaville'ile ütleb ta, "te olete küllalt kindel meie pühas usus, etvlugeda hädahüta (endale) neid ebasündsaid arutelusid, kuid ma ei tahaks, et see teos satuks noorte inimeste kätte, keda ta

<sup>374)</sup> Desopun, la. 236; Desopun, Mure, la. 119

<sup>375)</sup> Haan, la. 41

<sup>376)</sup> Voltaire D'Alembertile II, 1762. (Zab. III, la. 405), samale 25. II 1762. (Zab. III, la. 406); Voltaire D'Argentalile 2. III 1763. (Zab. III, la. 413) jm.

<sup>377)</sup> Voltaire D'Argentalile 16. II 1762. (Zaburanne III, la. 405)

<sup>378)</sup> Voltaire D'Alembertile II 1762. (Zaburanne III, la. 405)

<sup>379)</sup> Voltaire Damilaville'ile 4. V 1762. (Zaburanne III, la. 408)



võiks kallutada kõrvale tõe teelt." (sellane väljend<sup>380)</sup> võibolla on tingitud asjaolust, et ta selle kirja puhul kartis tavallise<sup>91</sup>st rohkem tsenseerimist.)

Voltaire leiab, et Jean Meslier peab veenma kogu maailma kuna ta arutleb ja tõestab, ning teeb seda surma palge ees, momendil, kui valelikudki kõnelevad tõtt.<sup>381)</sup> Töö oma täielikul kujul on Voltaire'i jaoks liiga kaugeleminev, ta ütleb, et see on liig pikk, liig igav ja isegi liig müssumeelne, "Väljavõte" olevat lühike ja sisaldavat kõike, mis on originaalis lugemisväärsed.<sup>382)</sup> Meslier' töö<sup>383)</sup> olevat kirjutatud voorimehehobuse stiilis, kes küll osavalt tagant üles loeb.

Ta ergutab oma sõpru töö agaramale levitamisele: "See asi on mulle alati tugevat mõju avaldanud. On vaja, et ta saaks tuntuks ja et teie ta edasi annaksite usaldatavasse kätte. Me peame teenima mõistust oma jõu kohaselt, see on meie kuningas, tal on palju vaenlasi Pariisis."<sup>384)</sup> Ja näib, et sel töö<sup>385)</sup>l on tagajärgi — ühes provintsis olevat levitatud 300 eksemplari Meslier'd, mis olevat andnud "palju uusi ümberpööratud." Voltaire on "Väljavõtte" levitamise tõsiselt oma asjaks võtnud ja mainib korduvalt, et ta missioon edeneb hästi ja ta lõikus olevat rikkalik.<sup>386)</sup>

Kõneldes Rousseau "Emile'ist" ütleb Voltaire, et see teos ei meeldi talle, ainult selles sisalduvat "Savoja vikaari usutunnistlust" võrdleb ta Meslier'ga ja hindab seda.<sup>387)</sup>

Voltaire'i lähemad sõbrad, kes olid tema kaudu Meslier'ga tuttavad, hindasid teda samuti kõrgelt, näiteks kirjutab

380) Voltaire Damilaville'ile 17. IV 1762, Zaburysanne III, lk. 407

381) Voltaire D'Alembert'ile 12. VIII 1762, Zaburysanne III, lk. 410

382) Voltaire Damilaville'ile 10. X 1762, Zaburysanne III, lk. 412

383) Voltaire Helvétius'ile 1. V 1763, Zaburysanne III, lk. 414

384) Voltaire Marmontel'ile 19. VI 1763, Zaburysanne III, lk. 415

385) Voltaire Damilaville'ile 6. VII 1764, Zaburysanne III, lk. 417

386) Voltaire D'Alembert'ile 15. IX 1762, Zaburysanne III, lk. 411 ja

Voltaire Damilaville'ile 5. III 1763, Zaburysanne III, lk. 413

387) Voltaire marquis d'Argens de Lirac'ile 22. IV 1763, Zaburysanne III, lk. 414



D'Alembert: "...mulle näib, et selle vaimuliku hausa võib kirjutada järgmise epitaafi: "Siin puhkab väga aus karjane, külavaimulik Champagne'ist, kes, surres, palus jumalalt andestust selle eest, et oli krästlane. Ta tõestas sellega, et 99 parunit ja 1 Champagne'i elanik ei võrdu loo lolliga."<sup>388)</sup>, näeme aga, et ta otsustab Meslier' üle Voltaire'i "Väljavõtte" järele.

"Testamendi" mõju Voltaire'i tegevusele oli kaheldamatu, ergutades teda veel ägedamale poleemikale valitseva usuga, Meslier' kuju esineb ka Voltaire'i mõningais teostes, suhtumine temasse on alati kaasatundev.<sup>389)</sup>

Meslier' vastu tundsid huvi ka Holbachi ümber grupeerunud materialistid, teda on mainitud Grimm'i "Correspondance littéraire" is, kus otsustatakse ta üle samuti Voltaire'i "Väljavõtte" järele. Varsti selgub aga, et see on vaid osa Meslier' tööst. Tähelepanuväärt on Holbachi sõbra ja õpilase Jacques Naigeoni artikkel "Encyclopedie methodique" is, kus ta ütleb, et Voltaire on töö teise osa ära jätnud.<sup>390)</sup> Ka Naigeon ei too ära Meslier' poliitilisi ja sotsiaalseid mõtteid, kuid ta teab, et Meslier vaatleb religiooni kui türannide võimu kindlustamise vahendit, talle meeldib Meslier' retsept aadlike poomisest vaimulike soolikatega<sup>391)</sup> ja ta avaldab rahulolematust sellega, et Voltaire kujutas Meslier'd moonutatult. Kui otsustada Meslier' vaadete üle "Väljavõtte" põhjal, kirjutab ta, "võib selles targas vaimulikus näha vaid deismi või teismi esindajat, mis nii levinud Inglismaal. Kuid Meslier tegi sammu edasi, võrreldes inglasega, ja küllalt tähtsa sammu, mida vähesed on teinud. Ta oli ateist—see on, mida Voltaire tahtis loo-

388) D'Alembert Voltaire'ile 31. III 1762, *Jahungane III*, le. 406j.

389) Maxob, le. 206; Haan, le. 43; *Sipmakuu*, le. 174

390) Haan, le. 46

391) *samas*, le. 48j.



ritada." <sup>392)</sup> Naigeoni kaudu oli ka Holbachile hästi tuttav "Testamendi" teise osa sisu, kus Meslier kummutab jumala eksisteerimise tõestused ja esineb võitleva ateistina. Holbachi filosoofilised ja sotsiaalpoliitilised vaated langevad ühte teiste prantsuse materialistide Lamettrie, Diderot', Helvetiuse omadega. Kuid antireligioosete vaadete osas esineb Holbach reas küsimustes iseseisva ja originaalse mõtlejana. Oma mõttekaaslaste hulgast andis ta kõige arendatuma religioonikriitika üldse, kui paljud ta kaasaegsed jäid deismi piiridesse, loobub Holbach kõigist religiooni vormidest. XVIII sajandi 60-70. aa., religioonikriitika tõusu perioodil, ilmuvad Holbachi teosed "Valgustatud kristlus", "Püha nakkus", "Usuõpetuse taskusõnastik", "Pühakute galerii", "Looduse süsteem" <sup>393)</sup> ja 1772. a. ilmunud "Preester Meslier' terve mõistus", mis annab vaba kokkuvõtte Meslier' "Testamendist". <sup>394)</sup> Holbach ei näe mitte ainult Meslier' õpetuse kirikuvastast külge, ta on täiesti nõus ta ateismi ja materialismiga, arendab neid ideid, viies neid vastavusse teaduse uute andmetega. Kuid ta loobub Meslier' radikaalseist sotsiaalseist vaadetest. <sup>395)</sup> Ta pole kuninga vaenlane, vaid valgustatud absolutismi pooldaja, ta ei anna edasi Meslier' üleskutset rahvastele, vaid apelleerib valitsejate poole. <sup>396)</sup>

Holbachi materialismi ja ateismi ideoloogilised juured on eelnevas filosoofilises mõttes, talle on mõju avaldanud Descartes'i füüsika, Locke'i sensualism, Gassendi taastatud epikuurlik materialism ja Bayle'i vaated võimalikkusest luua ateistlik ühiskond. Tähtsat mõju Holbachi antireligioossetele

<sup>392)</sup> М. III. Корень. Творь Тольбах о существовании и несуществовании религии. Из неопубликованных рукописей. М., 1957, кн. 82-104, кн. 87 (Naigeon, Encyclopédie méthodique, t. 3, p. 238)

<sup>393)</sup> Корень, кн. 86

<sup>394)</sup> Хаан, кн. 51

<sup>395)</sup> Омаринский, кн. 55

<sup>396)</sup> Хаан, кн. 52 jj.

vaadetele omas Meslier' maailmavaade. Kui Voltaire tõi esile Meslier' antiklerikaalsed ideaalid, ei piirdunud Holbach sellega, avaldas sügavamalt huvi Meslier' ateismi ja materialismi vastu. Holbachi religioonikriitika on nii sisult kui ka vormilt ja esitusmeetodilt väga lähedane Meslier' ateistlikele vaadetele. Holbach kasutab, sageli kordab tekstuaalselt, väiteid religiooni vastu Meslier' "Testamendist".<sup>397)</sup> Nii on "Rechercher sur les miracles" imede kriitika "Testamendi alusel, samuti esinevad "Historie critique de Jesus-Christ" samad väited kui Meslier' l. "Systeme social"-is on toodud mõte, et türannlik poliitika on võimalik vaid inimeste teadmatuse tõttu—sama väitega algab "Testament". Samuti on Holbachil ja Meslier' l samad seisukohad abielu suhtes.<sup>398)</sup>

Paljud Holbachi väited jumala eksisteerimise vastu on oma mõttelt sarnased Meslier' analoogiliste väidetega, mis siiski ei anna alust väita, et ta on nad tingimata temalt võtnud.

Nii tungib ka Holbach kallale füüsiko-täleoloogilisele jumalatõestusele, öeldes, et looduses pole mitte ainult harmoonia vaid ka disharmoonia. Jumalale omistatav headus ja tarkus on karjuvas vastuolus kurjuse ja ebaõiglusega maailmas. Teoloogide seisukohale, et see on karistus pattude eest, vastab ka Holbach, et kui jumal ei suutnud teha inimeste loomust patutuks, pole tal õigust karistada, liiatigi ka-

<sup>397)</sup> Korpem, la. 87

<sup>398)</sup> Haan, la. 56 j.



ristab ta nii süütuid kui süüdlasi. ~~Ka~~ Holbach pooldab ~~prin~~ printsipi mateeria igavesusest ja hävitamatusest ning ~~kxi~~ leiab, et mittemateriaalne kehaliste organiteta jumal ei või eksisteerida. <sup>399)</sup>

Religiooni tekke küsimuses kaitseb Holbach teesi, et inimene lõi jumala oma näo järgi. Religiooni areng algab loodushähtuste fetišeerimisest, tuleneb loodusseaduste mittemõistmisest. Prantsuse materialistid üldse pidasid religiooni oluliseks põhjuseks teadlikku pettust. Nagu Meslier, näitab ka Holbach, et religioon on leiutatud preestrite pool nende huvides, religioossed kujutlused on saanud traditsioonidest, mis on pärandatud esivanemalt, nende autoreiks olid harimatud metslased, kes oskasid kasutada teiste hirmu, harimatust ja kergeusklikkust. Religioon ja kirik kaitsevad rahva orjastamist—kirik tugevdab kuningate võimu, aidates neil hoida ohjas rõhutatud masse, veendes viimaseid, et iga maine võim on jumalast. Religioon suunab inimeste pilgud taevasse, et takistada neid nägemast oma hädade tõelisi põhjusi siin maa peal. Holbach ei pea vajalikuks säilitada religiooni rahvale, selle kaotamiseks olevat aga vaja valgustust, mis on vaevalt võimalik kogu rahva juures, igal juhul vajab see pikka aega. <sup>400)</sup>

Kotsarjan väidab, et Meslier ilmutab religiooni ~~xxx~~ ületamise teede küsimuse mõistmises suuremat sügavust ja ajaloolist tunnetust, väites, et religioossete eelarvamuste ületamine on seotud feodaalkorra hävitamisega, ta kutsub mitte ainult religiooni, vaid ka selle korra hävitamisele, mis

<sup>399)</sup> Корень, т. 89 ж.

<sup>400)</sup> Там же, т. 96 ж.

on religioosnile soodsaks pinnaks.<sup>401)</sup>

Džaimurzin leiab isegi, et tunnetusteooria küsimustes järgivat Holbach, Helvetius ja Diderot' Meslier'd, pidades tundlikkust eriliseks mateeria liikumise vormiks ja väites, et mõtlemine ei või olla sõltumatult materiasest,<sup>402)</sup> kuna neil autoreil on aga Meslier'st tunduvalt laiem eruditsioon ja nad on rohkem kodus loodusteadustes, tundub see Džaimurzini arvamus liialdatuna.

Mis puutub religioonikriitikasse, siis on ka Holbachil mõjutusi inglise deistidelt, Voltaire'ilt, Diderot'lt kuid siiski on vaieldamatu, et paljud ta mõtted on tagasi viidavad Meslier'le, ka "Testamendis" arendatav materialism langeb kokku oma põhijoontes Holbachi materialistlike vaadetega, Holbachi süsteemi kujunemisel on Meslier' mõju kaheldamatu, mis pole imestatav, kuna "Testament" oli ees oma ajast, sellepärast ei taipa Holbach ka sotsiaalrevolutsioonilist selles ja ei arenda seda edasi.<sup>403)</sup>

Holbachi ja Meslier sarnasuse toob esile juba ateismi vaenlane Nodier XIX sajandi algul, väites, et Meslieri õpetus oma sündsusetu sisuga ei erine millegagi Holbachi õpetusest, kes oli jumala isiklik vaenlane ja kelle tegevuse tagajärjeks oli troonide ja altarite purustamine.<sup>404)</sup>

Selgemini, kui eelnevad autorid oskas Meslier' materialismi ja ateismi hinnata Sylvain Maréchal (1750-1803), Prantsuse kodanliku revolutsiooni perioodi publitsist ja filo-

<sup>401)</sup> Korapen, lk. 102

<sup>402)</sup> Džaimurzin, lk. 67

<sup>403)</sup> Haan, lk. 58 j.

<sup>404)</sup> Korapen, lk. 88 (Nodier, *Mélanges, tirés d'une petite Bibliothèque en variétés littéraires et philosophiques*, Paris 1829, p. 182)



soof. Jatkates Meslier' traditsioone, püüdis ta siduda materialistlikku filosoofiat utoopilise kommunismi printsiipidega <sup>405)</sup>, arendades Meslier' ateistlikke tendentse, sidus ta religioonikriitika mitte ainult feodalse korra kriitikaga, vaid sageli ka sotsiaalse ebavõrdsuse paljastamisega. <sup>406)</sup>

Et ta Meslier'd on tundnud, tõestavad märkused ta teostes selle kohta. Nii ta "Vanade ja uute ateistide sõnastikus" (1800) iseloomustab ta Meslier'd järgmiselt "küree Champagnelist, ateist. Vaata ta märkusi, mis on pühendatud Féneloni "Traktaadile jumala eksisteerimisest": nad ei jäta mingit kahtlust tema tõeliste vaadete kohta selles küsimuses. On võimatu selgemini ja avalikumalt propageerida ateismi. Vaata samuti ka "Testamendi" teist osa." <sup>407)</sup> Lisaks sellele ka tutvustusele (mille ta on võtnud Naigeonilt) toob ta samas katkendi enda poolt välja antud "Preester Meslier' katekismusest" (1790), mis tegelikult pole Meslier' töö ümberjuttus ega ka väljavõte sellest, on kasutatud vaid Meslier' mõtteid, esitatuna dialoogivormis. "Küsimus: Mis on hing? Vastus: kui mulle hästi seletatakse keha ehitust, võin ma öelda, mis on hing." <sup>408)</sup> Sellest näeme, et Maréchalil on huvi keskpunktis juba Meslier' materialism ja ateism. <sup>409)</sup>

Maréchal toob ka mingid eluloolised andmed Meslier' kohta — kangru poeg Mazerny' st, kes on pühendanud oma koguduse liikmetele kogu oma elu ja on osanud elada rahulduses vähesega, ning ütleb, et Meslier' haual olevat järgmine epitaaf: "Siin puhkab Jean Meslier, Champagne'i küla

<sup>405)</sup> X. H. Монгрен. Антен Мармале. С. Мармале. Избранные атеистические произведения. М., 1958, к. 5-44. к. 5

<sup>406)</sup> Монгрен, к. 24

<sup>407)</sup> С. Мармале. Избранные атеистические произведения. М., 1958, к. 245

<sup>408)</sup> Мармале, к. 245

<sup>409)</sup> Хаар, к. 49



d'Étrepigny küree, surnud 1733.a. 55 aastasesena. Enne surma lõi ta lahku sellest, mida jutlustas, ja tal polnud vajadust uskuda jumalasse, et volla aus inimene.<sup>410)</sup> Võrreldes seda epiteafi D'Alemberti poolt soovitatuga, näeme, et Maréchal oskas Meslier'd juba õigemini hinnata. Maréchal viitab Meslier'le ka oma töös "Piibli poolt ja vastu", kus ta toob samuti katkendi "Preester Meslier' katekismusest" mõttega, mis esineb ka Meslier' "Testamendis"—evangeelium on madalamal tasemel kui ilmlike antiikkirjanike teosed, see raamat on teinud palju halba.<sup>411)</sup>

Ka ta teistes ateistlikes teostes sarnanevad Maréchali väited Meslier' omadega. Probleemi lahendamisel, kas universum liigub iseendast, või ta looja on samuti loodud kellegi poolt, ütleb teist, et looja andis kõigile olemise, saamata ise seda kelleltki, sama võib öelda aga ka mateeria kohta, kui jumalal pole kehalisi organeid—kättesaamatuna kompimisele, haistmisele, silmale ja kuulumisele libiseb ta meele meeltest ja varjab, mis ta on.<sup>412)</sup> Maréchal arvab samuti et kui jumal eksisteerika, tunnistaks kõik tema kasuks, pole kunagi vaja olnud ähvardusi, et tõestada, et kolmnurgal on kolm külge, või et  $2 \cdot 2 = 4$ , kõikvõimas jumal ei saavuta sedagi, et erinevatel rahvastel oleks talt ühesugune ettekujutus.<sup>413)</sup>

<sup>410)</sup> Mapendaal, lk. 245

<sup>411)</sup> Mapendaal, lk. 338; vrd. sama mõtet Meslier' l Zehnjarige I, lk. 165—ilmselt filosoofide, afalaalaste ja oratorite tööd, on rahva meeltest ja teadusest ümber, kui proble.

<sup>412)</sup> Mapendaal, lk. 49; vrd. sama argumentatsiooni Meslier' l Zehnjarige II, lk. 298-321. — uuelem on väita matema kohta, et see ei ole iseenesest; ja Zehnjarige II, lk. 423jj. ja 430jj. — kui jumal oleks täiuslik, peaks ta olema ka multega tunnistatav

<sup>413)</sup> Mapendaal, lk. 50jj; vrd. Meslier' seisukohta Zehnjarige III, lk. 23jj. ja lk. 40jj. — kui jumal end inimestele tunda annaks, oleks ta olemasolev sellega tähtsustatud; kui ta avaldaks end inimestele, oleks vaid üks kultus ja üks teid maailmas, praegu pole aga inimeste, jumala kinnituse, kaks kolm



Nagu revolutsioonieelsed prantsuse ateistidki, arvab Maréchal, et sotsiaalse kurjuse olemasolu on tähtsaimaks tõendiks kõikvõimse jumala vastu. Religiooni tekke seob ta sotsiaalse ebavõrdsusega, ei pea niipalju teadlikuks pettuseks, suur osa on hirmul.<sup>414)</sup>

Maréchal, katkestamata valgustusliku ateismi traditsioone, arendab siiski, seletades religiooni päritolu ja ta eksisteerimise põhjuseid, mõtteid, mis tunduvalt eraldavad teda ta kaasaegse ateistliku mõtte esindajaist. Jatkates Meslier' plebeilis-demokraatlikku ateismi traditsioone, ei seo Maréchal nagu Meslier'gi mitte juhuslikult religiooni kõrvaldamist utoopiliselt mõistetud kommunismiga. Maréchal nõuab kogu rahva kiiret usust vabastamist,<sup>415)</sup> ta püüab ületada XVIII sajandi kodanlik-valgustusliku ateismi piiratust.<sup>416)</sup>

Meslier' mõju otsimise puhul kõigi nende eeltoodud autorite juures tuleb täielikult nõustuda Haoriga — nimelt ei saa neid mõjutusi nii täpselt kindlaks teha, kuna paljud neist mõtetest olid teatud määral kogu valgustusaaja ühisomandiks, ei saa vastuvaidlematult näidata, kellelt kellele nad läinud on.<sup>417)</sup>

Võime öelda, et XVIII sajandi 40. aa. alguses filosoofid, liberaalid ja vabamõtlejad Pariisis, Rouenis jt. linnades oma enamuses juba lugesid Meslier' "Testamenti". Meslier' teose käsikirjalised koopiad liikusid algul paral-

<sup>414)</sup> Montgommery, la. 30 j. j.; Meslier' käsitleb unipare probleemi zaburymane III, la. 12 j. j., la. 25 j. j., la. 85, la. 90, la. 210, la. 343.

<sup>415)</sup> Montgommery, la. 36 j. j.; Kaprunkov, la. 66; vrd. Meslier' loetust, et inimesed vabanuvad kind religioonist zaburymane I, la. 370

<sup>416)</sup> Montgommery, la. 44

<sup>417)</sup> Haari, la. 58

leelselt trüki ilmunud lühenditega. Ilmne on Meslier' mõju Voltaire'ile ja Holbachile. kahtlemata tundsid teda entsüklopedistid, usutav on, et vähemalt kaudselt olid temaga tuttavad Morelly ja Mably. Igal juhul on Meslier' ideede mõju Prantsusmaa XVIII sajandi mõtlejate enamusele kaheldamatu.<sup>418)</sup>

Kuid Voltaire'i, Holbachi ja Marechali trükised tõrjusid XVIII sajandi 70. aa. lõpuks välja "Testamendi" käsikirjalised koopiad. Kuna "Testament" täielikul kujul anti välja alles 1864, Hollandis R. Charles'i poolt,<sup>419)</sup> pandid need väljaanded, eriti just Voltaire'i oma, aluse umbes loo aastaks "Testamendi" moonutamisele ja ta ühiskondliku sisu kitsendamisele.

Laiemalt tuntuks Meslier' sotsiaal-poliitilised ideed XVIII sajandil ei saanud, kuna Voltaire ja teised väljaandjad ei tundnud huvi "Testamendi" selle külje vastu. Ka revolutsiooni ajal hinnati teda eelkõige antireligioosse võitlejana.<sup>420)</sup>

Kuid ka sel kujul oli ta ideedel mõju Prantsusmaa revolutsioonieelsele progressiivsele ideoloogiale. Meslier' religioonikriitika on ateistliku mõtte ajaloos silmapaistvaks tähiseks. Ta loobub kõlgist ~~varmide~~ kompromissidest religiooniga, deismist, viib ateismi filosoofilis-materialistlikule alusele, ta religioonikriitika on seotud poliitilise võitlusega valitseva korra vastu.

<sup>418)</sup> Топинб, ла. 235 jj.

<sup>419)</sup> Борнх, Орепх, ла. 106 jj.

<sup>420)</sup> Самар, ла. 147



Prantsuse revolutsiooni ajal kasutasid vasempoolsed poliitilised jõud Meslier' d religiooni paljastamiseks ja feodaalse kiriku organisatsiooni purustamiseks.<sup>421)</sup> 1793.a. Rahvuskonvendi istungil võeti A.Clootsi ettepanekul vastu dekreet ausamba püstitamisest Meslier'le, esimesele võimalikale, kel oli julgust loobuda usulistest eelarvamustest, Mõistuse templisse (ellu seda dekreeti ei viidud).<sup>422)</sup> Meslier' d võib nimetada Prantsuse XIX sajandi utopistide otseseks eelkäijaks ja tal on oma osa ateistliku mõtte edasises arengus nii Prantsusmaal kui mujal.

<sup>421)</sup> Островский, А. М., стр. 13 ж.

<sup>422)</sup> Записки III, М., стр. 428.

### Lõppkokkuvõte.

Käesolevas töös on püütud anda ülevaade Jean Meslier' kirikukriitikast ja ateismist, mis on ta "Testamendi" põhi-  
teemaks.

J. Meslier on vaimulik, kes näeb ühiskonnas valitsevat ebavõrdsust ja sellele toetuvat ja seda toetavat usku ja kes kogu oma tööga võitleb usu kui inimestele kahjuliku eksituse vastu. Meslier elas feodaalse korra kriisi perioodil ja ta töös kajastuvad selle kriisi tunnused—rahvahul-  
kade väljapääsmatu olukord, riigi surve kasv; ta esindab prantsuse küla selle vajadustega, rahva alamkihtide taotlu-  
si. Kogu selleaegsete suhete süsteemi keerukust ei küüni ta maavaimulikena nägema, kuid feodalismi kriisi tunnuseid kü-  
las oskab ta tähele panna ja sellest tarvilikke järeldusi  
teha. Tema vaateid kujundavast kahest komponendist—elnevast  
ideoloogilisest pärandist ja rahva elu tundmisest—aitab  
viimane katta esimese puudujääke ja tõstab ta kõrgemale  
ta kaasaegseist. Kuigi ta ei tunne paljusid varasemaid  
utopiste, kelle teooria sarnaneb tema omaga, ja tunneb vähe-  
teiste maade filosoofilise mõtte esindajaid, on ta see-  
eest tihedamalt seotud rahvaga, kui teised selleaegsed  
progressiivsed autorid. Sellest, et Meslier on peaaegu üks



rahva hulgast, tulenevad ta tugevad ja nõrgad küljed. See teeb ta praktilisemaks ja julgemaks oma nõuetes, kuid samaaegselt on asjaolu, et ta lähtub ainult külasuhetest, et ta poliitilise teooria lähtepunktiks on ainult talupoegkond, piiratud ta utoopilist süsteemi, ta ei tunne maa majandust tervikuna, et võida luua laiahaardelisemat uue ühiskonna plaani. Ta üldistab rahva hulgas eosolevad ideed revolutsiooni vajalikkusest ja paratamatusest; lihtrahva kirikuga kokkupõrgete tagajärjel kujunenud vaimulike vastane meeleolu muutub Meslier' töös ateismiks. Meslier' ühiskonnakriitika on teravam ja selgem kui ta kaasaegseil, kuna ta kõigepealt teab ise, kuidas feodaalne riik kohtles talupoegi, ja näeb, milliste vahenditega neid hoitakse alistuvuses. Ta kallaletungide objektiks on klassiühiskond üldse ja kui ta kaasaegsed opositsiooni esindajad hirmutasid valitsejat revolutsiooni võimalustega, et veenda teda läbi viima reforme, mis aitaksid tal püsima jääda, siis kutsub Meslier otsest üles revolutsioonile. Teda tõstab teistest kõrgemale ka ta materialistlik-mehhanistlik maailmavaade, ta vaatleb maailma reaalse ja objektiivse, igavesti ja lõpmatuna ajas ja ruumis eksisteeriva liikuva mateeria vormide kompleksina, määritledes elu kui liikuva mateeria omadust, lülitab ta välja vaimse substantsi, ületades kaasaegsete filosoofide dualismi. Ühiskondlike nähtuste materiaalseid aluseid ta ei näe, sellest tuleneb ka ta ühiskonnateooria utoopilisus.

Meslier' kui vaimuliku töö on põhjustatud religiooni poolt autoriseeritud ühiskondlike väärnähtuste nägemisest,

seetõttu on religioonikriitika ta töös, nagu nägime, määrav. Sellest on tingitud teose ülesehitus—see on raskepärane süsteem kõikvõimalikest argumentidest, mida võib tuua religiooni vastu; selle süsteemi raamides tulevad esile ta vaated ühiskonnale ja ta filosoofilised seisukohad. Nägime, et Meslier' religioonikriitika on selgelt kaheosaline jürguline. Esmalt teeb ta jumala maailma asjade antud seisjuures absoluutselt kõige eest vastutavaks, mis seal viltu on ja näitab, et ta niisugusena oleks väga halb ja jõuetu ja mittejumalik jumal; sellelt ei lähe ta aga mitte deismi ja jumala sülitamisele esimese tõukena, nagu enamus ta kaasaegseid, vaid ründab töö teises osas jumalamõistet ennast, jumala olemasolu kasuks toodavaid filosoofilisi tõestusi ja jumala olemasolust tuletatavat usku hinge surematusse ja hauatagusesse ellu. Töö kaheosalisus ilmneb ka selles, et teises osas kordab ta terve rea esimese osa väiteid uuesti, lähenedes neile nüüd filosoofilisest aspektist, kui enne see lähenemine oli konkreetset-loogiline.

Meslier' religioonikriitika pole ajalooline, vaid lähtub loogikast ja ratsionalismist, see on seletatav peale asjaolu, et tal ajalooliseks kriitikaks puudus materjal ja haridus, ka sellega, et ta pole sellest huvitatud, ta on eelkõige praktik—kuna usk ei ole loogiline ja mõistlik ja soodustab kuritarvitusi, takistab ta inimeste elu, ning Meslier kritiseerib seda sellelt seisukohalt ja nõuab ta likvideerimist, kõik ta teadmised ja



argumentatsioon on sellele eesmärgile allutatud.

Kuna niisugusena on ta oma kaasaegseist ees, ei kasu -  
ta prantsuse valgustusfilosoofia suurkodanliku voolu esin-  
dajad temast kõike; nad pooldavad reforme, mis ära hoiaks  
revolutsiooni; objektiivselt ette valmistades revolutsioo-  
ni on nad subjektiivselt selle vastu. Meslier' revolutsioo-  
nilised nõuded hirmutavad neid ja nad püüavad neid var-  
jata. Niisugune on Voltaire'i ja Holbachi suhtumine Meslier'  
pärandisse; esimese jaoks on liiga kaugeleminev ka  
ta ateism, ning Meslier muutub tema käsituses deistik. Holbach  
tunnustab küll Meslier' ateismi, kuid Meslier' sotsiaalsed  
vaated on mõlemale vastuvõetamatud. Sylvain Maréchal, kes  
teotseb Prantsuse revolutsiooni ajal, mis viis läbi osa  
Meslier' taotlusi, on seetõttu Meslier' mõistmises mitmekülgsem.

Meslier'd võib õigusega nimetada Prantsusmaa XIX s.  
utopistide eelkäijaks. "Testament" on terviklik ja järje-  
kindel teos; purustades alusteni ametliku maailmavaate, tu-  
leb Meslier selles loomulikult kommunismile ja materia-  
lismile neis vormides, mis vastasid ta aja tingimustele  
ja ta vaimsele silmaringile. Ta kallaletungid katoliku ki-  
rikule ja kristlusele õonestasid ühtlasi Bourbonide po-  
liitilist võimu, kuna see toetus liidule kirikuga. Meslier  
pole huvitav ainult kaasaegse kommunismi kauge eelkäijana,  
ta on tähtis ajaloolasele nende revolutsiooniliste mee-



olude ja sotsiaalsete ootuste omapärase peegeldusena, mis feodaalse korra kriisi perioodil tekkisid prantsuse külas ja mis ühe komponendina viisid 1789.a. prantsuse revolutsioonile. Kuna Meslier' "Testament" on kahtlemata üks markantsemaid teoseid kogu ateistlikus kirjanduses, on ta niisugusena tänapäevalgi hinnatav.



## Kasutatud kirjandus ja lühendid

### I Marksismi-leninismi klassikud

1. Marx, K. ja Engels, F.. Kommunistliku partei manifest.  
Tallinn, 1955.
2. Энгельс, Ф.. Крестьянская война в Германии. М., 1952.
3. Энгельс, Ф.. Развитие социализма от утопии к науке.  
Маркс, К. и Энгельс, Ф. Избранные произведения. т. II. М., 1948.  
лк. 107-145.
4. Lenin, V.I.. "Rahempoolne" lastehaigus kommunismis.  
Teosed. 31. kd.. Tallinn, 1955, лк. 1-95.

### II Allikad

1. La Boëzie, Э.. Рассуждение о добровольном рабстве. М., 1952.  
= La Boëzie
2. Маршаль, С.. Избранные антистолетские произведения. М., 1958.  
= Маршаль.
3. Мерсе, Ж.. Завещание. I-III. М., 1954 = Завещание.

### III Muu kirjandus

1. Adler, Ч.. Ein vergessener Vorläufer des modernen Sozialismus.  
Die Gegenwart № 38, 20. IX 1884. Вильн. лк. 183-185 = Adler.
2. Бареток, С.И.. Антизм Стоицы. Из истории философии.  
М., 1957, лк. 28-53. = Бареток.
3. Блок, М.. Характерные черты французской аграрной  
истории. М., 1957. = Блок.
4. Деборни, А.М.. Социально-политические учения нового  
времени. I. М., 1958. = Деборни.
5. Деборни, А.М.. Жан Мерсе. Вопросы философии № 1, 1954.  
лк. 118-127 = Деборни, Мерсе.



6. Державин, К. Н.. Вольтер. М., 1946. = Державин.
7. Джаймурзин, А.. Материализм и атеизм Жана Меле (автореферат). М., 1957. = Джаймурзин, автореферат.
8. Джаймурзин, А.. Материализм Жана Меле. Из истории философии. М., 1957, кн. 54-82. = Джаймурзин.
9. Динник, М. А. и Новик, М. П.. История философии. I. М., 1957.
10. Французская буржуазная революция 1789-1794 (Под редакцией В. Т. Воина и Е. В. Шаря). М.-Л., 1941.
11. Фролова, И. И.. Значение исследований А. И. Кареева для разработки истории французского крестьянства в эпоху феодализма. Февраль века. VII. М., 1955, кн. 315-334.  
= Фролова.
12. Fuchs, H.. Hat die Bibel recht? Leipzig-Jena, 1958. = Fuchs.
13. Garand, L.. Die französischen Quellen des wissenschaftlichen Sozialismus. Berlin, 1954. = Garand.
14. Ginsburg, H.. Der utopische Sozialismus des XVIII Jahrhunderts in Frankreich und seine philosophischen und natürlichen Grundlagen. Zürich, 1924. = Ginsburg.
15. Haas, J.. Jean Meslier und die Beziehungen von Voltaire und Holbach zu ihm. Hamburg, 1928. = Haas.
16. Кареев, А. И.. Крестьяне и крестьянский вопрос во Франции в последние десятилетия XVIII века. М., 1879. = Кареев, Крестьяне.
17. Кареев, А. И.. Очерк истории французских крестьян с древнейших времен до 1789 года. Варшава, 1881.  
= Кареев, Очерк...
18. Klaus, G.. Einleitung. D'Alembert. Einleitende Abhandlung zur Encyclopédie (1751). Berlin, 1958. = Klaus.



19. Когарот, М. П. . Поль Толябах о сущности и происхождении религии. Из истории философии. М., 1957, к. 82-104. = Когарот.
20. Краткий философский словарь. М., 1954.
21. Криверев, И. . Книга о библеме. М., 1958. = Криверев
22. Lichtenberger, A. . Le socialisme au XVIII<sup>e</sup> siècle. Paris, 1885.  
= Lichtenberger.
23. Манджман, Х. А. . Силбен Маршаль. С. Маршаль.  
Избранные аниметические произведения. М., 1958, к. 5-44.  
= Манджман.
24. Philippson, M. . Das Zeitalter Ludwigs des Vierzehnten.  
Berlin, 1879-1880. = Philippson.
25. Торшнев, Б. Ф. . Народные истоки мировоззрения  
Эмануэля Мелле. В. П. Волкин. Из истории социально-  
политических идей. М., 1955, к. 213-237. = Торшнев.
26. Торшнев, Б. Ф. . Эмануэль Мелле и народные истоки  
его мировоззрения. Деятельный международный  
конгресс историков в Риме. М., 1956, к. 592-617.
27. Робертсон, А. . Рационализм в теории и на прак-  
тике. М., 1958. = Робертсон.
28. Рокэн, Ф. . Движение общественной мысли во  
Франции в XVIII<sup>e</sup> веке (1715-1789 гг.). С.-Пт., 1902. =  
Рокэн
29. Рутенбург, В. М. . Великий итальянский анимет  
Ванини. М., 1959. = Рутенбург.
30. Straup, B. F. . Voltaire. Leipzig, 1870 = Straup.
31. Шахов, А. . Вольтер и его время. С.-Пт., 1912. = Шахов.
32. Шантени-де-ля-шосей. Многообразие истории  
религии. М., 1899.



33. Шубава, Ф. Б.. Жан Мелье и история его „Завещания“.  
ж. Мелье. Завещание III. М. 1954, к. 425-434 = Завещание III,  
Шубава.
34. Виллар, Ж. и К.. Формирование французской нации.  
М., 1957. = Виллар
35. Волгин, В. П.. История социалистических идей. I  
М. - Л., 1928 = Волгин, История
36. Волгин, В. П.. Очерки по истории социализма.  
М. - Л., 1935 = Волгин, Очерки
37. Волгин, В. П.. Развитие общественной мысли во  
Франции в XVIII веке. М., 1958. = Волгин, Развитие
38. Всемирная история. т. V. М., 1958 = Всемирная история  
V



## Sisukord

|                                                                |     |
|----------------------------------------------------------------|-----|
|                                                                | 1k. |
| 1. Sissejuhatus                                                | 2   |
| 2.I ptk.Prantsusmaa XVII s. lõpul ja XVIII s.algul             | 6   |
| 3.II ptk.Jean Meslier ja tema õpetus                           | 24  |
| 4.III ptk.J.Meslier' ateism                                    | 46  |
| 5.IV ptk.J.Meslier' koht katoliku kiriku vastases<br>võitluses | 80  |
| 6. Lõppkokkuvõte                                               | 102 |
| 7.Kesutatud kirjandus ja lühendid                              | 107 |

14. mail 1960. a.

Stnuist